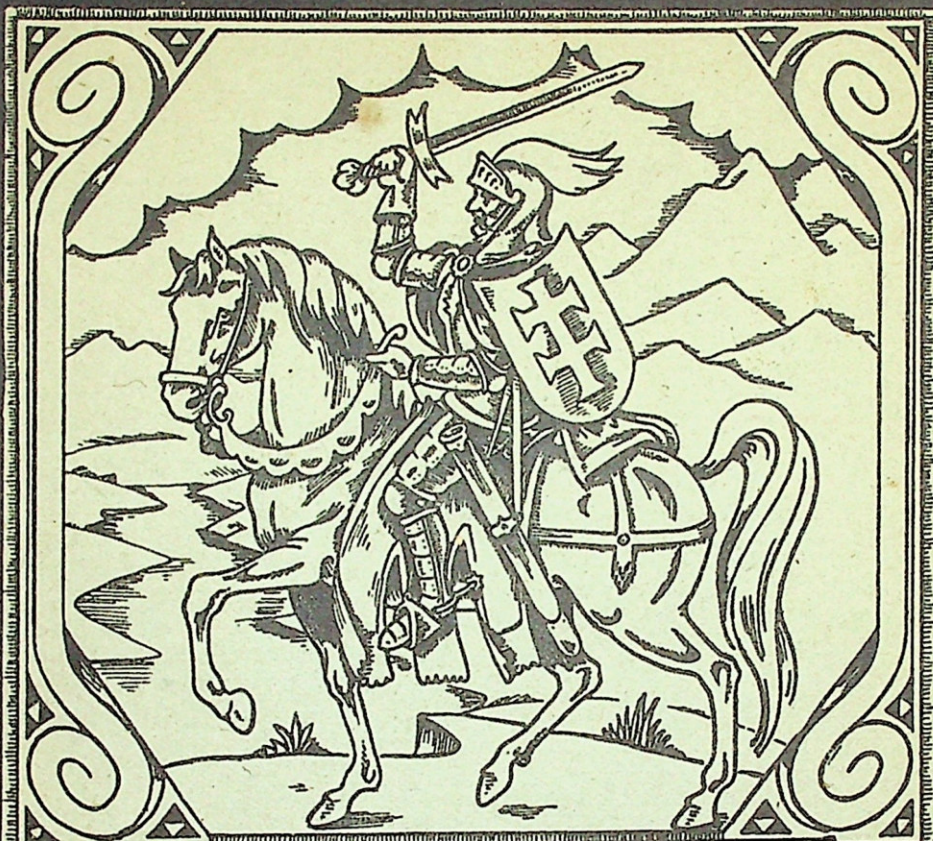

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ

THEODORVS KORIATHOVICS, Princeps Ruthenus, Dux
de Munkacs et Podolice.

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ

М Ю Н Х Е Н
1 9 4 6

Романа
Теник
Березовського

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ

І О Т О Р І Я   З А К А Р П А Т Т Я

Др. Гринь-Борезовський

1946

Видавництво „Бджілка“ в Мюнхені

ПЕРЕДМОВА.

Автор цієї книги Доктор Василь ПАЧОВСЬКИЙ, — український поет, народився в Галичині р.1878. Він написав і видав друком збірки поезій: "Розкипані перли", "На отці гір", "Ладі й Марені терновий огонь мій". Далі він написав драматичні п'єси: "Сон української ночі", "Сонце Руїни", "Офінке Європи", "Роман Великий" та інші. Помер Василь Пачовський р.1948 і похований у Львові на личаківському цвинтарі.

Праця Д-ра Василя Пачовського, що її подано в цій книзі, відноситься до того періода життя й праці автора, коли він перебував і працював на Закарпатті. Вона складається з двох частин. Перша частина (періоди I, II та III, розділ I—XIV) вже була надрукована року 1921 накладом Видавництва Т-на "Просвіта" в Ужгороді під заголовком: Історія Підкарпатської Руси.

Друга частина (періоди IV та V, розділи XV—XXIII) написана так само р.1921, ще не була опублікована й виходить у світ уперше. Властиво, щоб зберегти оцю другу частину праці від знищення, страти та забуття, і задумав видавець ціле це видання. Перша частина передрукована лише для того, щоб не втратилась цілість та послідовність цілої праці та її провідних ідей.

За редактування цієї праці було змінено стиль та мову автора, бо ціла праця була написана в пристосуванні до тих мовних вимог, які ставилися шкільними урядами на Закарпатті. Зокрема багато суто закарпатських висловів архаїзмів, вульгаризмів та мадярських слів замінено висловами й словами з української літературної мови. Але щодо самого змісту й трактування історичних подій, — жадних змін ніде не вносилося і виклад залишився в тому вигляді, як написав його автор.

Дуже виразно через цю працю проходить думка сталобі незгідливості між Українцями та підкреслюється необхідність для відродження України знайти спільну мову й порозуміння поміж синами нашого народу. Далі автор підкреслює необхід-

ність для національно-визвольного процесу суть національної церкви та школи і їх величезну роль в відродженні народу. Цим ця праця виходить поза межі локальної історії однієї української землі та, не дивлячись на популярний виклад, набирає більшого й глибшого соціологічного (власне націологічного) та виховного значення.

Сподіваємося, що ця праця потягне за собою низку інших подібних історично-соціологічних праць про місце історію садинок українських земель з подібним же, чи з іншим трактуванням історичних фактів.

Тому гаряче рекомендуємо цю працю не лише синам Закарпатської України, але й усім Українцям, — без огляду на те, в якій українській землі вони походять і де нині перебувають.

Штруб-Берхтесгаден,
29 вересня 1946 р.

В і к т о р   Д о м а н и ц ь к и й ,
професор соціології на Укр.Вільн.Університеті в Мюнхені,
Укр.Високій Політехнічній Школі (УТГІ) в Регенсбурзі та
Боголюбсько-Педагогічній Академії У.А.П.Ц. в Мюнхені.

П Е Р Ш И Й П Е Р І О Д

ЗАКАРПАТТЯ В ЗЛУЦІ З КИЇВОМ
(Від VII ст. до р.1015).

--

I.

НАЙДАВНІША ІСТОРІЯ НАШОЇ ЗЕМЛІ.

Найдавніші мешканці.

На тій землі, де тепер живуть Українці, від Попрада аж до Кавказу й Чорного Моря, дві тисячі з половиною літ тому назад жили мандрівні племена Скитів і Сарматів, що випасали худобу на тій багатій землі. Вони ходили зо своїми табунами з місця на місце, їли м'ясо, кобиличе молоко і сир, жили на возах і торгували з Греками. А ті Греки, нарід освічений і багатий, припливали з Греції до них Чорним Морем і осідали там на побережжю для торгівлі.

А слов'янські племена жили тоді далі на північ межі Дніпром і Вислою аж до Балтійського моря. Називалися вони Венедами. А за ними далі на захід жили Германи або Німці.

Дакійсько-Гетійська держава (298-104).

Після свідoctва Геродота край над Дунаєм і Тисою, оточений Карпатами, займали р.444 перед Хр. також Скити. Одно їх племя, що звалось Сигини, було пануючою верствою. Від них пішла назва міста Sigidunum - нинішній Сегедин.

Щойно Цезар (45 р.пр.Хр.) говорить, що той край займають Даки, себто та місцева людність, про яку згадує Ге-

4 родот – історик Греків. Вони були осілими на тій землі хліборобами. Від них пішла назва Дакія для цілого краю. Між 326 і 298 рр. пр. Хр. з Молдавії прийшло до Дакії воєнничє племя Гетів (Getae) і завоввало край Даків. Так повсталà Дакійсько-Гетійська держава.

Римський історик Страбо каже, що державу цю творять Даки і Гети. Гети прийняли мову осілих Даків і разом з поневоленими Даками створили спільну державу. Вони мали 200 тисячну армію, здобували золото горішньої Дакії і Семигороду, провадили торгівлю по Дунаю і Дністру. Їх держава сягала від Герцинських гір, Альп аж до Дністра й Чорного Моря. На чолі стояв король, а виконувати владу помагав йому найвищий священник Замольскис. Той Замольскис навчився урядування від Єгиптян і про таємниці свого уряду мовчав перед народом. Найбільші королі звалися Борбистес – 45 пр Хр., Скорило (45–35), Котисо, що одружився з дочкою Августа, римського цесаря, та Дурас за Флавіїв (69–71).

Але незабаром почали Дакіо-Гети під королем Декебалом нападати на римську державу. Цим викликали вони війну з Римлянами за цесаря Доміціана. Війна велася від р. 85–104. Цесар Траян розбив їх і заняв столицю Сармізекетузу (Varhely) р. 104 по Хр. Декебаль з дружиною випиваєть серед пожежі столиці отруту. Треба зазначити, що з поміж Даків племя Язигів переходить на бік Римлян. Даки були невдоволені з неволі, яку на них наложили Гети і відімстилися своїм завойовникам-панам зрадою в користь Римлян. Гети ви-мандрували за межі держави; Даки змінили давніх панів-Гетів на нових панів-Римлян. Імена королів і самого племені Язигів піддає думку, чи часом Даки не були Слов'яни, бо у Слов'ян часто слово "язик" означає наріч.

Дакія римською про-вінцією (107-270).

Римляни утворили з Дакії римську про-вінцію зо столицею Ульпія Траяна замість давньої Сармізекетузи. Гети забрали з собою багато підданих Даків, коли відходили за Карпати. Римляни ті пусті села й міста залю-днили колоністами. Тимчасом Гети перейшли Семигородські гори і непокоїли Римлян нападами зі сходу. Разом з ними нападали на Римлян і Германські племена; Карпи і Готи. Вони зайшли до Чорного Моря зі Скандинавії. Готи розбили цесаря Деція над Дунаєм, де він наложив головою. Далі по-біч Германів виступаєть в половині III століття разом з

нападаючими племенами зза Карпат Слов'яни. Римляни в кінці відступили з Дакії й творили на заході провінцію Мезію і Панонію по обох сторонах Дунаю.

Слов'янське розселення.

Велике Слов'янське розселення почалося півтора тисяч літ тому назад, як німецькі племена рушилися на півдні, а зо сходу прийшли на наші степи Гунни. Німці, звані Готами, замандрували над Чорне Море. Та на них вдарилася перша Турецька дика орда Гуннів зі сходу. Гунни здалися Готам великого страху й Готи кинулися втікати за Дунай.

Тоді починають розселятися на вільних місцях Слов'яни. Західні їх племена, Поляки, Чехи, Морав'яни і Словаки посунулися на давні німецькі землі за Вислою. Полудневі племена, з котрих вийшли теперішні Болгари, Серби і Словінці, рушили за Карпати на Дунай на балканські землі.

А східно-полудневі слов'янські племена, з котрих вийшов наш нарід – посунулися зо своїх старих селищ на півдні на наші степи. Звуться вони Антами. Ті Анти то прародичі українського народу.

Анти наші прародичі.

В першій зустрічі з Готами Анти розбили Готів, але потім король Готів побив їх і взяв у неволю князя Антів, Вожа, зо старшинами. Кавав їх убити і розняти на хрестах. Тоді Гунни взяли Антів в оборону і прогнали Готів на захід та поєдналися з Антами. Анти займають в VII ст. землі од Дону до Дністра. А коли полудневі Слав'яни перейшли Дунай – вони посунулися на північний захід від Дунаю. Так в VII ст. (межі 600–700 рр.) заняли наші предки нинішню Закарпатську Україну аж до Дунаю і Галичину.

Живчи серед войовничих народів, привикали Анти до войовничого життя, ходили за здобичю разом з Гуннами та їх земляками Болгарами що осіли межі Дунаєм і Тисою. А коли пересунулися на Балкан і осіли межі Слав'янами, змішалися з ними і передали їм своє ім'я.

Та Анти одвинулися од господарства, від хліборобства, жили в бідних хатах та стали воятами, як Козаки. Не вистудали збитю лавою, а лиш уміли несподівано та хитро ударити з відвагою на свого ворога і без втрат рєсвігти-

ся. Були вони проворні, на всяку біду терпеливі, чудесно вміли засісти, притаїтися – навіть у воді. Поринаючи у воду, дихали вони через очерет–тростину, а ворог їх і не бачив. Тому давалися вони в знаки Грекам, що жили на березі Чорного моря, і Греки їм платили за те, щоб вони нападали на тих Слов'ян, які жили за Дністром, або на Волохів, що жили в південно–східних Карпатах.

Панування Аварів.

Тим часом зо сходу надсунула нова орда Аварів або Обрів. Вони побили Антів і спустошили їх землі. Анти вислали до них визначну свою людину, що звався Мезамір. Але той Мезамір був гордий і сміливий і не стерпів Аварському каганові (старшому) та одповів сміло й різко на його самохвальбу. Тоді один Болгарин намовив кагана вбити Мезаміра, бо він мав серед Антів пошану і міг підняти їх до бунту на Аварів. Каган убив Мезаміра, Анти заврушилися і розвали з Аварами, але Авари вдерлися з Волині за Карпати і взяли ввесь наш нарід у неволю.

Найстарший наш літописець Нестор оповідає, як ті Авари мучили наше плем'я Дулібів на Волині. Вони запрягали наших жінок по чотири або по п'ять до возів замість волів або коней і наказували мужчинам їх поганяти. „Були бо тоті Обри тілом великі і умом горді та погубив їх Бог: померли всі і не остався ні один Обрин, лиш остала пословиця до нині: згинули як Обри“, – каже той літописець. А згинули вони в боротьбі з Франконьським цісарем Карлом Великим над Рабою, де він р.796 заложив Східну Мархлю, колиску пізньої Австрії.

Поділ Слов'ян.

Згинули Авари без сліду, а наші прародичі далі жили на тій землі, що і нині, та ще й до Дунаю досягали, а прозвали себе назвою Слов'ян. Слов'янами називає також літописець Нестор всіх Слов'ян: і на Балкані, і на Мораві, і на Подунаї, і на Вислі, і на Дніпрі, і на Ільменському озері.

Однак Слов'яни стали ділитися на племена, що в різних областях приборали окремі назви. Північно–східня галузь Слов'ян жила на горішньому Дніпрі, західній Двіні та на Волзі і творила чотири племені: Кривичів, Дреговичів, Радимичів і Вятичів. Від Кривичів і Дреговичів пішли нинішні Білоруси; від Радимичів і Вятичів – Великороси, або

Москвини. Вони подиривались далі на схід, заселяючи Фінські землі, змішалися з фінами і утворили нинішній московський нарід довкола міста Москви.

Антські племена.

Південно-східна галузь Слов'ян - давні Анти, оселилася по середньому і долішньому Дніпру аж до Дону, Дністра, Бугу і по обох боках Карпат. Над Дніпром аж до річки Росі повстає плем'я Полян, на захід - над Прип'яттю - плем'я: Деревляне, на схід - над Десною: Сіверяни; над полуденним Дніпром осіло плем'я: Угличі; на захід - над Дністром - плем'я Тверці; на північ од них - Дуліби - над Бугом (пізніше Бужани і Волиняни); у нинішній Галичині і за Карпатами - плем'я Хорвати.

Назва Русь та руський нарід.

Назвою "Русь" називали тоді край Полян - довкола Київ. В літописі Нестора вчислюється між племенами "руської" держави і це осередне плем'я "Русь" з осередком Київом. Так і говориться там, і замість: "до Києва поїхав" - пишеться: "на Русь поїхав". З того видно, що з початку тільки мешканці Києва та околиці звалися "Русь".

Щойно коли Київ став столицею усіх східних Слов'янських племен, - назва Русь перейшла на цілу державу. Поволі, як Київська Русь загортала все більше і більше земель під свою руку, - стали і ці землі зватися руськими. Усі племена, що підлягали Києву, звалися "руськими людьми", бо були підданими Київської Русі. Так з отих племен твориться один великий руський нарід. Цей руський нарід утворив у VIII столітті по Христі одну велику державу з столицею Київом, а ця держава звалася Руссю. А громадяни цієї великої держави без огляду на плем'я, до якого вони належали, прозвали себе Русинами.

ЖИТТЯ РУСИНІВ ЗА ПОГАНСЬКИХ ЧАСІВ.

Звільнені від Аварів південно-східні Слов'янські племена поширили свої оселі на схід аж до Азовського моря і на захід аж до Дунаю. На Закарпатті, як ми вже згадували, жило одно Антське плем'я Білих Хорватів і розширило свої оселі аж до Дунаю.

Родове господарство.

Кожний рід осідав і жив окремо. Жили з хліборобства, а також випасали худобу, ловили рибу і полювали на звіря по лісах. Дуже велике замилування мали до пасічництва, особливо — в лісистих краях; бджоли водилися у видовбуваних у дереві дуплах (бортях), чи в уліях і так і зимували. Земля довго була неподіленою. Господарювали опільно родинами; сини не відділялися, жили разом з батьками, а порядок давав один старший віком в роді. Ще недавно у наших горах були такі великі неподілені родини, часом і душ по 20 або і по 30 в одній родині, що мала спільне господарство.

Одежа.

Одягалися просто: носили полотняні сорочки й штани, зверху — свити, а часом — ще й киреї (звані корзно). На ногах мали плетені панчохи і чоботи, або постолі з тонкої шкіри зшиті на підшві. Підперезувалися ремінними поясами, на яких носили ніжик, гребінець і шкіряну торбинку з огнем та маленьким брусом до гострення. На голові мали шапку зі шкіри, або плетену.

Жінки носили нашийники, сплетені з дроту, на голові — шапочки або наголовники, обшитими різними прикрасами. Коло скраєй по обох боках чола вішали кільця аж до грудей, які звисали як коси. Багаті вдягалися в шовкові одяги, або у футра, в золототкані парчі (шовкова, цвітиста одежа), підперезувалися кованими поясами. Обвішувалися ланцюгами, дукатами, низками бісеру та золотими гудзиками.

Звичаї.

Чужоземці хвалять тодішніх наших людей за щирість та пригнітність. Вони були ласкаві для чужоземців, гостинно їх приймали і провозали їх далі, щоб їм часом

не сталося якось шкода. Жінки вірні чоловікам так, що часто вбивали себе, коли виграє чоловік. Дуже любили волю, не хотіли нікому служити, ані бути під чиямсь владом.

Одну лише мали хибу, що були дуже незгідливі, не хотіли слухати чужої думки, кожний тягнув на своє і через те бували між ними суперечки та криваві бійки. У війні були відважні та войовничі, і ніхто не міг би їх побити, як би трималися разом – одностайно.

Віра.

До IX століття були вони всі одної поганської віри. Вважали богами сили природи. Лагідна була природа нашого краю – лагідною була і їх віра. Стара пісня з лемківських гір на Закарпатській Україні каже, як, на їх думку, повстав світ. Три голуби сидять на яворі під небом серед моря і думають, як світ створити:

Коли не було з нагада світа,
Подуй же, подуй, Господи,
Із святим духом по землі!
Тогда не було неба, ні землі,
Ано лем було синьє море,
А серед моря зелений явір.
На яворойку три голубойки:
Три голубойки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ оновати:
„Та спустимеся на дно до моря
Та доставнеме дробного піску;
Дробний пісочок посієма ми.
Та нам ся стане чорна земляця;
Та доставнеме золотий камень;
Золотий камень посієма ми.
Та нам ся стане ясний небойко,
Ясне небойко, світле сонейко,
Світле сонейко, ясен місячик,
Ясний місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дробні зіздойки“.

Найвищим богом вважали Сварога, бога неба, що робив суд божий над цілим світом. Далі шанували тих богів, од яких сподівалися добра або зла в господарстві: Перуна, що посилав грим і блискавку, Сонце-Дажбога, бога Волоса,

10 що охороняв худобу, Хорса - бога підземного вогню та Стрибога - бога вітру. З богинь поклонялися Ладі, богині краси й любови, Весні і Хмарі, а богиню смерти звали Мареною. У всіх річках, джерелах, болотах, лісах бачили вони божків і богинь: русалок, мавок, полісунів, польовиків, тощо. Окрім цього шанували Діда, як бога роду. Вся природа була їм рідною. Та поволі під перським впливом отали вони ділити богів на ясних і темних, - неприхильних людині. Окрім Білобога сонця, стали вони вірити в Чорнобога, бога ночі - Діва, якому служать темні божки, дідьки та пікулики.

Обрядові свята.

Молитися вони богам над водою, під деревами. Святинь великих не ставили, тільки під деревами будували каплиці, де складали жертви зо звірят і рослин. Службу овященника сповняв найстарший з роду.

Як забилася весна красна, вибігали вони з курних хат і вітали Весну піснями-веснянками, які співали хором, побравшись в коло за руки. А поворот сонця до літа зустрічали вони святом Купала на нинішнього св. Івана; вірили, що в цю ніч цвіте напороть. В цю ніч збиралися вони над ріками, палили хворост, ріца і співали пісні, скачучи через вогонь. Молоді пари знайомилися тоді, ворожили собі долю, пускаючи віночки на воду і дружилися зі собою. В найкоротший день в році, як сонце повертало на весну, святкували свято Коляди, нинішнього Різдва. Тоді ставляли на свят-вечір вечерю з 12 страв серед снопів. Бажали собі доброго врожаю і посівали зерно на щастя. Те свято тягнулося два тижні аж до Щедрого Вечора. На ці святаки відвідували один одного і співали пісні - Колядки та Щедрівки, в яких славили богів і щастя господаря та лицарські походи своїх князів.

На "Мертвецький Великдень" (проводили поминали померлих). Вони вірили, що душа не вмирає разом з людиною, а живе далі там, де жив небіжчик, або ж йде до "наву" або до "Вирю", себто до раю. Той рай, на їх думку, красується вічною зеленню серед ясної погоди і щастя. Коваччи небіжчика, вони клали йому в могилу страву і речі, що потрібні до життя. Все це вони закопували з ним разом або палили разом з небіжчиком, складали попіл у миску або в глечик (урна) і засипали землею.

Громадське життя.

До громадської справи зходилися старші з родів на пораду. Та рада називалась віче. Віче радилося і рішало, що треба. Декілька родів творили одно плем'я. На чолі племені стояли часом старшини, що звалися князями. Але вони не мали великої сили, бо всі справи рішала громада – віче. А князі мусіли слухати громади. Тому багато імен тих князів до нас не дійшло. Напр. з хроніки Аноніма довідуємося про угоргородського князя Ляборца, або про князя Менумрода, що стояв на чолі Українців в часі приходу Мадяр на Дунай.

Городи (замки).

Війська у них не було. А як треба було з кимось боротися, то хто був дужий (здоровий), зберався в похід з тим, що мав: чи зо списом, чи з мечом, на коні, чи піший. Всі йшли боронитися чи воювати. Для оборони ставили городи (замки) серед лісу, чи серед болота, обгороджуючи такий город частоколом (плотом, паланком). Або ж на високому шпилі ставили на версі город висипали вали, копали рови довкола, щоби ворог не міг приступити. Туди в небезпечний час і зберали своє майно, жінок та дітей і боронили їх від ворога. В спокійні часи ті городи стояли порожні, а люди жили собі по хатах на волі. Тільки в деяких городах завжди жили люди, особливо – заможніші, багаті купці. До городів приходили чужі купці на торги і привозили з собою всякий крам. Такі городи на нашому Закарпатті були Мукачів та Ужгород для племені Білих Хорватів що жили на захід від Карпат.

Так жили собі наші предки племенами – кожне плем'я окремо. Кожний знав лише свою околицю, свій город. З часом одно плем'я творило собі декілька таких городів. А кожне плем'я жило в своїй землі своїм окремим життям. За Дніпром Сіверяни мали городи: Чернігів і Переяслав; над Дніпром Поляни мали город Київ; на захід од них Деревляни мали город Іскоростень; на Волині Дуліби мали город Червень, Лудьк та Белз, а Білі Хорвати в Галичині – Звенигород коло Львова та Пліснесько коло Золочева.

Перша українська держава.

Зі страху перед нападами сусідів почали українські племена, західні Дуліби і Білі Хорвати об'

єднуватися в одну державу. Вони вибудували над Бугом низку городів, які звалися від назви города Червений Червеньськими городами.

Так повстала перша наша держава в VII-VIII століттях. Це була держава оборонна перед нападами кочових племен.

Повстання Київської держави.

Однак осередком усіх племен став Київ над Дніпром, город Полян, що називали себе Русь. Заложив його князь Полян Кий, звідси і назва Київ город. Від непам'ятних часів видно, що тут жило багато людей а це тому, що тут сходилися дві великі ріки: Дніпро з Прип'яттю та Десна.

В ті часи сухопутних доріг не було багато, а рікою люди пливли, куди їм треба було. Тому тими ріками приходили купці всіх племен до Києва. Багаті Князі, що звалися боярами, держали собі охорону з сильних відважних військових людей. Ті військові відділи боронили добро бояр від нападів в городі і на дорозі в жі краї. Так повстало в Києві військо, яке боронило Київ від сусідів. На чолі того війська стояв князь, що вибирався Князями. Те військо звалось дружиною.

Та дружина з боярами і князем на чолі не тільки боронила Києва, але й ходила на сусідні волості й землі здобувати добичу. Сусідні племена згодилися платити князеві й дружині дороку дань — "за мир", щоб тільки забезпечити себе від нападів.

За це київські князі Русь мали боронити їх од сусідів, заводити безпечність та карати розбійників. Щороку в зимі вони обходили всі підручні землі, збирали дань і ставили скрізь свою залогоу. В скорому часі і інші племена, як от Дуліби та Білі Хорвати, бачучи користь з такого ладу, приставали платити Київському князеві Русь дань за охорону від сусідів і за право торгівлі з Києвом. Отак повстала з усіх українських племен українська держава з Києвом столицею.

На весні князі і бояри всіх племен разом з купцями сходилися в Київі. Тут вони складали свій крам на човни, везли його Дніпром, далі — через Чорне море до Царгороду, до Греків. Там за свої фотра, мед, збіжжя та інші сирівці доставали вони дорогу одежу, золоті убори (парчі), вино та різне коріння.

Походи на
чужі землі.

Не вдоволяючись данню зо своїх земель, київські князі ходили війною на далекі, багаті краї по добичу. Разом зо всіми племенами ходили вони на Царгород і землі грецькі в Криму та в Малій Азії; ходили також на Кавказ, на Каспійське море та на Персію.

Як здобули добичу, то всі племена, що брали участь у поході, ділилися здобичею. Як добули право на вигіднішу торгівлю з Царгородом, то всі племена користувалися з цього права і ставали багатшими.

Маємо в літописі записано, що на такий похід на Царгород р.907 під київським князем Олегом ходили разом з Полянами, Сіверянами, Деревлянами, Дулібами також і Білі Хорвати, себто і наші предки, що сиділи по обох боках Карпат. За те до нині в одній колядці співать наші люди, як наш князь б'є на Царгород, а цар ся дивує, хто то воє. Цар вислає йому миску червінців, золоту зброю, красну панну, а він не слушає, лиш б'є таї б'є на Царгород і його добуває. Наші прародичі складали цю пісню про свій похід на Царгород з київськими князями:

Покуймо собі мідяні човна,
Мідяні човна, золоті весла.
Ой пустимеся на тихий Дунай
Долів Дунаєм під Царгород.

Наші предки в
походах Київів.

Київський князь Олег ішов Дніпром у похід. А наші предки Білі Хорвати ішли Дунаєм під своїм князем і злучилися з дружиною і човнами Олега на Чернім морю та разом здарили на Царгород.

І тоді Олег на чолі усіх українських племен став під Царгородом, примусів цесаря зложити багату дань і допустити Українців усіх племен до торгівлі в Царгороді. На знак перемоги Олег прибив свій кований щит Русів на царгородській брамі.

І з того часу стала славною наша держава. Всі племена українські об'єдналися під рукою Київів і назвали себе Руссю. Вони завели торгівлю з Греками, Персами, Арабами та Хозарами, що жили на сході. Вони ста-

14 ли багатіти, прикрашати городи палатами та садами.
До Київля почали навідуватися й чужі купці та привозити сюди свій крам на виміну.

Перед нашим народом дріжали тоді сусіди, кланялися кожному Українцеві і вимовляли наше ім'я з пошаною.

III.

СТАРОВИННА КУЛЬТУРА НАШОГО НАРОДУ.

Від найдавніших часів, як історія пам'ятає наші предки все були знані, як нарід, що прив'язаний до сталих осель. Вони мали свою землю, свої звичаї і обичаї, свої пісні, свою окрему релігію і свої обряди. Одним словом вони виявили себе народом, що має свою культуру.

Наша духовна культура.

З гнізда всієї індоевропейської раси — з Індії принесли вони віру в сили природи, яким кланялись як богам. Ці боги в Індії були силами, що людині ані не шкодили ані не помагали. Дивилися наші давні прародичі на природу, як діти подивляля її силу та красу. Щойно Перзи навчили їх одріжнати Білобога — прихильного людям, від Чорнобога — ворожого людям. Так повстала віра в Дажбога, в бога Дива, що борються між собою за владу над людиною. Світ богів поділився на ясних і темних богів. Як у Персії, люди приносили їм жертви, співали пісень, уладжували на їх честь свята, — щоб прихилити їх до себе. Так повставали обрядові пісні, щедрівки й колядки та посмертні голосіння. До кожного свята потрібна була музика. А до музики вживали наші предки такі інструменти: труби, гуслі, бубни, свирілі (сопілка), дуди та інші.

Вираз нашої давнини.

З давніх давен торгували наші предки з Греками і зі сходом. Купували од них виткані взорами матерії, оздоблені вази, чудово різблені річі з мармору й каміння, ковтки і нашайники та наголовники, роблені з золотих або срібних дротиків (філігран). Цілі століття подивляля наші предки красу сходу і пробували й собі творити гарні речі. Так під впливом перського сходу повстав в нас орнамент, себто взори до вишивок на одехі і прикрасах хат. Любувалися наші предки в гарній зброї, здобутій на сході або в Греції. Від Греків і східних народів вчилися вони дивитися на світ та життя.

Одним словом: століттями творився у наших предків той смак, та ніжність, та тонкість, якими відзначається наша пісня, наш орнамент і наш світогляд (у приказках, філософія). Тому наш нарід, хоч він став малограмотним, держиться серед чужих при своїй мові і звичаях, бо вони виробились століттями.

Християнство.

З огляду на характер своєї культури давні Українці не противилися ширенню нової християнської віри з Греції на Русь. Старі мудреці Греки не шарили її огнем і мечем. Поганська віра ясних і темних богів підготовила ґрунт для християнства. Його приймали спочатку багаті купці, що ходили до Візантії і бачили там блиск та велич Служби Божої. Священники прийшли до нас з Греції. Вони пристосовували нові християнські свята до давніх — поганських. А саме: Свято Коляди зійшлося з Різдом Христовим, свято Весни — з Воскресенням Христа, свято Купалля — з св.Івана. Нарід і далі співав свої поганські пісні та справляв ігрища, — як і за поганських часів. З часом вставляв на місце Лади ім'я Богородиці, на місце Перуна — св. Іллію, на місце Сонця — Ісуса Христа або св.Миколая, на місце Сварога — Господа Бога. Та й темних богів заступили християнські дідьки, чорти і біси з Люцифером на чолі.

Дороги християнства.

На Київську Русь прийшло християнство просто з Візантії і в IX ст. було прийняте тут за державну віру. Та й до нас на Закарпатську Україну йшло воно вже в VIII ст. через Велико-Моравську державу. Два Греки з Салзьбик, — св.Кирило і св.Методій, що були вислані цісарем грецьким, принесли нову християнську віру. Окрім того, принесли вони ще письмо (правоспис), яким стали писати церковні книги в слов'янській мові. Літописець Храбр пише, що перед прийняттям християнства Слов'яни не мали книг. Але вони мали своє письмо, що звали рунами; складалося воно з рисок та різів. Тим рунами вирізували ім'я кожного бога у своїх святинях Полабські Слов'яни. Св.апостоли Кирило й Методій видумали абечеду (азбуку) для слов'янської мови. Нею

написали вони перші книги християнської віри в зрозумілій для Слов'ян мові. Послухайте, як це сталося.

Панонія.

Перед приходом Угрів (Мадяр) край над Дунаєм, оточений Карпатами і Альпами, звався Панонія. Коли німецько-франконський цісар Карло Великий за допомогою слов'янських князів Панонії р.796 розбив Аварів над Рабою, — створилися вільні князівства Слов'ян, що заняли більшу частину Панонії. Кожне плем'я творило свою власну державу під проводом своїх князів, не дбаючи про сусіда. В Семигороді жили Волохи, між Дунаєм і Тисою — Болгари, Між Тисою і Попрадом — на підгір'ї — Білі Хорвати, наші прародичі. На захід од них — Словіни або Словаки по обох боках Дунаю, за Самою — Чорні Хорвати. На захід від Панонії осіли Морав'яни та Чехи, а за ними вже були німецькі племена.

Велико-Моравська держава.

Німецькі королі почали натискати на східних Слов'ян — Чехів та Морав'ян. Вони посищали німецьких священників ширити латинську християнську віру. Ті священники робили вихрещених Слов'ян залежними від німецького єпископа в Пассаві. Слов'янські племена погодилися між собою і почали творити свою державу, щоб боронитися перед Німцями.

Так утворилася на заході в половині IX ст. Велико-Моравська держава під трьома князями: Мойміром, Ростиславом і Святополком, що наступали оден за одним. Вони підбили під свою владу і Словаків у Панонії на північній березі Дунаю. А на південній березі в околиці Болотного озера було окреме слов'янське князівство під князем Коцельом. Щоби звільнитися від німецької верховладу, ті князі — Ростислав і Коцель післали до грецького цісаря Михайла II (856-867) послів, які грецькому цісареві сказали:

„Земля наша хрещена, та нема у нас учителя, щоб нас учив і переложив святі книги. Ми не розуміємо ні грецької ні латинської мови. То пошли нам Господине, таких учителів, що можуть проповідувати слово Боже на нашій мові“. Цісар Михайло за порадою світлих мужів післав їм Константина і Методія, — синів грека Льва,

18 що знали слов'янську мову з Солуня, де мешкали також і Слов'яни.

Діяльність Кири- рила й Методія.

Константин склав абечеду з грецького скорописного письма, що звалася глаголицею, і обидва брати переклали Євангеліє і Апостола, Псалтир і Скотих та інші книги, що потрібні були до богослуження, на староболгарську мову, що тоді була в Солуні. Але ту мову розуміли, як близьку собі, всі Слов'яни. Обидва брати виголошували слово Боже серед Слов'ян в Моравії і в Панонії на зрозумілій для них мові та висвячували священників з межі Слов'ян протягом сорока місяців од р.863 починаючи. Німецькі священники донесли Папі, що ті два брати ширять ересь, впроваджуючи в богослуження слов'янську мову. Тоді Папа Миколай покликав обох братів до себе і вони вибралися до Риму через країну Юцеля, де також залишили слов'янські книги та своїх учеників.

Затвердження папи.

Новий Папа Гадриан прийняв обох братів тим більше, що Константин приніс з собою до Риму мощі св.Клементія з Криму. Вони відправили богослуження в римських церквах у слов'янській мові і дістали признання Папи на свої переклади св.книг. Константин під іменем Кирила вступив у ченці до монастиря в Римі, а Методія іменував Папа Іван VIII архієпископом панонським і моравським. Тому архієпископові Методієві підлягали в Панонії єпископи, яких було, як свідчить арх.Шілігрим (з р.930) перед приходом Мадяр уже сім.

Християнство в Панонії.

Слов'янське богослуження поширилося в Болгарії і в цій Панонії о сто літ раніше, ніж прийняла християнську віру Київська Русь. Наше плем'я в Панонії — Вілі Хорвати могли приймати християнську віру від двох сусідів: від Словаків і від Болгар, що жили межі Тисою і Дунаєм. Їх князь Борис р.860 прийняв хрещення з рук того самого Методія ще перд приходом їх до Мора-

вії. І коли Мадяри перейшли через поганську Русь до Панонії, то наші предки вже були християнами і мали своє слов'янське письмо в церковних книгах.

Письмо і мова
церковних книг.

Перші церковні книги писалися глаголицею, себто абecedою, яку склав Константин з грецького скорописного письма. Потім ученик Методія Климент склав нову абecedу на основі іншого виду грецького письма, що зветься кирилицею. Цією абecedою писали потім всі книги в слов'янській мові в усіх слов'янських племенах. Ця абецеда задержалася і до нині. Мова тих книг була мовою давніх Болгар з Македонії, звідки походили обидва апостоли Слов'ян — Кирило й Методій. Та мова зветься нині старослов'янською мовою і нею відправляють богослуження у східній церкві. Ця східня церква, як бачимо, була заснована в зв'язку з Римом, — коли ще не було розколу поміж Римом і Візантією. Тоді була одна католицька віра і виголосувалася вона в латинській, грецькій і слов'янській мовах серед народів Європи під проводом Папи, як голови церкви і наслідника Христа в Римі.

ПРИХІД МАДЯР НАД ДУНАЙ.

Мадяри або Угри.

Жовтошкіре кочове плем'я Мадяр жило, як і інші дикі племена, на степах Азії, між Іртишем, Аральським озером і Каспійським морем. Вони були низького росту. Мали глибоко всажені очі і стрижене волосся. Вони не мали сталих осель, ані не вправляли землі, — тільки випасали худобу. Ціле своє життя були вони на конях. На ворога нападали неочікувано. Якщо ворог не піддався, то удавали втечу. Коли ж він їх почав доганяти, то вертався й розбивав його. Вони їли м'ясо, пили кров з забитих звірят, коняче молоко. Щоби набрати відваги, вони їли серця вбитих ворогів.

Мандрівка Мадяр.

Притиснені іншим диким племенем Печенігів, також кочівників зі сходу, рушили Мадяри коло року 880 із Азії через браму народів у Хозарське царство. Хозари воювали з Печенігами. Тому вони найняли собі малярську орду і оселили її між Доном і Дніпром. Але і там знайшли їх Печеніги, розбили їх та погнали далі. Як пише літописець Нестор, р.880 з'явилися Мадяри під Києвом і спинилися на горі, що потім звалася Угорською. Тут прийшло до бою між Мадярами і Українцями, яких вів до бою князь Олег. Олег розбив їх, як наймитів Хозар, а потім договорився з ними, що вони будуть граничною сторожею на північній і південній границях української держави (Русі). Тому Олег розділив їх на дві частини і перепустив їх без перепони через свою державу: одних — на північ, а других — на південь.

Похід Угрів
через Русь.

Одна орда Угрів пішла через ліси на північну границю української держави до болотистої і холодної Фінляндії та Інгрії, де вони і нині живуть під назвою Фінів. Друга орда в кількості 100.000

Угри з жінками й дітьми подалася на південні границі української держави — в Панонію, де було досить місця на поселення. Олег дав їм яко провідників Українців, щоб вони провели Мадяр до Панонії. Українці погодилися мандрувати і шукати щастя в новій землі під умовою, що вони будуть мати рівні права з Уграми. Для певности Олег оженив начальника Мадяр Арпада з одною українською княжною, дочкою князя одного з українських племен.

На основі цього договору, як описує анонімний нотар короля Белі, рушили кочові Угри під проводом Українців до Панонії через города червенські Дулібів і Білих Хорватів. Князі тих племен прийняли Мадяр подарунками, гостили їх цілий місяць, а потім провели їх через гори Карпати в Панонію.

Під час приходу Мадяр до Панонії були над Дунаєм такі держави: На заході до Раби і Нітри сягала Велико-Моравська держава під князем Святополком, між Дравою і Рабою — Славянська держава князя Прівіни, підлегла Німцям, зі столицею Мізабург; між Дунаєм і Тисою — Болгарська держава під князем Заліном, між Тисою й Карпатами в Семігороді — Українсько-Волоська держава князя Менумрода, між Нітрою і Тисою держав Білих Хорватів під князем Ляборцем. Держав Білих Хорватів не була ще в зв'язку з Київською українською державою Олега, хоч Білі Хорвати були того самого кореня, що й українські племена над Дніпром. Коли Мадяри з Українцями перейшли Карпати, то всі ті князі наддунайських держав необ'єдналися разом, щоб боронитися, але кожний зокрема боронив свою землю сам.

Перший став до бою князь Білих Хорватів князь Ляборець. Мадяри його розбили, а він сам наложив голобою. А Мадяри пішли далі і осіли по лівому березі Тиси над ріками: Темеш, Бега, Кедреш і Марош. Стотисячна орда з жінками, дітьми і табунами осіла на широких пасовиськах. Тут Мадяри випасали свої коні, живучи з грабіжництва та війни. В скорому часі вони розбили Велико-Моравську державу, стали нападати на Німеччину, Італію, Македонію та стали пострахом сусідів.

22 Освітлення мадьяр-ської історії.

Всі описи заняття Панонії в мадьярській історії походять від вигаданих оповідань Безіменного історика короля Бейли ІУ. Він оповідає з великою пишою як Мадяри розбили шість самостійних держав над Дунаєм і за сім літ покорили цілу наддунайську низину. Цьому нині вірять всі Мадяри, бо їх поети розголосили це творами красною письменства.

Історики старші, як от Туровцій, Гейза, Бонфін, Прай, Бель та інші, рівно ж і новіші, як Горват Степан Горват Михайло, Салай, Рибарій та інші приймають **оповідання** Безіменного за святу правду. Та головна помилка Безіменного полягає в тому, що він пізнішу втечу Половців (Куманів) перед Татарами з над Дону на Угорщину з XIII ст. переніс на похід Угрів під Арпадом в IX ст. До живих ще споминів про похід 40.000 Половців р.1238 він додав фантастичні неправдиві події і пустив неправду в історію Угорщини. Цією неправдою користуються мадьярські історики для підтвердження свого тисячлітнього панування над усіма народами Угорщини. Та всі ці оповідання перед подумом історичної критики розлетяться, як полова від вітру.

До нині важливу оцінку подає Лев Мудрий, грецький цісар (886-909). Він пише про Мадяра таке: „Той турецький нарід – Угри, дуже обережні. В тайні держать свої заміри. Вони зовсім не мають вірності і дуже сребролюбні. Не зміють додержати присяги, ані договору. Їх не можна ніякими дарами наситити. Тільки що візьмуть дар, а вже задумують тобі лихо. А ворогів своїх намагаються перемогти не тільки руками й силою але й улесливістю, несподіваним часоком і замкненням усіх можливих доріг для відступу. При договорах ставлять легкі умови ворогам, а якщо вони на них пристануть, то тоді додають їм щораз тяжчі. Добре знають, що їх нарід не сталий, сребролюбний (готовий до переходу на сторону ворога), і що складається з більшої кількості племен. Вони не цінують високо родинної любови. Нікого, навіть самих себе, вони не люблять“.

Життя Українців в новому ладі.

Українці, що прийшли з Мадярами, оселилися між тими Українцями, які вже давно жили в північній Угорщині, а які звалися тоді Білими Хорватами. Зайшли Українці побудували собі городи побіч давніх городів, напр. славний їх город Оросвар (руський город) — він стояв недалеко Братислави. Українці, що прибули зза Карпат, прийняли віру Христову східньо-слов'янського обряду, створеного Кирилом і Методієм. Коли Олег пішов у похід на Царгород р.907, то й Закарпатські Українці зібралися й поплили Дунаєм помагати Олегові. З договору Олега з Грецьким цісарем мали користь між іншими племенами і Закарпатські Українці. Вони дістали свою пайку здобичі і могли торгувати з Царгородом, як і інші українські племена. В той спосіб перша еміграція Українців за Карпати зміцнила українське плем'я Білих Хорватів, розділених на дрібні князівства рідового ладу. Границі між Українцями й Уграми були відділені валом на північному стоці Дунаю і Тиси. Ті вали охоронилися ще за угорської династії Арпадовичів аж до нападу Татар.

Життя Угрів.

На дворі Арпада та його спадкоємців говорили українською мовою, бо його жінка і невістка були українськими князнями. Українська мова була там мовою освічених людей, мовою великої держави, вищою від бідної на слова мови мадярського кочового племені, яке не мало ще за собою твердо означених державних кордонів, не мало своєї хати на землі, а жило циганським ладом.

Мадярська мова — зеркало історії.

Доказом бідности мадярської мови є понад 2000 слів, які Угри взяли без змін з української або інших слов'янських мов на означення понять первісної культури. Будучи кочевим племенем, Угри вчилися від Слов'ян управляти землею, тому вони взяли від Слов'ян і назви городніх рослин, дерев, збіжжя і всіх знарядь для управи землі. Отже виходить, що культури вчилися Мадяри від Слов'ян, які були вже давно осілим на-

24 родом. Слов'яни отже були їх учителями хліборобства на Угорщині. Про це свідчать такі запозичені слова в мадярській мові:

коса - kasza	граблі - gereblye
огірок - ugorka	борозна - barázda
колос - kalász	лопата - lapát
підкова - patkò	бід - báb
сіль - só	дня - dinye
ярмо - járom	рож - rozs
сіно - széna	відро - veder
лен - len	салата - saláta
капуста - káposzta	олій - olaj
ясла - jászol	редька - retek
черешня - cseresznye	бук - buk
явір - javor	гній - ganaj
солома - szalma	слива - szilva
ріпа - répa	палиця - pálca
гать - gát	гатити - gátolni
сокира - szekercse	борона - borona
сап' - száp	мак - mak
цебер - cseber	сито - szita
решито - rosta	січка - szecska
череда - csorda	

Окрім цього Угри прийняли від Слов'ян назви з царини промисловости та ремесла, які зв'язані з управою землі. З цієї царини запозичені від нас і від Слов'ян такі слова:

паленка - pálinka	млин - malom
млинар - molnár	коваль - kovács
ткач - takács	швець-чижмадій - csizmadia
клепач - kalapács	колач - kalács
квас - kovász	

Від Українців Угри навчилися називати рослини і тварин, що жили в новій землі, до якої вони прийшли. Звідти повстали в мадярській мові такі слова:

медвідь - medva	буйвол - bivaly
пава - páva	воробець - veréb
ворона - varju	сука - szuka
сорока - szarka	голуб - galamb
павук - pòk	видра - vidra
блоха - bolha	ріж - raj

З цього видно, що Українці вчили Угрів дивитися на з'явлення природи, як мати вчить дитину.

Від Українців і Слов'ян прийняли Маляри і слова з царини організованого воєнного мистецтва, а саме:

бій - baj	бійник - bajnok
іздар, (гуздар) - huszár,	половець - palóc
воевода - vajda	хід, похід - had
хідний - hadnagy	витязь - vitéz
пушка - puska	колпак - kalpag
чакан - osákanu	шабля - szablya
бодрий - bátor	трембіта - trombita
парта - varta	стража - sztrázsa
порох - por	

Це показує, що допіру Слов'яни навчили Угрів провадити війну не ватагами, а організованою збройною силою.

На якому низькому ступні культури були Угри, коли вони прийшли до Панонії, показують слова з щоденного життя, які вони мусіли взяти від Українців та Слов'ян. Вони не мали своїх слів на такі поняття, як от:

бесіда - beszéd	обід - ebéd
печеря - vacsora	печеня - pecsenye
солонина - szalona	ковбаса - kolbász
каша - kása	жир - zsír
пара - pára	іскра - szikra
губа - gomba	гадати - gondolni
мовити - mondani	прати - próbni
чудуватися - csodálkozni	

Українці, і взагалі Слов'яни, вчили їх і товариського життя та устрою оселі, на що вказують слова на такі поняття:

субота - szombat	баба (при пологах) - baba
милість - malaszt	сусід - szomszéd
слово - szó	мова - mondás
залога - zálog	бритьва - borotva
дорогий - drága	середа - szerda
четвер - csütörtök	п'ятниця - péntek
Далі переняли вони такі назви як от:	
нога - láb	слуга - szolga
неволя - nyavalya	іго - íga
раб - rab	грубий/тян / - goromba
горбатий - görbe	короткий - kurta

чистий - tisztá
пустий - pusztá

простак - paraszt

Як кочовий нарід взяли Угри від Українців назви з устрою оселі:

колиба - koliba
пивниця - pince
кухня - konyha
кім - kas
потік - patak
лодка - ladik
ярок - árok
стіл - asztal
пугар - pohár
рама - ráma
клітка - kalitka
моздір - mozaár

двір - udvar
коршма - kocsmá
обруч - ábronc
улиця - utca
човник - csónak
дріт - drót
холм - hálem
слово - - szó
визла - villa
таблиця - tábla
ланцюх - láncz

Всі ці слова взяли Мадяри на ті поняття, яких вони не називали по своєму, бо жили як дика орда в степах. Вони не мали навіть найпростіших родинних понять (як от брат, милость), не жили в хатах, а тільки на возах, не варили ані не пекли страв, не мали жадного суспільного устрою, не мали товариських зносин з сусідами, одним словом - були ордою на найнижчому ступені культури. Щойно Українці спонукали Мадяр до тих примітивних способів життя, які характеризують осілий нарід.

Причавши Мадяр жити по людські, управляти землею, провадити війну організованою силою, жити в сталих оселях, передали їм Українці і Христову віру слов'янського обряду.

Слова з обряду нашої віри вказують на те, що і релігію, як і всю культуру дали Мадярам Українці разом з іншими Слов'янами, а саме:

святий хрест - szent kereszt	угол - angyal
пекло - pokol	книга - könyv
образ - ábrázat	свята вечеря - szent vacsora
християнини - keresztény	поганин - pogány
піп - pap	олтар - oltár
єпископ - püspök	

Слов'яни отже творили первісну культуру серед тої невеличкої орди Мадяр в кількості 100.000, що прийшла з дикої степової Азії шукати щастя в Панонії.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВ ОБОХ НАРОДІВ.

Буйність Української держави.

Українська держава в X. столітті визначалася молодечим розмахом. Великі князі Олег, Ігор і Святослав розширили її границі аж до Волги, Ільменського озера, Кавказу та Дунаю. З Києва йшли торговельні шляхи: один в низ Дніпром через Чорне море до Царгороду, друге – вгору Дніпром через Новгород на Балтійське море.

Наші князі до Володимира Великого.

Київська держава від Олега до Володимира зібрала всі землі українських племен, а між ними і Закарпатську Україну. Так наші предки в X. столітті разом з київськими князями Олегом, Ігорем, Святославом і Володимиром будували своїми силами велич української держави. Угри, що були вислані Олегом до Панонії, брали участь у походах Русь, як наємна сила на конях.

Великий князь Олег (870-914) був мудрий, хитрий і завзятий. Він приєднав до Київського князівства чимало слов'янських племен: кого силою, кого хитрощами, а кого й намовою. Так він об'єднав усі антовські племена, а між ними і Білих Хорватів – наших предків, в одну українську державу. Він став славним на віки своїм походом на Царгород. Про той похід оповідає стара літопись таку казку: Греки загородили Босфорську протоку ланцюгами, щоб не впустили Українців до міста. Але Олег велів човни витягти на беріг та поставити їх з вітрилами на колеса; подув вітер таї закотив Українців у човнах у самий Царгород; Греки налякалися і згодилися пристати на все, чого Олег захоче. Олег казав принести йому по 12 гривень срібла (6 фунтів) на кожного воюка та ще й на тих князів і дружинників, що залишилися дома. Греки принесли срібло і велику силу дорогих тканин – паволоки. Тоді Олег прибив свій щит на Царгородській брамі на знак перемоги і зробив з Грека-

28 ми договір 907 р. На основі цього договору Греки пускали до себе українських купців, не брали з них мита та давали їм харчі на прожиття й на дорогу.

Року 913 зібрав Олег 500 човнів, посадив на них військо і рушив ними з військом на Дін. З Дону перетягнули вони човни у Волгу і спустилися по Волзі на Каспійське море. Вони напали на побережжя та набрали силу здобичі. Але на дорозі до дому напали на них Хозари і частину здобичі одібрали. Народ оспівав той похід у піснях, але замість Каспію звернув цю подію на індійське царство, бо дістатися до Індії була давня мрія українського народу від часів Олега.

Ігор (914–946) підбив непокірні племена, що хотіли одірватися од Русь. Року 941 зібрав він 10.000 війська, посадив його на човни та рушив на Царгород, бо Греки не додержували умови 907 року. Вони заставили Босфорську протоку кораблями і коли підплила українська фльота, почали кидати на неї „грецький вогонь“. Ігорові човни від того вогню зайнялися, і Ігор повернув їх на побережжя Малої Азії. Там він напав на грецькі міста і почав грабувати купців. Але Греки напали на українську флоту ззаду. Ігор мусів підписати другий договір 944 року, в якому зобов'язався що не буде нападати на грецькі осадні (колонії) в Криму.

Того ж року ходив Ігор флотою на Каспійське море. Східні письменники зі страху перебільшили число українського війська аж на 900.000. В дійсності його було більше як 10.000. Та все ж воно набрало багато здобичі, доплило до річки Кури, і Курою досягнуло Закавказзя. Тільки через хворобу від гарячого підсоння мусіло військо Ігоря скоро повертати до дому з великою здобичю.

По смерті Ігоря правила українською державою його жінка княгиня Ольга (946–960), яко регентка – за малолітнього сина Святослава. Вона прийняла християнську віру. Тому церква визнала її святою.

Син її Святослав (960–972) був вихований Ольгою яко лицар з крові й кости. Він скинув з себе всі княжі саети та парчі й убрався яко простий волк. Завзятий був войовник, – воював не для користи, а задля слави бояцької і чести української землі. Літописець пише про нього так: „Був середнього зросту, кремезний та

дужий. Ніс мав короткий, очі сині, брови густі. Бороду голив, а вуса мав довгі. На оголеній голові носив чуприну. Як тільки виріс, почав збирати хоробрих вояків, бо сам був хоробрий і легкий, як пард (леопард), і багато воював. Не возив з собою ані возів, ані казана, не варив, тільки пік м'ясо на жару (на вуглях) і так їв. Не мав шагра а просто поклав під голову сідло, під себе постлав попону і так спав під голим небом. Такі самі були і його вояки. А як ішов на якийсь край війною, то сповіщав: "Іду на вас".

Походи Святослава.

Перший свій похід заповів він Хозарам. Пішов на них, розбив їх і зруйнував їх столицю Ітіль над Волгою коло Каспія. Потім обернув він на Білих Болгарів на Волзі. Напав на них, розбив їх та обсадив їх столицю Болгар на Волзі. Вертаючи до дому, підбив собі слов'янські племена Радимичів і Вятичів (пізніших Москвинів). Наказав їм замість Болгарам платити дань собі. Та вони були бідні, бо земля їх була не родюча, — то й платили вони дань до Києва вінниками.

Царгородський цісар за славні діла Святослава послав йому багаті дари та й просив: "Ходи, славний Святославе, на Дунай Чорних Болгар воювати!" Святослав напав на Чорних Болгар, розбив їх, завоював Болгарів і сів на Дунаю. Тоді цісар з'явився — намовив орду Печенігів вдарити на Русь — на Київ. Святослав, як це почув, повернув на Русь, розбив Печенігів, оддав державу синам, зібрав військо і пішов на Царгород. А тим часом цісар вже збунтував проти нього Болгар. Пішов Святослав до Болгар, розбив їх і покликав Угрів за князя Токмана, як підданих Руси, на поміч. Після того сповістив Греків: "Іду на вас — забрати ваш Царгород за ваше лукавство!"

А Греки лукаво просилися: "Не маємо сили. Скажи, скільки в тебе війська, щоб на вас усіх дань послати". — "Двадцять тисяч!", казав Святослав, а в дійсності мав тільки десять. А Греки зібрали Сто тисяч війська і рушили на Святослава. Побачивши таку силу, Святославові вояки засмутилися. А Святослав виступав і промовляв до війська: "Нема нам куди дітись! Чи волею, чи не волею а мусимо битись! Отже не завдаймо сорому землі українській — ляжемо тут кістками! Мертвим сорому

не буде! Як поляже голова моя, — самі за себе думайте!" А дружина крикнула: "Де твоя голова, князь, поляже, там і ми свої покладемо!"

І вдарили аж земля гуде. І побігли Греки, а Українці за ними. Місто за містом руйнує Святослав, вже й до Царгороду підступає. Скликав тоді грецький імператор раду, — що робити. Надумали вони послати Святославу дарунки: золото, позолоти, вина. Той і не глянув. Лише сказав до челяді: "Візьміть собі!" Послали тоді Греки гарної зброї. Святослав прийняв, тішився нею дуже і подякував. Греки міркують собі: "Лжта це людина — про багатотва не дбає, а за зброю хапається! Треба миритись!" І заплатили Святославу велику дань.

Аж новий цісар грецький, Іван Цімісхий підняв тепер Болгарів проти Українців. Греки зібрали нове військо і вислали його на Дунай кораблями з грецьким вогнем. Святослав зачинився в Добростолі (Силістрії) і відбивався три місяці. Та Греки обложили його і з суходолу і з Дунаю. Святослав отратив у бою багато війська не міг вже далі битися — пристав на грецький викуп за Болгарів. Він згодився вернути на Русь з великим скарбом та помиритися з цісарем. Але цісар боявся його, що він збере нову силу і забере Царгород. Тому цісар намовив Печенігів засісти на Дніпрових Порогах, чигати на скарб Святослава. Святослав хотів силою пробитися через військо Печенігів та наложив у бою голову в трицять другім році свого життя. Сталося це року 972.

Перемшліди в західній Русі.

По смерті Олега київські князі — Ігор та Святослав звертали всю свою увагу на східні і південні кордони української держави. Вони розширили їх аж по Волгу і Кавказ. Тим часом західні племена Дуліби та Білі Хорвати пам'ятали про свою незалежність в добі давніх городів Червенських і перестали платити дань Київу та підлягати йому. Та не мали вони сили самі без Києва встояти проти напору зі заходу. Серед західних Слов'ян по смерті Святополка впала Велико-Моравська держава, а стало творитися чеське князівство. Князь Божівой, охрещений Методієм, об'єднав усі племена чеські і дав початок чеському князівству. Чеське князівст-

во стало зростати на силі під династією Перемислідів і заняло Краків. Як почалася боротьба між синами Святослава то Перемислиди підбили під свою владу Червенські городи Дулібів і Білих Хорватів, що одірвалися від Києва.

З часу короткого володіння Перемислідів у Галичині залишилась либонь одна пам'ятка: місто Перемисьль над Сяном.

Початки угорської держави.

Угри заняли Угорщину і думали посуватися далі на захід. Але німецький король Генрих Пташник розбив їх під Мерзебургом р.933 (перший раз) і наложив на них дань. За сина Жолта Токшаня Угри напали на Італію і здерли з неї велику контрибуцію (дань). Але римський цісар Німців Оттон I. ударив на них, коли вони напали знову на Німеччину і року 955 розбив їх над рікою Лехом так сильно, що тільки сім Угрів з одрізаними вухами й носами повернулося до дому. Від тоді Маляри перестали нападати на сусідні держави, як орда. Вони стали на стало оселяватися на Угорщині та управляти землею.

Ще перд цією війною князі угорські Булчу і Дюла, підлегли Токшаню, року 950 пішли в Царгород і там прийняли хрещення. Один з них — Дюла покликав у Семигород грецьких священників, які розширили християнську віру в Семигороді межі Волохами та Уграми. Угри брали участь у поході київського князя Святослава Хороброго року 971. Начальний князь угорський Токшань був сином угро-української княжни і почував своїм обов'язком слухати українського київського князя.

Початки культури Угрів.

Стиснені організованими державами, Угри мусили поселитися сталими оселями на наддунайській низині. Ще дві сотні літ аж до панування Бели III (1173-1196) жив угорський нарід у шатрах і не мав ніяких культурних потреб, крім релігії. Спадкоємець Токшаня Гейза I оженився з дочкою семигородського Дюла, Шарлотою і вона привела з собою грецьких християнських священників до Угорщини. Вони ширили Христову віру на слов'янській мові на основі книг Кирила й Методія і

32 запровадили слов'янський обряд, поширений межі слов'янами в Панонії і між Українцями в Семигороді. В часи князя Гейзи панував східньо-слов'янський обряд в цілій Панонії (як то виходить з листа Палігріма до Папи Бенедикта VII).

З рук священників східнього обряду прийняв хрещення цілий княжий дім Гейзи з сином Ваїком – пізнішим королем угорським Степаном I. Усі вищі верстви і королівська шляхта говорили українською мовою. Імена начальних функціонерів управи в державі ваяли Угри також від Слов'ян, як це видно з наступних слів:

цїсар – szászár	mester	король – király
майстер стола – asztal		погарник – rohágnok
жупан – zsúrán		возвода – vajda
вптязь – vitéz		двір – udvar

Угорщина коро- лівством.

Князь Степан I. Святий (1000–1038) прийняв королівський вінець і проголосив Угорщину королівством. Цей вінець – корона, якою потім коронували угорських королів, походить з Греції. На ній пишасться ікона грецької роботи з літерами грецької абеди. Коронаційну кирею вишили золотом і жемчугами монашки Василиянки в монастирі у Веспрїмі, який заложив Святий Стефан. На ній є вишитий іконостас, а вгорі – напис слов'янськими літерами: „Буди Господи милость Твоя на нас нині і во віки“, а внизу: „Господи уцедри ни і благо-слово на, просвіти лице твое на ни і помилуй на“. Ці написи вказують, що обряд Христової віри виголошувався тоді в слов'янській мові, хоча сам королівський вінець Стефанові прислав Папа. Стефан будував церкви і монастирі східнього обряду, а будівничих тих церков він спровадив із Греції.

Феодальний ус- трій Угорщини.

Король Стефан розділив край на вармеді, на чолі яких стояли наджупани. Після німецького взірця завів він в Угорщині феодальний устрій, що зробив немців (шляхту) управілейованою клясою. Малярська, українська, словацька і німецька шляхта за допомогою церкви

опанувала цією масою народу і затримала вою політичну 33
 Нище духовенство було зв'язане з людию, але ви-
 ще – прибрало собі норови шляхти, яка на підставі коро-
 лівського декрету забрала собі широкі простори землі і
 тримала звесь нарід у підданстві.

Русь за Володи- мира Великого.

Тимчасом на Русі по Святославі Хороброму переміг у боротьбі з братами наймолодший брат Володимир. Цей великий князь кнівський за свої заслуги перед державою дістав ім'я Володимир Великий і Святий (980-1015).

Володимир зібрав усі українські землі назад під свою руку, усмирив бояр та князів і прилучив дальші нові землі. Він пішов походом на города Червенські і обсадив той край аж по Краків та прилучив його до Русі. Разом з тим обсадив він і землі ва Карпатами – так, що там сходилися кордони держав української, чеської та угорської. В той спосіб Закарпатська Україна була знову сполучена з великою державою свого народу. Та держава сягала від Волги і великих північних озер аж до Кавказу, Чорного моря – по горішню Тису і Попрад і в цілості охоплювала нашу Закарпатську Україну.

Організація україн- ської держави.

Володимир зібрав українські землі і подбав про те, щоби їх зв'язати зі собою найсильніше. З цією метою він стремів прихилити собі громаду, стягав людей з різних городів на пораду, приймав їх на пирах і годував на своїм дворі. За те і пішла слава про Володимира, як про ласкавого князя і нарід співав про нього у піснях як про "красне сонейко".

Кожній землі за намісника замість бояр і чужих посадив своїх синів, а мав він їх багато. Всіх синів порозсилав по різних городах. Білим Хорватам дав за намісника улюбленого сина Бориса. В той спосіб він перерів організацію держави на династичній родовій основі. А до того установив усім державною релігією християнську віру грецького обряду, яка зв'язувала всі землі однією культурою.

34 Хрещення Русі і нове життя.

Щоби собі придати блиску на сході, Володимир одружився з сестрою найбільшого цесаря тодішнього світу, грецькою царівною Анною. Цесар Василь потрібував його помочи проти воеводи-родича, що збунтувався проти него, і просив Володимира про військо. За руку сестри Анни з цесарським вінцем (короною) Володимир дав йому поміч. За те охрестився сам, прийняв при хрещенні ім'я Василь і р.988 охрестив цілу Русь по грецькому обряду. Нова віра, яку ширив Володимир, приносила на Русь науку, освіту і книги з Болгарії, яка прийняла християнську віру раніше. Почали на Русі будувати церкви, школи, читати і списувати книги.

Нове життя на Русі.

Під наукою нової віри життя на Русі змінилось. І князь, і нарід стали жити краще. Князь був добрим для бідних і калік.

Володимир спровадив з Греції будівничих, архітектів та артистів. Вони ставили церкви, прикрашували їх мозаїками (сборами з дорогого каміння на стіні), фресками (малюнки на стіні) та й іконами. Найбільша церква часів Володимира була Десятинна церква в Києві, на яку Володимир оддав десятину своїх прибутків. Та нова віра, освіта, наука зв'язували сильно внутрішнім зв'язком усі землі київської держави довкола київа.

Київська держава Володимира нав'язала торговельні зносини з Візантією, з Арабією та з німецькими державами. Вона здобула собі велику повагу у сусідів. Володимир наказав бити золоту і срібну монету. На ній вибито образ Володимира, а на другому боці — герб київської держави — тризуб, що його прийняла потім ізнову відновлена українська держава р.1918 за свій державний герб. Дипломатичною мовою цілої східної Європи стала мова українська.

Велич Володи- мира Великого.

Церква дала Володимирові ім'я Святого, а історія — ім'я Великого. Великий він тим, що кожна люди-

на на сході і до нині чує ще на собі вплив високої грецької культури, яку зацепив Володимир. Як би не було Володимира, — був би перемиг Рим і східну Європу, як перемиг він на Угорщині, в Чехії та в Хорватії. Та ще й нині ціла Європа ділиться завдяки його ділам на два сьги: світ західний, германсько-латинський, і світ східний, грецько-слов'янський. Цей грецько-слов'янський світ започаткував своїми ділами Володимир Великий. А під зайвищою в тодішнім світі грецькою культурою наш нарід став освіченим, мудрим і багатим. Славився він найкращими містами (по Візантії) в цілій Європі і став славним та знаним на цілій світ широкий. А славу, багатство, вищість духа наш нарід здобув тому, що наша держава збрала всі землі, як мати збирає довкола себе дітей. І тоді співав наш нарід про своє щастя і радість:

Встань по раненько, вмийся біленько,
 Ой піди собі до нової стайні,
 Ой вибери собі коня вороного,
 Ой поїдь собі в чисте поле,
 В чистім полі твої ратаї,
 Волики твої все половії,
 Яремця твої все букові,
 А сохи твої все золотії,
 Палиці твої все срібнії,
 Поводки твої все шовковії,—
 Ой дай Боже!

Д Р У Г И Й П Е Р І О Д

ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА ПІД АРПАДОВИЧАМИ

а) Угорсько-Українецька доба

(1015-1280)

б) Галицька доба (1280-1321)

УІ.

ПЕРЕХІД ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧУЖУ РУКУ.

37

Прилучення
до Угорщини.

По смерті Володимира Великого почалися між його синами межиусобиці за київський престол. Найстаршому – Святополкові помагав його тесть – князь польський, Болеслав Хоробрий, проти його брата Ярослава. Повертаючись з Києва, Болеслав підбив до Польщі відомі городи Червенські в Галичині та відтяв Закарпатську Україну від Києва. Тоді угорський король Стефан сягнув оружною рукою по українське Закарпаття та прилучив його до угорської корони, задержуючи колишній порядок, що був тут за Руси. Перша певна вістка про владу угорського короля над українськими землями з р. 1031 говорять про смерть корлівського сина Емеріка й називає його "князем Русинів" (dux Ruthenorum).

Україна за Яро-
слава Мудрого.

Київський великий князь Ярослав Мудрий (1019 – 1054) здобув по тім, як пише літописець, ті городи Червенські від Польщі назад і прилучив їх до України. Але наша Закарпатська Україна залишилась при Угорщині. Ярослав не домагався від Угорщини Закарпатської України, бо зять його Андрій сів на Угорському

38 престолі.

Ярослав Мудрий будував величезні церкви, прикрасив їх іконами, різьбою та розкішною позолотою. З його часів походять катедри св. Софії: одна стоїть до нині в Києві, а друга – в Новгороді. За Ярослава побожні люди і черці почали закладати монастирі, де черці вчилися слова Божого, молилися, списували святі книги. В монастирях черці закладали школи та бібліотеки. За Ярослава повстав славний Печерський монастир (лавра) на Київських горах. Заснував його св. Антоній, а лад і порядок у ньому завів св. Теодозій. Там черці писали книги, малювали ікони, там писав чернець Нестор літопис Української держави: "Повість временних літ". Ця літопись є найстаршим пам'ятником у всіх слов'янських народів; написана вона в староукраїнській мові тоді, коли на заході всі народи писали лише по латинськи. Ярослав поставив над Київською Церквою митрополита Українця Іларіона.

Ярослав збудував новий Київ, обвів його валами, поставив золотoverху церкву Благовіщення над мурованою брамою, що звалася Золоті ворота. Київ став найкращим городом по Царгороді, а Українська держава – найбільшою державою на сході Європи. Тому князі всіх народів висилали до Ярослава послів, сваталися до його дочок і видавали своїх доньок за його синів заміж, і це вважали за честь для себе. Одного сина – Всеволода оженив Ярослав з грецькою царівною, а інших – з іншими європейськими князівнами. Доньку Анну віддав він за французького короля Генріха, а інших доньок – за німецьких князів та за норвезького, англійського і польського князів. Так само і угорський князь Андрій, що був переслідуваний наслідником Стефана – Петром, утік до Ярослава. Там він оженився з українською князівною Анастасією й повернувся на Угорщину королем.

Замішання на Угорщині.

По смерті Стефана Святого на Угорщині його дружина Гізеля – Німкеня правила за свого сестринця Петра. Він роздавав привілеї Німцям – чужинцям, а саму Угорщину піддав як лено німецькому королеві Генріхові. У відповідь на це під проводом Ватти почалося

повстання, — Петра скинули з престоло і покликали з України князя Андрея — зятя Ярослава.

Вплив Українців на Угорщині.

Андрій I (1046 — 1061) з Анастасією привів на Угорщину знов велику кількість Українців з України, які як його опертя, заняли високі урядові місця в державі та достали нові землі. Прихильники давньої славіянської віри напали тоді на латинських єпископів і їх сторонників та вирубали їх в пеня. Андрій спровадив українських монахів, заложив монастир в околиці Мукачева. Цей монастир був уже там до р. 1221, коли монахи вимерли. Ця друга еміграція Українців додала сили тим Українцям що вже жили на Угорщині. На дворі короля панувала українська мова та православна віра. Але Україна все підтримувала зятя Ярослава Мудрого на угорському престолі. Через оцей український дух за панування Андрія з'явилася нехоть до нього серед самих Угрів. На чолі невдоволених стояв його брат Бейла. Андрій дав йому у володіння Закарпатську Україну з титулом "князя Русинів" *dux Rithenensium*.

Після смерті Андрія і короткого панування його брата Бейли, прихильного Уграм, заняв престол знову внук Ярослава Соломон, (1061—1074), що був вихований Анастасією в православній вірі і в повазі до високої української культури. Так Україна знову панувала за його царювання на Угорщині. За його наслідника Володислава I. Святого далі панувала на Угорщині віра славіянського обряду. Про це свідчать закони Володислава I. про подружжя священників і про пости. Латинників було так мало, що Володислав I. рішив на соймі висилати їх з Угорщини, якщо вони не будуть слухати законів що належать обрядови східної церкви.

Україна за синів Ярослава.

Тим часом на Україні вмер Ярослав Мудрий розділивши державу поміж своїх синів. Найстаршого сина він поставив великим князем у Києві й наказав молодшим синам слухати його. Та між князями почалася сварка і війна за цей київський престол. А на Україну зо сходу

знов стали нападати дикі орди Половців. Вони прийшли по Печенігах з Азії та обсадили стени над Доном. Щойно внук Ярослава – Володимир Мономах, зібрав князів на з'їзді в Любечі і привів їх до згоди, щоб разом ударити на Половців. Кожна земля дістала свого дідичного князя з Ярославового коліна, а всі князі мали помагати Володимирови воювати проти Половців. Так Володимир Мономах розбив Половців у великих походах і приосмирив їх на довгі часи. Київський престол мав тоді Святополк, а Галичину дістали Ростиславовичі – правнуки Ярослава, які панували в Галичині од р.1084.

Боротьба за Галичину.

Святополк київський хотів Галичину віддати своєму синові Ярославові і вислав його на Угри, щоб там шукав він помочі в угорського короля Коломана. Цей Коломан (1095–1114) оженився з дочкою великого київського князя Святополка – Предславою. Він договорився з шурином своїм – Ярославом, що Ярослав відступить частину Галичини до угорської України. Коломан вибрався з великим військом на Галичину. Галицькі князі Ростиславовичі покликали на поміч Половців. Під Перемислем відбувся сильний бій. Половці звабили Угрів удаваною втечею і „збиша їх в м'яч, яко сокол галиці збиваєть”. Угри кинулися втікати і багато їх потопилося в річці Сяні. Ростиславовичі почали їх вбивати, і українське джерело рахує число вбитих на 40.000. Половці вдарили тоді на королівський табір і розігнали його, і захопивши весь королівський скарб, а сам король Коломан ледви врятувався від меча Ростиславовичів. Цей бій під Перемислем р.1099 відбив охоту угорським королем посягати на Галичину на пів сотні літ.

Перевага України над Угорщиною.

Коломан помстився на своїй дружині Предславі і одіслав її вагітну до батька Святополка в Київ за намовою угорських та італійських вельмож. Предслава породила в Києві сина Бориса, який потім заявив своє право на угорський престол. А Коломан, умиряючи, заповів синові Стефанові, що походив од другої жінки, помститися на Українцях за неславу перемоги

України над Угорщиною.

Джерела Угорські (*Deorata Salomanni Regis Hungariae L.I.C. 80*) говорять про третє масове переселення Українців за короля Коломана коло р.1113. Як свідчить історик Іштванія, король Коломан дозволив поселитися на Угорщині Українцям, що були по його стороні у війні з Ростиславовичами. Він видав закон, що Українці мають там всі права свободи, але мусять самі боронити його і свої оселі перед наступом ворогів. Отже в той спосіб елемент український окріпився знов на Угорщині.

Наслідник Стефана Бейла II Сліпий (1131-1141) одружився з княжною Евхімією, дочкою великого князя Володимира Мономаха. Син його - Гейза II (1141-1161) оженився з дочкою великого князя Мстислава I - Ефрозинією. В той спосіб вплив України на королівським дворі Угорщини не тільки не став слабший але ще й посилювався. Українська мова широко вживалася при дворі, українська віра була вірою вищої верстви шляхти та урядників. Українці в угорській державі мали великі права та привілеї.

Україна за Володи- мира Мономаха.

На Україні по смерті Святополка покликати Києви на великокняжий престол Володимира Мономаха (1113 -1125) - славного переможця над Половцями. Володимир, син грецької царівни, був освічений, дуже розумний і дбалий князь. Вічно ходив походами на Половців, або навідувався то до однієї, то до іншої своєї волости, щоб часом комусь не сталася кривда від його урядників. Тож Володимир "пів Дон золотим шоломом", як каже пісня, здобувши половецьку землю та загнавши окаяних Половців аж за залізні ворота на Кавказі. В своєму життю зробив він 83 походи, взяв у полон 100 князів половецьких і 19 раз робив мир з половцями - аж доки зовсім їх не переміг. Він полишив нам свій твір: "Поученіє ко дітям", який сам написав. А там він каже що князь мусить сам слідкувати за своїми слугами, вчитися чужих мов і гостинно приймати заграничних послів. Цей твір свідчить, що український князь був дуже освічений. Знав декілька мов. Школа, освіта, наука і культура стояли високо на Україні.

РОЗПАД УКРАЇНИ ТА МАДЯРСЬКИЙ НАПАД .

Горі Українсь-
кої землі.

По смерті Володимира Мономаха почалася на Україні кривава межиусобиця (суперечка) між синами старшого його сина Мстислава і молодшого — Юрія. Князів ставало все більше і вони ділили державу на малі пайки, хотіли збільшити свою волость коштом сусіда, — і все воювали між собою за землі. Тимчасом Половці підняли голову, нападали на Україну, палили села і забирали людей в полон. Князі мало коли об'єднувалися разом для великого походу на них, а здебільшого кождий на свою руку воював з ними і лише спонукав їх знову нападати на Україну. Про ці часи залишилася найкраща українська пісня: "Слово о полку Ігоревім", що була написана перед роком 1187, а яка безперечно є найкращою з усіх стародавніх слов'янських пісень, не кажучи вже про Мадярські.

Занепад Києва.

Українські князі сварилися між собою та воювали брат з братом. Не було лядим супокою, вдарила худа на славу, нужда тріснула на волю. Київський престол переходив з рук до рук. Син Юрія Мономаховича — Андрій Боголюбський заснував собі на півночі у Володимирі над Клязьмою окреме самодержавне князівство. Там він панував всевладно — без віча старших з родів, як це було в Києві. Цей московський князь дивився зависним оком на Київ і підбурював князів, щоб вони руйнували Київ війною. Аж нарешті року 1169 сам напав на Київ з своїми москвинами, зруйнував його, ограбував церкви з ікон, посади та образів, Киян вирізав до ноги, а столицю України спалив.

Галич — сер-
цем України.

На Західній Україні з колишніх городів Червенських утворилося окреме князівство. Від року 1084 князували тут брати Ростиславовичі. Вони мали двох воєвогів: Польщу і Угорщину. Перед ними вони мусіли дер-

хати сторожу, щоби часом сусіди не посягнули хижими руками по їх землі. Найхоробрішим з Ростиславовичів був князь Василько. Він хотів вести війну проти Поляків, але вороги схопили його і викололи йому очі. Сліпий Василько в поході виступав перед військом та хреотом благословляв свої полки. Обидва Ростиславовичі року 1099 розбили Мадяр на голову під Перемишлем. За князя Володимира I. став їх столицею Галич над Дністром. В Галичі збудували вони великий замок на горі, княжі палати, соборну церкву. Купецькі кораблі шили з Галича по Дністру впрод до Чорного моря. Галич став городом великим на три милі, а поля занепаду Києва — осерцем цілої України.

Великої поваги надав йому мудрий князь Ярослав Осмомисл (1158-1187). Він розширив границі князівства аж до Дунаю і вважував там місто Малий Галич, що тепер зветься Галац. Тисячі кораблів ходили Дністром до Чорного моря. Осмомисл оддав свою доньку за зіверського князя Ігоря Святославича, а другу — за угорського короля Стефана III. (1162-1172). Але вже його син Володимир II. не зумів утримати батьківської поваги. Галицькі пани (боари) лише чекали нагоди, щоби його скинути з престолу і поставити такого князя, який би їх слухав.

Угорщина під впливом Царгороду.

В часі княжих міжусобиць на Україні підпала Угорщина під вплив Візантії. Князі їздили на виховання до Царгороду. Грецький цісар Мануїл заручив за угорського князя Бейли свою дочку, бо хотів злучити Угорщину і поставити Бейлу царем. Але Мануїлови народився син і тоді він пустив Бейлу царювати на Угорщині. Цей Бейла обіцяв цісареві не шкодити східній церкві та хоронити права її вірників. Року 1204, як пише папа, на Угорщині був тільки один латинський манастир, а грецьких манастирів було багато, бо більшість людей визнавала грецьку віру слов'янського обряду.

Бейла III. (1173-1196), вихований на Царгородському дворі, повернув Угорщині втрачені нею землі. Він приневолив мадярський нарід, який до тієї пори жив у шатрах на циганський лад, щоби він будував собі доми і хати, як уої осілі народи.

44 Перший забір Галичини Угорцями.

Тимчасом в Галичці вигнали бояри князя Володимира і він шукав допомоги в Угорщині. Угорський король хотів знову прилучити до Закарпатської України Галичину. Тому він присягнув Володимирові допомогти, зібрав військо, перейшов гори і обсадив Галич. Здобувши Галич угорський король ув'язнив Володимира і вивіз його на Угорщину. На його місце посадив в Галичці свого молодшого сина Андрія, а сам прийняв року 1189 титул короля Галичини (" rex Galatias ").

Але Мадяри робили в Галичці насильство над Українцями: забирали собі жінок і дочок Галичан і ставили коней по церквах і катах. Тому невдоволення з Мадяр росло. Аж тут з'явився з Угорщини Володимир. Всі Галичани припіддали його назад своїм князем. Угри залишили Галич, але король Угорський задержав собі титул короля Галичини (" rex Galatias "), а Володимир був князем в Галичці аж до смерті. Тим часом Бейла III умер, а між його синами Емеріком (1196 -1205) і Андрієм піднялася на Угорщині внутрішня боротьба. Тоді Галичину захопив у міцні руки волинський князь Роман Мстиславич.

Основоположник Галицько-Волинської держави.

Роман Великий (1199 -1205) був князем воєвничим, мудрим і славним. Походив він із Київських Мстиславичів. За чотири роки панування він злучив Волинь з Галичиною із Києвом, розбив Половців, завзяв Литву і поширив границі своєї держави від Бадтійського до Чорного моря. До Києва на великокняжий престол не поспішав, - посадив там свого намісника, а весь час воював. Про його походи дійшов до нас уривок старої пісні:

Кинувся він на поганих - як лев.

Сердитий сам - як рись,

А губив їх - як крокодил -

Переходив їх землю як орел,

А хоробрий все був як тур!

Коли латинські хрестоносці р.1204 зруйнували Царгород, оджиливі він королівську корону, що прислав йому найсильніший з усіх папа Іннокентій III. Він взяв під свою опіку грецького цесаря та православну віру. Для

цього він з'єднався з німецьким цісарем, щоби спільно виступити проти папи, якому тоді корився цілий світ. Та в дорозі заступили йому дорогу Поляки, оточили і убили його року 1205 під Завихостом. Та все таки Роман заснував нову Галицько-Волинську державу і від нього пішла її династія Романовичів. Він установив для тої держави герб: лев на синьому полі та жовтоблакитний прапор. Той його прапор прийняла і наша українська держава 1918 р. і наша Закарпатська Україна року 1939, як свої державні прапори. Роман лишив по собі двох маленьких синків Данила та Василька.

Снікуні Рома- новичів.

Угорщина вже з давна хотіла перейти Карпати та прилучити українські галицькі землі, як уже держала Закарпатську Україну.

Король Андрій II. (1205-1235) скористав з прохання Романової родини, але не дітям Романа, а собі на користь. Він увів до Галича угорську заложу і р.1206 прийняв титул "короля Галичини і Володимирії" (rex Galiciae et Lodomeriae). Воляри стягали різних князів українських, щоби вибити Угрів з Галича. Почалися криваві війни за спадщину Романа поміж князями і чужинцями. А малі сини Романові росли, тікаючи з батьківщини, жили гірким хлібом на вигнанню і вирости там на витривалих оборонців своїх земель.

Перша змова Мадяр і Поляків проти Укра- їни р.1214.

Польський князь Лешек Білий і король Андрій змовилися в Спіші проти сиріт, синів Романа Великого і всіх українських князів. Вони посадили в Галичі своїх дітей: п'ятилітнього королевича, Андрієвого сина Коломана і трилітню доньку Лешка, Сальмею. Західну Галичину з Перемишлем узяв Лешек, а Андрій за унів випросив від Папи Іннокентія корону Галичини. Сини Романа сиділи на Волині і чекали своєї хвилі. Коли Угри наважилися забрати їм ще й Волинь, стягнули вони з Новгороду войовничого князя Мстислава Удатного. Він ударив на Галич, з Половцями, розбив Угрів і Ляхів

46: та р.1221 забрав в полон Коломана і Сальомею. Але король вислав другого свого сина – Андрія, що заручився з донькою Мстислава і по смерті Мстислава сів княжити в Галичі. Той Андрій помер у Галичі, обложений Данилом. Тоді король Бейла IV. вислав до Галича українського князя Ростислава, який оженився з його донькою Анною. Але Романовичі побили Угрів і Поляків р.1245 під Ярославом. Ростислав утік а Данило сів княжити в Галичі.

Золота Буля Андрія II.

Тим часом угорський король Андрій пішов походом для повернення святої землі, яку заняли Турки. Коли він повернувся до дому, то застав в своїому краю безладдя. Збунтована шляхта (німеші) змусила його скласти сойм і дати згоду на уставну грамоту, що звалася Золота Буля Андрія II. з р.1222. Там були описані права для шляхти й дворян. Дворянина не можна було без слідства покарати ні в'язнити. Пани та їх маатки були вільні від податків. Вони мали панське право життя й смерті над селянами (кметами). Всі уряди мала діставати тільки угорська шляхта. За королем слідкував урядник, що звався палатин. Якби король не додержав тих постанов, то шляхта мала право wypowiedіти послух королеви. Так цією постановкою шляхта виросла на угорщині понад владу короля.

По смерті Андрія став королем Бейла IV. (1235-1270) який вже не так пильно займався галицькою справою.

Збирання українських земель Романовичами.

Тим часом Романовичі почали з великою упертістю збирати батьківщину, немов би брали собі приклад з павука, що шість раз падав зі стелі, а таки семий раз завісив павутину. Народ стояв по стороні Романовичів. В кінці Данило й Василько побили Угрів і Ляхів на голову під Ярославом. Ростислав утік до Польді. Р.1245 Галич раз на все дістали в свої руки Романовичі. Незабаром обидва брати: Данило в Галичині, а Василько на Волині, зібрали всю батьківщину ідучи однозгідно до збудування великої української держави. Тільки Закарпатська Україна лишилася ще під Угорським.

VIII. НАПАД ТАТАР.

47.

Татари.

Татари, або Монголи - це нарід жовтої раси. Вони кочували на далекому сході - в Азії, коло Амуру. Вони були ростом присадкуваті, худощаві, широколиці. Ніс мали плескати́й, очі маленькі, скісні. Голову голили, лишали тільки спереду чуб волосся. Обличчя бородою їм не заростало, лише декілька рябих волосків під носом та на бороді. Сиділи вони на малих кониках, їли й спали на них. Вже з малечку пчилися стріляти з лука.

Озброєні в сагайдак (скриньку зо стрілами), лук, топір і довгий шнур йшли вони на конях у похід, як чорна хмара. За кіннотою ішов табір з жінками й худобою та невідільники, пов'язані в полоні. Така орда стала пострахом цілого світу в XIII столітті. Серед них з'явився великий воєвник Темурджин (1206-1227), який злучив всі частини тої орди та підбив сусідні народи й землі. Він прибрав титул Джингісхана (найстаршого) і запанував огнем і мечем над усіма країнами від Волги до Тихого Океану.

Похід Татар на Україну.

Один з відділів армії Джингісхана р.1223 напад на Половців - сусідів України. Половецькі князі просили українських князів про поміч. Три князі Мстислави: Галицький, Київський і Чернігівський та Волинський Данило вирушили проти Монголів, але року 1223 у великому бою над річкою Калкою Татари розбили Українців. Але вони не пішли далі на Україну. В Європі з'явилися Монголи аж р 1240.

Татари підступили під Київ, як хмара. Від рипу возів, реву верблюдів та іржання коней, що йшли за ордою, Києани не чули один одного. Татари були таранами в мури міста в день і в ночі, аж вкінці зробили у мурі видім (діру). Коло нього стали Києани: ломилися списи, розбивалися щити, а стріли затьмили світ, - Татари оборонили видім. Тоді люди стали тикати носа упевнення коло Десятинної церкви - Татари їх оточили. Люди вдерлися до Десятинної церкви на хори. Хори упірвалися і

людей подушили. Татари місто взяли й багато народу побили. Поцадили тільки воеводу князя Данила, — Дмитра за його хоробрість. Над Україною повів страх.

Татари йшли далі. Взяли крім інших міст Володимир і Галич. У Володимирі не лишили ані одної живої душі, тільки церкви — повні трупів. Данило втік на Угорщину просити Бейлу IV. про поміч.

Похід Татар на Угорщину.

На Волині розділилися Татари на дві частини. Одна армія пішла через Поділля у Молдавію і увійшла в Семігород трома шляхами: коло Радни, Брашова й Оршави. Друга армія розділилася на два відділи: один одділ ішов на Кременець, Галич і через стрийську долину до Мукачева. Другий одділ ішов на Володимир, Краків на Мораву.

Король Бейла IV. вислав з військом палатина Володислава, Українця з роду, в Карпати. Володислав з військом і з Українцями-втікачами здержував Татар доки міг, але не здержав. Татари впали на Угорщину цілою силою, мордуючи й грабуючи, що попало під руку. Бейла з родиною і з панями втік у Дальматію і звідтіля благав помочі в австрійського князя й цісаря Фридриха II. Татари на заході розбили шлезького князя Генріха під Лігніцем і через Моравію перейшли на Угорщину. Тут вони сполучилися з головною силою Батухана і хотіли тут оселитися назавжди. На Угорщині були Татари до року 1243.

Цілих півтора роки вони руйнували вогнем і мечем села й міста та вбивали людей. Вони розваливали городи і палили церкви й монастирі. Так жалуються манахи грушевського монастиря королеві Бейлі IV. (1235—1270), що при нападі Татар пропали всі їх документи й грамоти. Опустили Угорщину Татари 1243 р.

Татарська опіка на Україні.

Татарська навада перейла на Україні як буря, але вона не захитала давнього порядку. Князь Данило вернувся з Польщі, відбудував міста і упевнював замки. Тим часом московські князі стали їздити до татарської столиці Сарая в поклоном до татарського хана, щоби піддобритися та дістати затвердження князювання. За ними пішли

й інші. Данило все відкладав з від'їздом. Аж прийшов від хана наказ: „віддай Галич!" Тоді Данило поїхав до хана. Хан прийняв його з почестями, але дав відчути свою владу.

Ця подорож дуже зміцнила становище Данила. Ніхто з сусідів не вважався тепер зачіпатися з Данилом, щоб не накликати на себе Татар, перед якими тряслася ціла Європа.

Угорський король Бейла прислав до Данила свого посла і просив, щоби син Данила Лев оженився з його дочкою, та щоби Данило замирився з ним після його перемоги над Ярославом. Данило поїхав на зустріч з Бейлою і там уложив з ним договір. Син Лев оженився з королівною Констанцією. Данило повернув Бейлі угорських панів, що були взяті з неволею під Ярославом та дозволив носити титул короля Галичини й Володимирії.

Данило — Королем.

Але Данило не мирився з підданством Татарам. Він чекав тільки хвили, щоби зкинути з себе татарське ярмо. Під час своєї подорожі в орду він здибався з папським послом Плянном-Карпіні, що їхав з товаришами до хана. Вони розказали Данилові, що Папа збирає до боротьби з Татарамі всі християнські держави Європи; радили й Данилові звернутися до Папи за поміччю. Данило з братом почали вести переговори з Папою. Але Папа намовляв їх прийняти католицьку віру, а для заохоти обіцяв коронувати Данила королем. Родина Данила намовляла його до унії з Римом. Папський легат р.1253 коронував Данила королем в Дорогочині короною Папи Іннокентія IV. Але крім тої корони Папа жадної помочі Данилові не дав, та й не міг дати. З тої церковної унії нічого не вийшло.

Зв'язок України з заходом.

Тоді Данило нав'язав зносини з сусідніми державами. Старшого сина Романа одружив з австрійською княжною Гертрудою, — цим шляхом син дістав віденський престол Австрії. Другого сина — Шварна одружив він з литовською княжною і цим шляхом дістав князь престол Литви. Третього сина Льва одружив з угорською королівною Констанцією. Але все це не давало йому дійсної помо-

50 ці для боротьби з Татарами.

Розбиття пла- нів Данила.

Данило вирішив власними силами побитися з татарською опією. Він будував міста, як от Холм – свою столицю, та Львів – місто Льва – старшого сина. Упевнював старі міста й твердині валами, частоколами та ровами, але раптом з'явився татарський повстанець Бурундай з великим військом.

Він зломив сили Романовичів підступом: розповсюдив чутку, що йде на Польщу через Волинь і називав князів своїми союзниками – «мирниками»; та як підступив до границі, то зажадав, щоб Українці знищили упевнення своїх городів. Так Романовичі мусіли власними силами розкидати ті упевнення всіх городів, які будували проти Татар. Тільки Холм, столиця Данила, прикрашена будовами й сильними упевненнями, не піддався тому на тайний приказ Василька, брата Данила. Данило не міг погодитися з татарською зверхністю і р.1264 з журби помер.

Руїна Угорщини.

Тим часом Бейла IV повернувся з чужини. Він застав Угорщину ще більше зруйнованою. Завідав людей, що копалися по лісах повернутися до своїх осель та запросив колоністів з України оселитися на Закарпатській Україні. Ця колонізація Українцями тягнулася за нього і за його сина Стефана та Володислава IV. Окрім цього, спровадив він нові відділи німецьких поселенців. Рівночасно він оселив на Угорщині 40.000 Куманів, або Полівців, які там загорнілися перед Монголами. Ця колонізація Угорщини спорідненими з Уграми Половцями скріпила Мадярщину в угорському народі. Угорський народ почав услід за вірою приймати й слов'янську мову. Щойно перехід Куманів здержав цю слов'янізацію мадярської Угорщини.

Щоб дістати поміч у Німцїв, признав Бейла IV зверхність над собою римських цїсарів і Папи. З листа до Папи знаємо, що Бейла приневолював і Українцїв – підданих, признати папську верховладу над собою в справах церкви.

Завдяки подружжю дочки Констанції з сином Данила Львом нав'язав король Бейла IV союз з Україною і перестав робити натиск на Українцїв в справі унії з Ри-

мом. До цього спричинився син короля Стефан I. (1270-1272), який підтримував православних явно, а навіть воював за це з батьком. Ще за його життя православні визнали його королем (rex iunior). Його наслідник Володислав IV. (1272-1290) сперва на Кумах і був явним прихильником східної церкви, але за це називали його схизматиком. Населення ненавиділо латинників і підтримувало зв'язки через монастирі та єпископів з царгородськими патріярхами. Від р.1261 обновилося грецьке царство і вигнало латинян. Папа і захід втратили зовсім вплив на Угорщину за останніх Арпадовичів, які воювали з Німцями.

Потатарське заселення Закарпатської України.

На ці часи, передовсім за короля Володислава, припадає четверте поселення Українців. Володислав пішов походом на Татар помститися за новий напад та руїни Угорщини і захопив у полон багато татарських вельмож. Вертаючися з походу, видав у Києві декрет, в якому зазначав, щоби всі вільні люди, які хочуть оселитися в його землях, прилучилися до Томаса-Толпаша, якому дав землі для поселення колоністів у шарішській жупі. На той заклик короля зголосилося з України багато емігрантів Українців, які не могли знести жорстокого володіння Татар у східній Україні. Вони поселилися в шарішському комітаті та по обох боках Тиси в Марамароші.

Поворот нашої землі до України.

На Угорщину посягнула галицько-волинська держава за українського короля Льва Даниловича і його наслідників.

Лев I. (1264-1300) був енергійний і властолубний. Столицею його був Львів, який заложив його батько та назвав його іменем. Лев намагався розширити свої границі аж під Краків, а навіть - сісти на краківським престолі. З королем угорським Стефаном V. він піддержував добрі взаємини, як його шурина. Але за Володислава IV р.1281 він напав на Угорщину і привернув під свою владу Закарпатську Україну. В цей спосіб злучилися Закарпатські Українці з корінною українською державою вперше від Володимира Великого. Цю подію осіваб врадуваний нарід Закарпатської України в чудесній пісні. Ця щедрівка каже таке:

Ой в полі, в полі, в чистенькім полі
 Гей воли, гей сивенькіі, гей воли!
 Там же ми стоїть загородойка,
 В тій загородойці нова світлойка,
 А в тій світлойці округлий столик.
 При нім ми сидить таї Перемпшський, (князь Лев)
 Перед ним пляше молоде цана, (пан з Закарп.Укр.)
 На тім паняті рудая сукня,
 На ніженьках ма'ть шнурові ботки,
 На бочейках ма'ть кований пояс,
 На тім поясі золоті ретязки,
 На тих ретязках золотії ключі,
 На голові ма'ть павяний вінок,
 На ручейці ма'ть золотий перстінок.
 - Рудая сукня ізбу змїтатъ,
 Шнурові ботки землянку точатъ,
 Кований пояс бочки подператъ,
 Павяний вінок без вітру шумить,
 Золотий перстінок без огня горить,
 А наш панойко з війни приїхав,
 З війни, з войночки, з угорської стороночки,
 Повїздався к ньому панове,
 К ньому панове, його братове,
 Сталися його вирїдовати:
 Що там доброго в Уграх слїшатї?
 Дobre слїшано, бо юж поорано,
 Юж поорано, злотом засїано,
 Павяним перцем заповлочено,
 Золотим мечом загороджено!

Закарпаття належало до української галицько-волинської держави від р.1281 до р.1321. В р.1299 маємо одну грамоту Григорія, надзупана бережської столиці, де він називає себе «урядником Льва, князя руського».
 (F. j. er VI. II. c. 216 Katona Historiae Regni Hungariae т. 13.
 Друга грамота короля Кароля Анжу з р.1322 говорить про заняття замку Мезьк на Закарпатській Україні, захопленого українським князем за останніх Арпадовичів.
 (F. j. er VIII. 2. c. 326 і VIII. 6. c. 30). Ці два свідчення показувть, що наша Закарпатська Україна, хоч може і не всією територією, сорок літ належала до галицько-української держави Романовичів.

Бунт Срібної землі.

В зв'язку з прилученням Закарпатської України до галицько-волинської держави стоїть бунт

Срібної землі р.1286. Срібною землею звалася тоді Спішська Русь з огляду на її багатотва щодо дорогих металів. Латинська церква за допомогою німецьких колоністів вже за останніх Арпадовичів стала закладати на Спіші монастирі та костели. Але коли Лев I. прилучив Закарпатську Україну з Мукачевом до Галичини, то піднявся великий бунт Українців на Спіші проти латинської церкви. Року 1286 нарід під проводом українських магнатів зруйнував всі латинські монастирі та костелі, хоча сам король Володислав IV. був тоді в тій околиці. Спіш в наслідок того бунту прилучився до Галицько-Волинської Держави разом з іншими комітатами Закарпатської України.

Союз України з Угорщиною.

Останні Арпадовичі, стиснені з одного боку німецьким заходом і Папою, а з другого – непокоями в краю погодилися з цією віддачею давньої української землі – Закарпатської України, Галицько-Волинській Державі. Вони перебували з Галицько-Волинською Державою в зв'язку – в своїх походах і в обороні перед татарськими нападами. Українські князі перепускають їх війська на Татар через свої землі і беруть участь в татарських походах на Угорщину. А у війні Андрія III. з австрійським герцогом помагають йому Українці разом з Татарами.

КІНЕЦЬ НАРОДНЬОЇ ДИНАСТІЇ В УГОРЩИНІ ТА НА УКРАЇНІ.

Останні Арпадовичі здавалися Папі та його сторонникам на заході небезпечними ворогами латинства. Тому Папи старалися передати Угорщину в руки неаполітанської династії Анжу, яка златинізувала італійських Греків.

Останній Арпадович.

Андрій III. (1290--1301), внук Андрія II, не знайшов признання у Папи. Папа призначив королем сина сицилійського короля Карла II. Зачалася боротьба. Андрія покликали на престол українські вельможі з тої частини Закарпатської України, що не належала до Льва I. Галицького.

Внутрішній заколот.

Але папська партія привезла Карла Роберта до Далмачії і коронувала його. Андрій скликав ооім, боронив своїх прав, видавав корисні закони, але всім цим не заспокоїв ворогів. Тоді він поріднився з чеським королем Вячеславом, якого по смерті Андрія слов'янські вельможі признали угорським королем. Але папська партія так само перемогла і угорським королем став Карло II.

Бунт українських вельмож проти Карла II.

Угро-українські магнати не погодилися з цим, задумали протиставити Карлові галицького князя та проголосити його королем. На чолі повстання став Петро Петрович (Pethő Peter), що брав участь у магнацьких повстаннях Калоса, Мойса, Чака та інших. Він володів великими маєтками в західній частині угорської України, був надзупаном земплінським та ужеським і мав великі впливи та засоби. Окрім нього згадують угорські письменники ще двох вельмож, на імя Борис та Іван, які заложили заговор, щоб покликати українського князя на угорський престол. Вони знали, що під чужеплеменним іновірцем не зможуть вдержати права і привілей української народности та віри. Але той заговор Бориса й Івана викрився, і їх обох покарано смертю.

Повстання Петра Петровича.

Тимчасом коло року 1310 Петро земплінський підняв повстання разом з палатином Калосом. Він намовляв українських князів до виступу; для цього він їздив сам на Україну і просив князя Льва II Юрієвича галицького, щоб він прийняв угорську корону і виступив проти Кароля. Але Лев II., замішаний в боротьбу з Литвою і з Татарами, дав йому тільки малу поміч. Петро держався декілька років. Року 1320 він поновив повстання на українській границі, либонь в тій частині Закарпатської України, що ще належала до української держави від часів Льва I. Донева за рік вдалося Карлові вибити Петровича з замків і маєтків та вбити його. Тоді Карло заняв цей замок на Маковиці. Здушенням того повстання скінчилося панування українських вельмож і Українців. Королі з роду Анжу забрали до Угорщини цілу Закарпатську Україну і по смерті останнього з роду Романовичів простягнули руку по Галичину.

Розділ української держави.

Українська Галицько-Волинська держава Романовичів дійшла до розділу ще раз за Юрія I. — по смерті Льва. Юрій I (1301-1308) зібрав усі землі по смерті всіх родичів і братів під своєю рукою. Був це князь могутній і добрий правитель. Його земля, яка охоплювала і нашу Закарпатську Україну, тішилася під його пануванням, як говорять всі джерела, спокоєм та достатком. Панування Юрія було золотим добом світлості, багатства і слави Галицько-Волинської держави. На своїй печаті Юрій титулується "королем Руси", як і його дід Данило. Самого його представляє та печать поважним величавим старцем, з довгою бородою, на троні зо скіптром в руках. За його панування встановлено окремо митрополіта в Галицько-Волинській державі на всіх українських землях. Сталося це р. 1333. Після занепаду Києва, що був зруйнований Татарами, київський Митрополіт Петро р. 1299 перенісся до московських земель. Тоді галицькі князі вистарали собі у патріарха і цесаря грецького, щоб у них була окрема митрополія для східньої церкви.

Після Юрія князювали два його сини: Юрій II у Галичині у Львові, а Андрій у Володимирі, але виступали спільно (1308-1324). Вони провадили війну з Литовцями та Татарами.

53 Останній Романович.

Юрій II (1325-1340) прийняв православну віру, нав'язав зв'язки з пруськими лицарями проти Польщі. Він зближився з Литвою, одружившись з донькою князя Гедіміна. Невдоволені бояри стали нарікати, що він наводить Німців, і заклали проти нього заговор. Польща та Угорщина договорилися про його смерть іти походом на його землі проти його наступника, яким мав бути литовський князь Лябарт - після згоди бояр. І дійсно року 1340 отруїли бояри Юрія II у Володимирі ніби за те, що він ширить католицьку віру та підтримує чужинців. Але дійсною причиною заговору було це, що він не хотів їх слухати. Тепер почалася боротьба за українські землі між сусідами: Литовцями, Поляками та Уграми, - так само, як по смерті Андрія III - останнього Арпадовича, на Угорщині.

ДЕРЖАВНЕ Й ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО XII. СТ.

Родова органі-
зація України.

Закарпатську Україну творило українське плем'я Білих Хорватів. Вони жили родами, займали землю кожний рід зокрема і управляли її спільно. Майно було спільним для кожного роду. На чолі роду стояв старший з роду, або дід. Декілька родів творило волость, де кілька волостей творило собі город, куди звозили своє добро перед небезпекою. З тих волостей складалося одно плем'я, а на чолі племені стояв князь. Йому до ради було віче, або збори всіх найстарших з роду.

Князь був воєнним начальником, начальним жерцем та суддею. Він накладав податки сирівцями. Віче + це була громадська рада плем'я де розбирали й обговорювали всякі справи. Князі признавали владу віча над собою. Віче могло змінити князя, коли він не йшов під лад громаді.

Люди були вільні, звалися кметі. З часом повстали і раби — з невільників що бралися в полон на війні. Та і їх з часом робили вільними. З дружини княжої і старших потворилися з часом бояри, пани, що діставали від князя землю.

Взаємини з Київом.

Коли київські князі об'єднали всі українські племена до спільного походу на багаті землі Греції і сходу, то вслід за іншими племенами приєдналося до Києва і плем'я Білих Хорватів. Вони ходили разом з іншими плем'ями у похід під київськими князями та діставали свою пайку здобичі. В мирний час платили Київу оплату сирівцями, себто шкурами, медом, вином, тощо. За це мали вони опіку і охорону від нападів сусідніх неукраїнських племен. Такий устрій застали Угри на Закарпатській Україні, коли прийшли з Азії диким кочовим племенем.

Князі Закарпат-
ської України.

Старі рукописи виявили би нам неодно ім'я українських князів на Закарпатті. Це признає навіть неприхильний Українцям старий угорський історик

58 Бардомі: (Supplementum Analactorum terr. З.ср.р.294). Але всетаки знаємо імена декількох князів Закарпатської України. Отже, — князем Закарпатської України був Ляборець, що загинув у боротьбі з Утрами за Ужгород. Далі був князь Менумрод, тесть сина Арпада Жолта, або Золтана. Князі українські Булеців і Гилко, син князя Горки, були хрещені в X столітті в Царгороді. Окрім цього, був князь Томісів на Марамароші за часів Топкани, сина Жолта, далі син його Аркун за Стефана I. В кінці князь Борис, син української княгині Предслави, на Спішу р.1120, одержав титул графа від угорського короля. Українські київські великі князі залишали місцевий і родовий устрій з місцевими князями. Вони провадили свою частину війська у поході і підписували умову з ворогом разом з великим князем. Щойно Володимир Великий дав кожному племені на помісника свого сина. Для Вілх Хорватів він призначив Бориса. Цей князь був спочатку тільки посередником між місцевими князями та Київом.

Щойно Стефан I, король угорський, по смерті Володимира під час боротьби його синів за київський престол, як Поляки заняли городи Червенські в Галичині, прилучив Закарпатську Україну до Угорщини. Стефан іменував свого сина Емеріха „князем руським" і зробив з Карпатської України окрему провінцію, яка за століття потім зветься „руською маркою". З цєю руською маркою XII століття зв'язано потім „Руську Країну" в пізніших часах.

Комітатська організація.

Комітатська організація цілої Угорщини охоплювала й „Руську марку" на початку й XIII століття. Поріччя Попрада й Гернада творив Спішський комітат, поріччя верхньої Ториси й Топлі — Шарішський, середньої Топлі, Ондави й Ляборця — Землініський, Ужський, Ляторинці й Боржави — Бережський. Сусідня з Угоцьким комітатом марамарошська земля належала до Угочі. А Марамарошський Комітат, що займає поріччя верхньої Тиси, організовано значно пізніше — щойно в половині XIV століття. В кожному комітаті король іменував родового князя начальником комітату, а над усіма поставив за князя свого сина. На це вказує іменування спішського князя Бориса городським графом Спішу.

Голова комітата — „піджупан" був начальником усіх

вільних і непривідливих верств і подвості. Він має широку адміністративну та судову владу в границях свого комітату, скликає всіх обов'язаних до військової служби і веде їх під прапором свого комітату. Надзупан збирає дань, задержує собі третину, а решту передає до королівського окарбу. Він править суд і пильнує порядку. Під його владою знаходяться замкові слуги (*servi- tos castri*), організовані в сотні.

Автономія привілейованих.

Ця сильна комітатська організація ослабляється з розвитком упривілейованої земельної власності. Земельні власники — пани ширяться на Закарпатській Україні і в цілій Угорщині в XIII ст. та р. 1222 здобувають собі закон Золотої Булі Андрія II, яка звільняє панів від державних повинностей тощо.

Для шляхетської верстви (*нйемшід*) витворюється автономія. Намешід щороку вибирають кенезіів (*judices*) та крайників. Вони рішають у спірних справах, а жалоби від кенезіів передавались до крайників. Тільки в кримінальних і податкових справах, що належали королеві, треба було відкликатися до князів (*duces*), призначених королем, або до кастелянів (*comes castri, aut comes capitaneus*).

Замкова гра- нична полоса.

З XIII століття можна назвати такі замки Уйпар (Новий Город) — на Торисі, Шарш і Шоввар — на Топлі, Шатор, Земплін і Поток (Шаршпоток) — над Бодрогом, Ужгород — над Угом, Мукачів — над Ляторицею, Боржаві — над Боржавою, Вишків і Хуст (Густе) — над Тисою. Такий королівський замок був столицею урядників — помічників надзупана, що мали нагляд над людністю і могли легше притягати її до виконання повинности. Під його охороною знаходилися упривілейовані урядом верстви, осадники, — чи то пани, чи колоністи, чи духовні. А чим далі на північ, то влада уряду була все слабшою.

Суспільні верстви.

В Закарпатській Україні знаходимо такі суспільні верстви: шляхту, духовенство, кметів (*шоббадів*), упривілейованих колоністів, селян, непривідливих і замкових слуг.

Шляхта поділена на магнати і дворян, витворилася вона з князівських нащадків і бояр. Сини князя Уркуна: Нагріло та Радомір дістають від короля землі. Нащадки їх суть аж до недавніх часів дворянами. Володимир, віцеканцлер короля Бейли ІУ, зі знатного роду, споріднений з галицькими українськими князями, дістав це високе призначення. Магнат Петро Петрович за Кароля Роберта має великі маєтки і зносини з українськими князями. Магнатські дібра зростали шляхом закупна від зубожілих бояр, або від вільних господарів, обов'язаних до воєнної служби. Вільні, необсаджені землі вважалися землями замковими, королівськими. Такими були землі дворників, або кметів, що вмерали, немачи синів, або землі, забрані за непослух і провину. Всі ті землі роздавали королі осадникам — чужинцям. Королі давали магнатам і землі, звільнені півсвобідною людністю (*servientos castri*). В цей спосіб росла велика посілість у привілейованої верстви магнатів і шляхти.

Цуковенство так само діставало од князів і короля землі на монастирі, під вимовою ширення віри, напр., монастир Премострантів в Лелесі — над Тисою і Бодрою, монастир Бенедиктинів в Серенчу земшлінського комітату, хрестоносні лицарі в Мармароші, катедра агерська дістала село під Земшліном. Нижче цуковенство держиться свого народу і виступає разом з бідною верствою.

Кметі (йоббаді) були вільні господарі. Будучи зобов'язані до воєнної служби на свої кошти ізза частих війн в XIII столітті зачинають занепадати. З огляду на свою бідність вони продають свої ґрунти, — особливо після татарського нападу. Їх маєтки дрібніють внаслідок поділу. Правда, на підставі закону (*obtagio castri*) не могли вони продати свого маєтку без дозволу короля, але пан, що купував його кожного разу здобував собі дозвіл. Так чи сяк — внаслідок продажі чи внаслідок вимірання, маєтки переходили в руки панів. Ця верства мала а за те зростала верства панських підданих, що була різною за своїм складом і правами.

Замкові слуги (*iobagiones castri*) і дворники переходили або в підданих, або діставали шляхетські права вже в XIV—XV століттях, і ставали шляхтою за вислуги магната.

Непривілейовані селяни упали зовсім до стану підданих, залежних від шляхти й панів. Вони підлягали суду пана і були його власність. В той спосіб з усіх тих різних верств після вимерття Арпадовичів твориться дві верстви: шляхта і піддані.

Німецькі колоністи.

Окреме місце між верствами займали німецькі колоністи з XII і XIII століть. Вже король Гейза II. покликав він Саксів для колонізації і оселив їх в Семигороді та в Спішському комітаті між рр. 1141-1161. Особливо після нападу Татар королі хотіли заселяти пусті землі Німцями, - особливо українсько-словацьке погранччя. Окрім Спішу й Шарешу, вони йшли далі на схід. З німецьких громад полишилися: Пряшів, Кошиці, Бардієв, далі *Sätogeljaufhely, Sätogzratak, Lurgschthaza*. В Марамароші колонізація Німцями пішла щойно в XIV ст. німецькі колоністи тут є: в Хусті, Вишкові, Тячеві (*Teess*) властиво *Deutschen*, Довгополе (*Hoßzimeß*).

Уряд був до них ласкавим, називав їх гостями (*Hospites nostri clarissimi*). Німецькі громади мали повну самоуправу, вони вибирали собі старшину (*vicillus*) та священника. Наджупан мав суд над ними тільки у важніших справах, як от: вбивство, крадіж, тощо - а в інших справах судив вайт. В свої громади вони вільно могли приймати кожного вільного, а так само вільно було кожному з неї виступити, а державі тільки платили досить високу оплату.

Т Р Е Т І Й   П Е Р І О Д

ЧАСИ МІШАНОЇ ДИНАСТІЇ

(латинізації)

(Від р.1321 до р.1526).

..-

II.

БОРОТЬБА ЛИТВИ З УГОРЩИНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ.

Українська Галицько-Волинська держава втратила в Юрії II останнього князя з роду Романовичів. Східні українські землі, що залежали від Татар, оддалися в руки литовських князів. Після цього почалася сорокалітня боротьба межі Литвою з одного боку і Польщею та Угорщиною — з другого за українські землі.

Литовська держава.

На сході Європи виступає нова держава литовська, що була zorganizована з малого литовського народу в половині XIII ст. князем Мендовгом. Литовські князі, притиснені Німцями зі заходу, почали шукати засобів і помочі в східних українських землях.

За князя Гедиміна в рр. 1320 стояв уже Київ під литовською владою, хоч київські князі були ще під звержністю татарською. А галицькі бояри по смерті Юрія II покликали на престіл Галицько-Волинської держави Льбарта Гедиміновича, литовського князя, зятя Юрія II. На сході Європи росла на очах литовська держава, бо українська людність радо приймала литовських князів.

Політика литовських князів.

Литовські князі женилися з українськими князнями, приймали українську мову й віру, пристосову-

валися до українських порядків і звичаїв. „Ми старини не рупаємо, а новини невводимо" – говорили вони. Одним словом – ставали вони українськими князями, на дворі яких процвітала українська культура. Люди українських земель мали підстави сподіватися, що під тими князями знайдуть оборону перед Татарами і приймали литовську владу „без гвалту, без крику". Взагалі Литовські князі заступили давніх українських князів: говорили на дворі по українському, підтримували церкви й монастирі, виховували дітей в українській культурі, тощо.

Збирання українських земель.

Великий литовський князь Ольгерд Гедимінович захопив ще й Чернігівщину і посадив князями в головних городах своїх синів. Коло р.1360 забрав він Київщину і посадив князем свого сина Володимира на місце князя Федора, підлеглого Татарам. Татари хотіли заступитися за давнім князем і виступили проти Ольгерда війнов.

І ось літопись пише: коли господарем литовської землі був великий князь Ольгерд він вийшов з литовським військом в поле і на білій воді побив Татар – трьох братів: Качібея, Кутлубугу та Дмитра. А ті три брати, татарські князі, були отинці і дідиці подільської землі. А в Ольгерда був брат – князь Корят, що держав Новгород Литовський, і було в нього четверо синів, то були князі: Юрій, Олександр, Константин і Федір (пізніший князь Мукачева). І от ті княжата за дозволом великого князя Ольгерда і з поміччю литовської землі пішли тоді в подільську землю. Увійшовши в приязнь з начальниками людности – отаманами почали вони подільську землю боронити від Татар, а татарським баскакам перестали давати дань. Вони заснували на Поділлі місто Кам'янець над Смотричом і всі городи помурували. Так литовська держава заняла майже всі українські землі.

Змова Угорщини з Польщею.

Але литовське князівство, хоч стало великим, було зле zorganizоване між двома ворогами: од жаходу – Німці, від сходу – зависна Москва. А тимчасом прийшов литовським князям великий клопіт через Галицько-Волинську землю Льбарта. По тій землі простягнули руки польський король Казимір і угорський – Льдовик. Польща за

Казіміра віддала Шлеск Чехії а Поморя пруським лицарям. Ці землі вона добровільно відступила, щоб звернутися з підмогою на схід. З угорським королем Карлом Робертом і своїм шурином, р.1339 Казімір зробив угоду в Вишеграді згідно з якою оба разом мали йти на Галичину. Польська корона мала припасти синові Кароля Людовикові за те, що Галичина прийде до Польщі. Тимчасом по смерті Юрія II бояри покликали зятя його Лябарта Гедиміновича на князя.

Лябарт в Галичині.

Лябарт був князем в Галичині 9 літ (1340-1349). На це вказує дзвін в церкві св.Юрія у Львові, що має напис його імені яко ктитора (фундатора) з р.1349. Але Казімір з королем угорським Карлом Робертом р.1340 виступив походом на Галичину. Начальник Галичан Дмитро Детко покликав Татар і пустив їх на Угорщину грабувати. Татари зрозуміло увійшли в Закарпатську Україну. Отак Українці мусіли платити своєю шкодою і кров'ю за те, що королі польські й угорські хотіли забрати від України не свій край.

Цей Дмитро Детко — найстарший з бояр, був „управителем руської землі“ і іменем Лябарта боронив її цілий час боротьби на чолі галицького народу.

Походи Казіміра на Галичину.

Польський король Казімір дістав гроші від Папи і поміч від угорського короля Людовика, наслідника Кароля, та робив цілий ряд походів на Галичину. З початку захопив він тільки Сянок — місто над Сяном. Щойно р.1349 займає він Галичину. Польський король прибув до Львова і захопив королівські відзнаки (інсигнії) себто: корону, жезло, плащ і хрест українських князів та відвіз їх до Кракова. Ці інсигнії Поляки потім перетопили за свого повстання, залишивши тільки золотий хрест з емальованими образками. Та український народ не давався Польщі тим більше, що король польський став насаджувати в українські городи чужинців колоністів, а українські маєтки виділяти під латинські костели й монастирі. Казімір мусів майже щороку піти на Україну зі збройною силою. Але два рази вибрався з ним і угорський король Людовик Великий (1342-1382).

Невдалий похід Льодовика.

Перший похід розпочали обидва королі з Кракова на Волинь. Але тому, що Казимір захворів і лишився у Люблині, маючи в неволі Любарта, Льодовик з обома військами ввійшов у берестейську землю, що належала до Кейстута Гедиміновича. Кейстут вислав послів миритися. Погодилися на тому, що Любарта випущено з неволі, Льодовик і Казимір дістали Галичину. Любарт мав задержати Волинь, а Кейстут мав їхати до Буди, охреститися на латинську віру і запровадити на Литві латинську ієрархію. Любарта випустили, а Кейстут по дорозі утік.

Погром Угрів під Белзом.

Другий раз рушив Льодовик р.1352 з Буди на Сянок і підійшов до Белза, де застав вже Казиміра з військом. Белзький воєвода Дрозд побачив велике військо Поляків і Угрів, прийняв послів од королів, які пропонували йому піддатися. Дрозд цілий тиждень тягнув переговори, а тимчасом увів свій замок і напустив у рови довкола замку води. Нарешті він заявив, що не піддається. Королі пішли здобувати замок приступом. Зраня до полудня билися їх війська, стоячи в холодній текучій воді, понесли великі втрати і вкінці відступили. Межи вбитими був єдиний син Льодовика, наслідник престолу. Льодовик Великий дістав палицею по голові так, що злетів з коня і трохи не пропав. Поляків і Угрів було покалічено стільки, що, як каже угорський літописець, не можна було поразувати. Льодовик рішив повернутися. Щоби урятуватися від сорому, його дорадники намовили скласти про око якусь умову з белзьким воєводою. Белзький воєвода повісив на його жадання на мурах Белзу угорський прапор. Угорське військо повернулося до дому а Льодовик перебіг Галичину навпростець через Мукачів. Та по дорозі він трохи не наложив головою бо гірняки Українці під час ночлігу запалили хату, де він ночував.

Перемир'я Казиміра з Литвою.

По тих невдалих походах Казимір уложив з литовськими князями перемир'я: Галичина залишилася за Польщею, Волинь — за Любартом. Литовські князі все напускали Татар на Польщу і на Угорщину, але Казимір

перетягнув Татар на свій бік через те, що Поділля й Київщину відібрали від них Литовці. Дали Казимір намовив Німців вдарити на Литву. Війна тривала тридцять літ, а вкінці за Польщею залишилась Галичина з Белзкою і Холмською землею, а Волинь відійшла до Любарта.

Галичина за Володислава Опільського.

Але по смерті Казимира (р.1370) став королем Польщі на підставі договору Людовик Литовські князі віддали Белз і Холм а Галичину Людовик відділив од Польщі і прилучив до Угорщини. Але утворив з Галичини окреме українське королівство і іменував дідичним управителем його князя Володислава Опільського.

Володислав Опільський (1372-1378) титулує себе „самодержцем“ України, як Роман Великий. Він б'є свою монету з гербом Львова Львом і написом *moneta Russiae* та панує на повнім княжім праві під зверхністю угорського короля. Це був останній князь Галичини.

До галицького королівства мабуть прилучена була Закарпатська Україна тим більше, що Людовик перед смертю одібрав від Володислава Галичину і прилучив її просто до Угорщини.

Перемога Риму на Угорщині.

З приходом Андигавинської династії на Угорщину переміг Рим Візантію. Папа і латинська церква беруть верх над давнім слов'янським обрядом східної церкви. З того часу Папи почали звертати увагу на те, щоб за допомогою чужих королів збільшити число католиків. Кожен чужоземний князь, що перебирав угорський престол, не забував узяти з собою на Угорщину латинських монахів і множив число латинських монастирів.

Як чорні гайворони налетіли вони на городи і на села і витискали слов'янський обряд східної церкви. Вони висвятили єпископів в тих самих містах де були єпископи і грецької церкви. В той спосіб кожна єпархія мала двох пастирів, які перетягали до себе овець і запровадили між людьми велику ворожнечу.

Політика Людовика.

Сам Людовик, як ми бачимо, хотів зневолити мечем Литву до приняття латинської піри й

церкви. Так само і на Угорщині, хотів він привернути всіх "схизматиків" до католицької церкви. Волюхи, що жили в Бережовському і Мараморошському комітатах, не хотіли перейти до римської церкви. Тому вони виемігрували до Молдавії, де заснували нову державу під воєводою Богданом. Ця держава признала верховладу Угорщини. Та й Українців охоронив від переслідування князь Федір Корятович з Поділля своєю хитрою політикою. Людовик, який втратив сина під Белзом, залишив по собі дві дочки: Марію і Ядвігу. Марія була королевою Угорщини, вийшла заміж з Жигмонта Люксембурзького; Ядвіга, королева польська вийшла заміж за литовського великого князя Ягайла. Обое вони дістали престоли своїх жінок: Жигмонт — на Угорщині, а Ягайло — в Польді.

По смерті Людовика правила Угорщиною мати королеви Марії — Елісавета. Проти неї вибухло повстання. Польща одірвадася, вибрала собі за королеву молодшу дочку — Ядвігу. Бунтівники задушили Елісавету а Жигмонт ледви визволив свою жінку з їх рук і коронувавсь королем Угорщини. Жигмонт був сином чеського короля і цісаря римського Карла IV. І він довгий час не міг привести до ладу життя на Угорщині.

Подружжя Ядвіги з Ягайлом.

Тим часом Ядвіга королева Польська, одружилася з улюбленим Вільгельмом австрійським і жила у Краківі. Але малопольські пани прогнали її і насильно одружили її з великим князем литовським — Ягайлом Яковом, сином і наслідником Ольгерда.

Ягайло (1384—1385), син Ольгерда і другої жінки — української княгині Юліани, не мав поваги на Литві що до старших Ольгердовичів. Тому посватав Ядвігу. Польські пани погодилися видати її за нього з тим одначе, щоб він перехрестився з православного Якова на католицького Володислава. А до того мав ще охрестити й цілу Литву на католицьку віру та прилучити на вічні часи до Польді всі землі, які належали до литовських князів отже і Білоруські та Українські. Ягайло на це згодився і підписав р.1385 умову в Крепі. Оженившись з Ядвігою, став він королем Польді. Ягайло пішов з латинськими священниками хрестити Литву, а польські пани вислали Ядвігу займати Галичину.

Прилучення Галичини до Польщі.

В Галичині Марія, королева Угорська, знову настановила володарем Володислава Опільського, щоб він залишився при Угорщині. Володислав знову володів Галичиною на підставі доживотнього надання (в рр.1385-1387) як український князь. Але на Угорщині вибухли занепокоєння, і він побачив, що помочи проти Поляків там не дістане. Тому рішив не мішатися до війни і передав українську землю чеському королеві Вячеславу, що був опікуном угорських королів. Тим часом Ядвига рушила з військом на Галичину через Перемішль та Львів які не опералися. Тільки Галич не хотів піддатися Ядвізі, піддався аж тоді, як Ягайло вислав литовських князів з військом. Ягайло прибув до Галичини і підтвердив грамоти вольности для Галичан, але р.1387 прилучив Галичину до Польщі. Жигмонт, король угорський не мав сили воявати за одірвані землі, бо на Угорщині повстання не пригасло, з полудня насувалася турецька хмара, грошей не було, бо пани не платили податків а до того ще й Марія незабаром вмерла. Жигмонт мусів мовчати, бо Ядвига могла зажадати для себе і угорського престолу. Уложено отже згоду про око з Польщею. Після того встановлено було кордони між Галичиною і Закарпатською Україною, що задержалися аж до нинішнього дня.

Литва проти унії з Польщею.

Поляки сподівалися, що на підставі договору підписаного Ягайлом в Крєві, всі землі литовські, білоруські та українські будуть їхніми. Але литовські пани казали, що вони на ту умову в Крєві не приставали, а що Ягайло зробив її самовільно. Почалася суперечка поміж Польщею й Литвою, яка тривала півтораєста літ. Литовські, білоруські й українські пани вибирали собі старшими великих князів. Вони польських королів не слухали і правили на свою руку. Таким князем став Витовт (1392-1430). Ягайло з польським урядом мусіли признати з початку управителем а далі й великим князем литовським цього князя Витовта.

ЧАСИ ФЕДОРА КОРІЯТОВИЧА.Політика Вітовта проти обласних князів.

Вітовт, ставши великим князем литовським, став усювати сильніших князів-братів з їх волостей і прибирати всі землі у свої руки. Так одібрав він Полоцьку волость від Андрія Ольгердовича, Волинь - від Федора Лябартовича, Київську волость - від Володимира Ольгердовича, - все це протягом р.1393/4. В кінці йде на Поділля, де був тоді князем Федор Коріатович.

Рід князя Федора Коріатовича.

Побивши Татар на Синій воді, віддав Ольгерд подільську землю найстаршим синам Коріята; Юрив; Константинові та Александрови. Самого Коріята залишив він князем в Новгороді Литовському. Як помер Коріят, то на його місце сів наймолодший син - Федор Коріатович. Коли незабаром помирали старші, то ціле Поділля і Новгород Литовський опинилися в руках Федора Коріатовича.

Боротьба Вітовта з Федором Коріатовичем.

Литовсько-український князь Вітовт, князь енергійний і воєвничий, хотів злучити в одну цілість всі Литовсько-Українські землі. Тому він став воювати з малими князями, що сиділи в подіноких містах та що його не слухали. Між іншими зачав він воювати з Федором Коріатовичем. Було це р.1393. Вітовт з початку прогнав князя Федора Коріатовича із Новгорода, а потім став облягати Ф.Коріатовича в Кам'янці на Поділлі, де Ф.Коріатович упевнився.

Але Ф.Коріатович не мав сили ставити Вітовтові опір. Тому він звернувся про поміч до угорського короля. Знайомство князя Коріатовича з Малярами було вже з давніших часів. В другій половині XIV століття стали Татари знову нападати на Поділля. Уже тоді шукав Ф.Коріатович помічі в сильного на ті часи угорського короля Людовика. Людовик хтів забезпечити Угощину від лиха з боку Галичан, що вже його постигло (в поході

1352 року), і хотів дістати право на українські землі. Тому він прислав Коріятовичеві біля 20.000 людей на поміч. Федір відбив напади Татар. Отже коли й тепер р.1393 став Витовт воювати з Ф.Коріятовичем, то той звернувся знову до Мадяр з проханням про поміч.

Федір обсадив подільські міста: Скалу й Камянець Волохами та тим угорським військом, що прислав йому король Жигмонт. Але війська того було мало, тому сам Коріятович пішов на Угорщину за новою поміччю тим більше, що Жигмонт угорський був непримиримим ворогом Ягйлової унії і допомагав внутрішнім заколотам в середині Польсько-Литовського царства.

Федор Коріятович на Закарпатській Україні.

Від Угорщини Ф.Коріятович не дістав жадної помочі, — тільки з наказу угорського короля був прийнятий зо своєю дружиною, що прийшла разом з ним. На Закарпатській Україні одержав Ф.Коріятович в свою державу князівство Мукачів і Маковиць. І володів ним аж до смерті. Справляв він уряд Бережського надзупана, але при тому не залишав свого титулу „князя Подільського“. Разом з ним переселилася на Закарпатську Україну більша громада Українців — мало бути 40.000 людей. Це було п'яте і останнє поселення Українців. В Мукачеві збудував князь монастир, замок і місто Мукачів та обвів його ровом. Угорські літописці ясно доказують, що король Кароль І. додав до того замку багато сел, і утворив для новоприбувшого князя князівство мукачівське, яким раніше вже володів український князь і яке мало тоді біля 300 сел.

Тимчасом Витовт під час неприсутности Федора Коріятовича позаймав на Поділлі місто за містом. Він забрав у неволю Федорового воєводу Нестака та обсадив міста своїми старостами. Князь Федор Коріятович залишив всі мрії на повернення в Поділля і передав право на насліддя Поділля королеві Людовикові І.

Умова Коріятовича з Людвигом.

Федір Коріятович швидко прийшов до переконання, що Польща з Угорщиною перемаже Литву. Тому він прихилився на бік Людовика. Року 1354 Коріятович прибув до Людовика і побачив тяжке положення утискуваних латинниками Українців. Він задумав допомогти Укра-

інцям, а то шляхом переселення сюди українських колоністів. Задумавши це, він прихилив Людвика до цієї думки своєю прихильною заходою політикою. Він зробив з Людвиком договір про те, що Українці можуть оселюватися в мукачівському князівстві, яке він мав дістати за прихильність до планів Людвика. Ф.Коріатович мав дістати, окрім князівства мукачівського ще Земплін і Марешором. Туди вже почалося переселення Українців зо сходу під тиском війни сусідів на українських землях. Воно тривало аж до р.1393, коли і сам Коріатович перейшов до Мукачева, — за короля Жигмонта, зятя Людвика.

Заслуга Коріатовича.

Найбільшою заслугою Федора Коріатовича є численне заселення Закарпатської України Українцями. Це заселення відбувалося майбуть довгий час — через цілу довголітню війну Польсько-Литовську. На українській землі йшли тоді з усіх боків Поляки, Литовці, Татари та Угри майже щороку. Люди, гноблені найзвідниками шукали захисту за горами — Карпатами. Такий захист створив Українцям Коріатович, а то своїм договором з Людвиком І. Число втікачів мало зрости до 40.000. Всіх їх взяв під свою охорону князь Коріатович. Звідси й походить і та наймовірніша річка, що він сам привів на Угорщину 40.000 Українців, замість довбати з Витовтом. Цим останнім переселенням Коріатович посилив українську людність Закарпаття та охоронив її від винародовлення.

Значіння колонізації Закарпатської України.

Закарпатська Україна була в старину тою землею, куди переселялись Українці — вигнанці з часак внутрішніх міжусобиць, або добровільні переселенці, тиснені зі сходу. В Українського народу за Карпатами вдержалася й до нині для Закарпатської України назва Загірря, а для Семигороду — Залісся, — до обох цих земель могли втікати Українці в тяжку годину.

Після великого переселення Антів — предків Українців, через Семигород в VII столітті мав аж п'ять таких переселень Українців на Закарпатську Україну. Перше масове поселення було з приходом Мадяр при кінці IX ст. друге — за Андрія І. в половині XI ст., третє — за Коломана в першій чвертині XII ст., четверте — за Бейлі IV і Володислава IV. по нападі Татар в другій половині XIII ст., п'яте — за Коріатовича в другій половині

XIV ст. Крім цього, ішла імміграція через Семигород здовж ріки Самощ. Вона залюднила Мараморош, Бережанщину, Ужандщину, Земплинщину і Шаридщину. Тільки на Спіші залишилася людність найстаршого первісного населення.

Люди з різних земель принесли й свою вимову у мові. Вони опинилися на окраїнах української землі побіч Мадяр та Словаків. Тому міцно трималися давньої вимови своїх батьків, хоч українська мова за Карпатами пішла далі і розвинулась. Тому на Закарпатській Україні задержалася старовинна українська мова в різноманітних говірках різних сторін і різних століть.

Манастир в Мукачеві.

Король Людовик був ворогом східної церкви. Але з огляду на заслуги Коріятовича і на численність православних поселенців непротивився, коли князь Ф. Коріятович одновив манастир О.О.Василіян на Черенчій горі, біля Мукачева. Манастир в Мукачеві став осередком релігійного й духового життя Закарпатської України. Ф. Коріятович дарував села Бобовище та Лявку з усіма прибутками і десятиною цьому манастиреві і дав цьому вогнищу української віри стале забезпечення, підтверджене королями. Окрім цього, дружина його Домініка заложила другий – жіночий манастир Василіянський на горі Сороки.

Легенди про Ф. Коріятовича.

Найкращою оцінкою заслуги Коріятовича для українського народу Закарпаття суть легенди про нього серед місцевого люду. Народ оповідає, що Коріятович убив смока (змія) під мукачівською горою, а вночі з'явився йому ангел, що йшов по воді Ляториці і показав йому на Чернечу Гору. Ця легенда висловлює всю правду про його діло. Змій означає небезпеку, яка грозила українській землі, а той ангел – вихід з тяжкого положення шляхом ширення просвіти серед народу, яка все йшла тоді з манастирів. Не дурно вірив до нині народ, що прийде ще час коли герб Коріятовича – двораменний хрест, повалить чорного орла Ракобція, який повис над тим українським замком. Федір Коріятович був прихильником слов'янського обряду грецької церкви, як і всі зрештою литовсько-українські князі. Поховано Федора Коріятовича в манастирі, який він збудував на Черенчій горі, згідно з його заповітом.

Грамота Ф.Коріятовича з р.1360.

Два історики: Венілін та Орлай, а за ними й інші спераять на грамоту з р.1360 і подають, що вже в тім році був Ф.Коріятович на Закарпатській Україні. Одначе, новіші праці (Lehoszky:Belegvármaegu monogarchiája) 1881.

Петров і Холодников: Матеріали по історії Угорської Русі, III.) ствердили фальшивість – недостовірність тої грамоти. Федір не міг володіти Мукачевом перед війною з Витовтом. Правдиві документи про володіння починаються щойно від р.1398 – за часів Жигмонта. В грамоті з р.1401 виступає Коріятович, як управитель мукачівського замку. В грамоті з р.1404 Жигмонт дарує 3.000 злотих на об'новлення цього замку. Далі в рр. 1390 і 1406 згадується проім'я Коріятовича. Його підпис і печатка на похвітуванні з р.1404 переходується в кошницькому архіві. Грамота з року 1360 є неточно відписана в XVI ст. копія з якоїсь старої грамоти, або монастирської літописи. Списали її мабуть монахи, які хотіли боронити своїх посіlostей і дістати на них підтвердження від короля. Вони не помилилися щодо змісту, лише помилилися в поставленні дати з року 1360. А цього року Коріятовичі ще навіть не володіли на Поділлі. Поділля дістали вони щойно по бою на Сикій Воді, який був р. 1363.

Турецька небезпека.

В XIV і XV століттях починають Турки з Малої Азії простягати свої руки по європейські краї. Року 1365 перейшли вони вже Дарданели.

Страшна турецька рука досягала і кордони Угорщини. Європу напав страх. На заклик угорського короля Жигмонта Люксембурського зібралася армія з лицарів французьких, німецьких, італійських та угорських, але Баязет р.1396 розбив її під Нікополісом на голозу. Тоді хотів він здобути Царгород, але в Азії з'явився новий хоробрій вождь диких орд – Тамерлян. Він вдарив на турецьке царство зо сходу, знищив західну Азію, розбив Баязета і ослабив турецьку державу на довгий час. Турецька небезпека віддалилася на хвилю від Угорщини та Європи.

Релігійні спори.

Тім часом на заході не було єдності між державами через спір у церкві. На чолі церкви

стало аж три папи. Кожен з них мав своїх покровителів і поборював іншого. Жигмонт угорський, що був вибраний за римського короля (1410-1437), поставив собі за завдання усунути велику церковну скizmu. За його старанням скликано великий церковний собор до Констанції (1414-1418). Цей собор усунув усіх трьох пап, вибрав на папу Мартина V. і привернув церкві єдність. На тім соборі розбрали і справу Яна Гуса та засудили його.

Іван Гус - реформатор.

За кілька десятків літ перед собором в Констанції веголосив англійський вчений Іван Вікліф нове вчення. Він виступав проти багатства духовних і проти церковних догм (прав). Це навчання привіз до Праги учень Вікліфа - Геронім з Праги. Ним перейнявся і вчений чеський богослов, проповідник та письменник Іван Гус.

За прикладом Вікліфа почав він ширити навчання, що не треба слухати світської духовної влади, коли вона попаде в тяжкий гріх. Він запровадив причастіє під видами хліба й вина і закликав одібрати духовенству маєтки.

Констанцький собор покликав Гуса до себе на оправдання. Цісар Жигмонт дав йому залізний лист безпеки перед переслідуванням. Гус явився на соборі. Але собор засудив його на смерть і р.1415 його спалено. Від тої події вибухла по цілій Чехії і середній Європі кривава війна, яка тривала до р.1434.

Король Жигмонт.

Жигмонт, як угорський король (1387-1437) був неспокійний, легкодушний і невитривалий, але вельми підприємчивий і зручний. Він провадив війни на всі боки. Щоб дістати кошти на війну з Венецією, він заставив королеві польському - Володиславові Ягайлові, 16 спільських міст нашої Закарпатської України. Ці міста належали до Польщі аж до р.1772, себто до розбору Польщі.

Перше повстання українських князів під Свидригайлом.

По смерті Витовта Жигмонт підтримував великого литовського князя Свидригайла, вибраного Литовцями й Українцями. Свидригайло обіцяв Українцям рівність прав на церковному й політичному полі,

а Литовцям — незалежність від Польщі. Жигмонт подарував йому королівську корону. Але Поляки зараз по смерті Вітовта підступом заняли Поділля. Тоді Свидригайло підняв повстання Українців і Литовців проти Польщі. Поляки перетягнули на свій бік католицьких Литовців і посадили на великокняжому престолі Вітовтового брата — Жигмонта. Між Свидригайлом і Жигмонтом дійшло на Білій Русі до бою над рікою Святою. Свидригайла побито, 42 українсько-литовських князів дісталосся до полону, а багато їх убили. Свидригайло втік з душею в Полоцьк. Та українські пани Чарторийські за декілька літ убили великого князя Жигмонта Кейстутовича і поместили українську кров пролиту за волю.

Бій з Турками під Варною.

По Жигмонті володів на Угорщині король Альбрехт, але дуже коротко. По його смерті народився син Володислав, прозваний тому Посмертним. Угорські пани вибрали тимчасом за короля польського короля Володислава, що потім був названий Варненчуком.

Володислав III-Варненчук, король польський та угорський (1440-1444) з папським легатом Юлієм Цезаріні привернув спокій на Угорщині. Турки зкористали з внутрішньої колотнечі і обсадили Білгород. Та Іван Корпін Гунядій розпочав оборону Семігороду. Він розбив Турків і після того султан Мурат II запропонував корисні умови миру. Мир прийняв сойм в Сегедіні. Але за намовою легата король зламав мир, коли Мурат пішов війною до Малої Азії. На вістку, що фльота з хрестоносцями вже є в дорозі з Італії, вирушив король в здовж Дунаю на Турків. Мурат вернувся і р.1444 розбив угорське військо в бою під Варною. Король Володислав загинув, а Іван Гунядій врятувався з недобитками армії. Іван Гунядій став тепер регентом Угорщини, — аж доки підріс малий Володислав Посмертний.

ЧАСИ МАТВІЯ КОРВІНА.

Запад Царгороду.

Поновлене грецьке царство династії Палеологів (1261-1453) було вельми слабе. Воно не мало доброї організації, ані численного війська, а за те - мало багато ворогів. З під його влади вибилася Сербія, Болгарія і Мала Азія. Візантійська держава обмежилась на Царгород з околицями. Незабаром турецьке царство з столицею Адріанополем зоввало Сербію та Болгарію. Воно оточило Царгород, як кліщами з усіх боків. Грецькі цісарі зі страхом дивилися на силу Турків, що зростала. Вирішили вони звернутися до Папи і погоджувалися прийняти унію, щоб тільки одержати поміч зі заходу. Року 1339 сам цісар Іван VIII Палеолог прибув на великий собор до Флоренції. З ним приїхав патріарх царгородський Косиф, нікейський архієпископ учений Бесаріон і український київський митрополіт Ізідор. Вони приняли унію з латинською католицькою церквою під папою Євгенієм IV. Але з тої унії нічого не вийшло. Всі учасники собору незабаром померали а залишився тільки київський митрополіт Ізідор, що був іменованій кардиналом. Єфеський єпископ - Марко, підбурив усіх східних єпископів проти унії. Тим часом султан турецький Магомет II обложив Царгород військом в кількості 165.000 люду від суні і від моря. Цісар Константин XI просив у папи помоці і прийав унію. Папа вислав йому 2.000 хрестоносців з кардиналом Ізідором.

Та як Греки побачили, що в св.Софії має відбутися уніятське богослуження, страшено обурилися. - "Краще побачити нам турецький турбан в церкві, як латинські інфули та тіяри!" - казали вони. Дня 29. травня 1453 р. відбулася остання служба, яку відправив український кардинал Ізідор. Тимчасом Турки висадили військо на сушу і вдарили на Царгород з полудня. Та серед Греків не було ентузіазму; Царгород з полудня упав у руки Турків. Константин кинувся з мечем в найлітшу січу і поляг з гороткою вірних оборонців, як лицар в бов проти 200.000 Турків. Султан Магомет увійшов до церкви св.Йофії і змінив її на мечеть. Місто віддав на сплюндровання - 100.000 трупів християн лягло на вулицях Царгороду. Турецький табор фанатич-

них мусульман розсіяв в Європі серед європейської культури і коїв тут лиха — ширив страх, руїну й варварство.

Значіння і наслідки занепаду Царгороду.

З переходом Царгороду в руки Турків занепадо тисячлітнє грецьке царство і вогнище високої цивілізації. Царгород — смолоскип грецько-слов'янської культури, погас. Роль оборонця тої культури перейшла на Україну та московське велике князівство. Україна мала вже високу культуру, але перестала бути самостійною державою, бо була в союзі з Литвою й Польщею. Українською мовою говорили тоді королі польські і литовські великі князі, шляхта й вище духовенство, але дух тих держав усе хилився в сторуку заходу, як і дух угорської держави. Оборонцем східно-слов'янської культури став великий князь московський Іван III, що прийняв герб Візантійський — двоголового орла й оженився за посередництвом Папи з Софією, внучкою грецьких імператорів Палеологів. На нього звернулися очі всіх православних з України, Литви та Балкану.

Турецькі напади на Україну.

Коли Турки обсадили Сербію, Болгарію та Грецію, почали вони нападати й на Україну. Перший раз підійшов Мінглі Гирей під Київ р.1482. Татари запалили місто і здобули замок. Взяли в неволю силу людей, зграбували церкви, спустошили околиці і повернулися до дому з великою здобичею. З заборон в Києві церковних річей хан послав Іванові III — московському князеві, золоту чашу та дискос з софійської катедралі в Київ. Великий князь Іван III подякував йому за погром Києва і просив і далі вести напади на Україну (на Поділля та Київщину). З тою бусурманською силою з'єднався Іван III проти християнського заходу — Польщі, Литви й Угорщини. Два світи: східний і західний стали проти себе до бою на життя й смерть. А Україна між ними занепадала з двох боків біта: з боку Польщі та Угорщини, і з боку Москви та Татар. І співав тоді нарід: Зажурилась Україна, що ніде прожити,
Витоптала орда кінями маленькі діти,
Ой маленьких витоптала, старих порубала,
Середуших постягала, у полон забрала!

Матвій Корвін
на Угорщині.

По смерті Володислава Посмертного вибрав угорський народ на Ракошському полі королем Матвія Корвіна Гуняді. Цей Матвій Корвін був одним з найкращих королів Угорщини (1458-1490). Він сперва на низчі стани, на шляхту й міста, усмирив вельмож, завів славе військо і збогатив край шляхом заведення ладу та порядку. Оженившись з італійкою, він оточив себе членами з Італії та мистцями ж епохи відродження і зібрав бібліотеку (Corviniana).

Король Матвій брав під свою опіку Сербів. Він підтримує колонізацію Сербів між Савою та Дунаєм. Його воєводи з Вуком Бранковичем на чолі розбили Турків в Семигороді, звійшли до Сербії та Болгарії і привели 50 тис. Сербів на Угорщину. Тих Сербів оселили в Банаті (р.1481). За це король Матвій став героєм-богатирем у сербських піснях, як його батько.

Справедливість Матвія Корвіна була причиною, що й український народ признав Матвія Корвіна своєю людиною. Одна історична казка Закарпатських Українців каже: він тримав напу віру, тримав з народом благочестивим, коронив Угорщину. В замку Кам'яниці жила Поган-дівча турецької віри і ніхто не міг її вигнати. Зробив це аж Матіаш. Заки ще став королем, служив він у руснака в Оріховиці. Ось тогди винала коронація і богате людей вибралося на нь. Матвій закликав свого газду, но тот не мав великої охоти. Вкінці обіцяв пійти, коли истик розов'ється, заким обійдуть поле, а тогди котрийсь із них може королём бути. Истик розвинувся - отже Матіаш іде на коронацію. Приходить саме, як „же краля клани. Пустили коруну, оби лігала та на кого сяде, тот буде за краля. Та лем на нього сідать, на того хлопчиська, а другі пани гніварться. І три рази тотя коронація була, а Бог все хотів, оби він став королем". Пустили коруну, а корона „літай, літай і на нього сіла; а він був обдертий, та ся ним встидали; взяли коруну здерли з нього, вишрали го, а он втік аж до води, і в лозі ся оховав. За тото го не хотіли покоронувати, що був такий невеликий, худобний, сирахман і руснак"... (казки зібрані Ігнатієм з Ніколевич, передруковані Драгомановим, Київ 1886, ст.425-429).

Ця казка дає образ з життя Українців на Угорщині за мішаної династії. Той, що був праведний, був наймитом а кривда панувала з панамп. Коли з'явився спра-

82 ведливий король, то мусів бути Руснак (Українець) і був наймитом. Він обдертий, його встидаються, його б'ють він ховається в воду, в лози. Але справедливість Божа нагородила його короною в чудесний спосіб.

Матвій Корвін для Українців.

Венелін, що походив з Закарпатської України, подає такий погляд на короля Матвія: „В XV ст. король Матвій, будучи й сам грецького віроісповідання, обдарив свободою Русинів і Волохів і освободив їх од державних податків“.

І дійсно, він був справедливий для всіх без різниці віроісповідань. До нас дійшли його грамоти в оброні маатку українських монастирів проти латинників. Латинські духовники заняли села мукачівського монастиря, але на приказ Матвія мусіли їх оддати. Коли латинські духовники стали відбирати десятину, зібрано українських монахами, і знічатися над ними, Матвій Корвін видав другу грамоту до головного команданта Будинського замку, щоби розслідив справу і задовольнив покритих. А що був він приступний для жаліб усіх бідних, то й Українці могли допраотитися, коли діялася кривда. Звідти та легенда про Матвія, що він був нашої віри, а навіть, що сам був Русином (Українцем).

Володислав II.

По смерті Матвія Корвіна вибрали Угри з поміж різних кандидатів Володислава II Ягайловича (1490-1516), короля чеського. Це був найслабший, найлінійший король свого часу. На все казав з польська: „добже“. За це прозвали його „кралем добже“, а на Угорщині - Добже Ласловом. А вибрали його собі магнати, щоби ним крутити як прапорцем. За його панування впало все, що зробив Матвій Корвін на Угорщині та Юрій з Пешабрад у Чехії для поліпшення внутрішніх відносин. Вельможі досягли повної переваги разом зо шляхтою. Вони закріпостили селян, як худобину, на своїх полях, і довели до упослідження міст. Вони видали книгу законів, яку зладив про нотар Степан Вербецій р. 1514 (під назвою *Tribartitum opus juris consuetudinarii inclitarum et Hungariorum*). Це було святе письмо угорської шляхти на 300 літ вперед. Там закріплено на 300 літ чотири закони: 1. шляхта (нямені) не може бути в'язнена без шляхетського суду. 2. Вона підлягає тільки королеви. 3. Во-

на звільнена від ~~усього~~ податку й служби. 4. Вона має право виступити проти короля війною, якщо він цих законів шляхти не буде поважати. Отже простий нарід („*missa contribuens plebs*“) має нести всі тягарі й податки, а шляхта (янеші) могла робити, що хоче. Хоч і ж,ний та розпережися, — ніхто не має права приказувати.

Почала тепер верховодити шляхетська анархія на Угорщині, в Чехах та незабаром і в Польщі

Повстання Куруців.

Під шляхетською анархією нарід стогнав від поневолення та наруги. Шляхта бавилася й гуляла по своїх замках і нічних соймах, а робочий нарід мусів робити на полях і годувати що бездільну верству, що була здібна тільки чинити сваволю та заговори. Робота селян та їх обов'язки супроти панів називалася панщиною. Панщина сягає часів св. Стефана. Селяни мали платити за землю, яку вони мали: по близу панського двору — десятину зі зерна для духовенства, дев'яту частину для пана а податок подимний (*füstadó*) до державної каси. Пани (*domini terrestres*) були звільнені від податків з часу золотой Булі Андрія II (р. 1222). А вони мали право суду життя і смерті над селянами. Закон з р. 1405 каже, що пан має всю землю, але селянам можна було переселятися з однієї землі на іншу — до іншого пана. Але пани трималися і всьди почали дупити селян нелюдськими способами. Нарід тільки ждав хвилі, щоб піднятися проти тої сваволі. І ст р. 1514 така нагода трапилася. Первозпокоп Угорщини Тома Бакач проголосив булю пани Льва X. про те, що хто піде воювати проти Турків у хрестоносний похід, той дістане опущення гріхів. Велика кількість людей різних верств, передовсім з околиць Великого Варадина і Кечкемета, зійшлося під Будю в числі 40.000 льду. Вони вибрали собі вождем сотника Юрія Сіку Довжу, щоб вів їх у той хрестоносний похід. Всі учасники походу приняли собі хрест на одежі і звідси пішла назва „куруців“. Тоді шляхта злякалася і почала насильством задержувати слуг та служлих людей. Вона піддала крик, що не вистарчить сил, ким обрєбляти землю. Серед селян на блокавиці наростало невдоволення проти шляхти та розпочалося повстання. Допіру воевода Іван Заполія здушив те повстання страшними карами і жорстокостями. Довжу спалено живцем. 70.000 селян збито за бунт, а нарід закріпостили пани ще більше, як перед повстанням. Наложено

84 на селян ще тяжчі повинности і забрали в них волю переселення. Селяни стали прикріпленими до землі як худоба. Цей стан звався кріпацтвом. Почалася для шляхтичів золота доба необмеженої жадним законам шляхетської самоволі.

Українське єпископство.

З іменем короля Володислава зв'язується встановлення р.1490 мукачівської єпархії шляхом номінації єпископа Івана. Встановленням єпископства на Закарпатській Україні хотів король згідно з бажанням латинського духовенства звільнити Українців від впливу галицьких православних єпископів з Перемишля. Іменування єпископа для Закарпатської України було важливою подією за її наслідками. До того часу українське духовенство Закарпатської України було залежним від єпископа в Перемишлі. Оця залежність дозволяла на те, що українське духовенство залишалося далі під впливом сходу, з Галичини зпроваджувало книги, до Галичини їздили висвячуватися, тощо. Одним словом – був зв'язок. По встановленню єпископа в Мукачеві зв'язок з Галичиною слабне, єпископи стають залежними від місцевих впливів, аж нарешті в XVII ст. піддано їх під вплив латинських єпископів в Ягері.

Бій під Могачем.

По смерті Володислава вступив на престол його син Льодовик II (1516–1526) – недоліток, зле вихований, легкодух і ворог всякої поважної справи. За нього розгорілася мехіусобиця між магнатами. Ніхто не шанував законів, приходи в державній касі впали до зера, а тим часом турецька небезпека знову повисла хмарою над Угорщиною в повній силі. На Угорщину йшло військо під проводом найбільшого султана – завойовника Солімана Величного. Він заняв Білгород і увійшов до Угорщини з 300.000 армією. Заполія зі своїм військом стояв осторонь, згорнувши руки. Король Льодовик виступив до бою з горсткою війська. Року 1526 Турки розбили Угрів під Могачем на голову. Тисячі їх з достойниками впали трупом. Сам король рятувався втечею. Та кінць його упав і кинув короля в bagno річки Челе. Там він і втопився. На нім кінчається епоха (доба) мішаної династії, а Угорщина підпадає під владу Турків.

ВНУТРІШНЯ ПЕРЕМІНА В ЖИТТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.

(За мішаної династії).

Занепад української державності.

Занепад незалежної української Галицько-Волинської держави після вимертя династії Романовичів мав для життя Українців в Закарпатській Україні великі наслідки. Галичина прийшла під панування Польщі й Угорщини, решта українських земель — під Литву. Українська мова була ще мовою вищих верств і королі Ягайлової династії в польсько-литовській державі, але дух тої держави хилився щораз більше в бік латинського заходу. Церква слов'янського обряду зійшла зі становища панівної церкви й заняла місце рівнорядної з латинською. Цю латинську церкву підтримував королівський двір і в Польщі, і на Угорщині. Українці перестали бути державною нацією, а стали рівнорядними зпочатку з Литовцями і Поляками. Повстання для оборони давнього становища України під Свидригайлом не вдалося — Українці втратили вплив на державні справи, якій мали до того часу. Тільки українська мова як мова, що мала найбільшу літературу і повагу старовинності, вдержалася в актах та в мові вищих верств, навіть серед визнаців латинської віри аж до XVI ст.

Занепад Візантійського впливу.

Великий осередок східньо-грецької культури — Візантія, перестала світити давнім блиском могутості. Нова держава Палеологів (1261—1453) занепадала під натиском турецьких Османів, що обступали її залізним перстеном з усіх боків. Вкінці вона зійшла на саме місто Царгород з околицею. Грецькі цісарі шукали опертя в пап римських і погоджувалися на унію східньої церкви з Римом. Давня повага першого в світі грецького цісарства знизилася до благання про рятунок у західніх держав і в латинській церкві. З занепадом Царгороду (1453) згасло велике вогнище грецької культури й віри, якою жив схід Європи цілі століття. Тим часом на заході — в Італії під впливом грецьких і латинських письменників

пробудився гуманізм та відродження мистецтва. В середніх віках на заході люди займалися наукою богословія. Щойно по занепаді Царгороду прийшли старовинні грецькі та римські твори до Італії. Вони займаються людиною і людськими справами (humana). Люди почали читати ці твори, збирати рукописи й твори мистецтва. З цього вилосла течія в науці, що зветься гуманізмом, а в мистецтві — відродженням (ренесансом). Предметом нового світогляду стали людина й природа. Вплив нового світогляду мав латинський характер, а провід в його ширенні взяла латинська церква з папою на чолі. В Італії повстали в XV ст. великі бібліотеки та музеї. А перше місце займають — Ватиканські (од Ватикану, де живе папа). В той спосіб переміг Рим Візантію і в тих державах, де колись мала перевагу грецько-візантійська культура. З Італії йшло світло на цілу Європу, і все живе, тамуде, свіже оберталось лицем до Риму.

Занепад верховлади Українців на Угорщині.

На Угорщині по вимертті Арпадовичів прийшла неанолітанська династія Анжу, ревна і завзята в ширенню католицької віри. Проти нового латинського курсу підняли повстання українські магнати під проводом Петра Петровича. Вони хотіли рятувати державне становище Українців і східно-слов'янського обряду на Угорщині. Тому вони намагалися покликати на престол Галицько-українського князя, але з того нічого не вийшло. Український володар, оточений ворогами, не мав змоги підтримати українських магнатів.

Повстання було здушене. На Угорщині взяла верх латинізаторська течія за королів мішаної династії від р. 1305 до р. 1526. Давні Арпадовичі опералися о українсько-київську чи галицьку державу, та п'язалися родинними зв'язками з українськими візантійськими володарями, — одним словом були під впливом України й Візантії. Нові королі мішаної династії були споріднені з династією польського королівства та залишалися під впливом Риму волю якого сповняли. Угорщина в своїй політиці іде рука в руку з Польщею, або з Римом. Як в польсько-литовській державі, так і на Угорщині Українці впади з упривілейованого становища. Їх спочатку ще признають рівноправними, а далі усувають від усякого впливу на державні справи.

Папська верховлада.

З впровадженням династії Анжу на Угорський престол перше слово в політиці Угорщини дістали папа і Рим. Папа вислав своїх легатів на Угорщину, які там кермували політикою королів і державних мужів. До цього дає добру нагоду гуґоїтська тривога та турецька небезпека, що повисли над Угорщиною. Всі королі суть знаряддям папської політики, не виключаючи й Матвія Корвіна. На приказ папи він розпочав війну з Юриєм з Подебрад і відступив від своєї великої місії боротися з Турками. Другою зовнішньою силою, яка впливала на Угорщину, була Польща, що зміцнилася унією з Литвою. Вона перемагає вкінці всякі впливи і садить на Угорський престол династію Ягайловичів, що привела Угорщину до стану шляхетської спалоді і розладдя.

Наплив латинських монахів.

Найважливішою подією для життя Угорщини була церковна переміна на мішаній династії. Папи намагалися з кожною зміною короля впровадити якнайбільше латинських монахів і заложити на угорській землі якнайбільше латинських монастирів. Під рукою тих королів: Анжу з Італії, Люксембургів з Чехії, Ягайловичів з Польщі і Чехії, та Габсбургів з Австрії впроваджено змари латинських монахів і віддано їм найкращі землі. Так прийшли на Угорщину Августини, Бенедиктини, Камалдунійці, Кенуцини, Кармеліти, Цистерції, Круцігери, Домінікани, Францішкани, Мінорити, Мізерікордіяни, Павліни, Піаристи, Премонстранти, Сервіти, Єзуїти та Тринітарії. Далі прийшли монахині: Августіанки, Клариси і Урсуліск. Всі ці проповідники латинської віри стояли під оцінкою своїх провінціалів, що належали впрост від папи. Всі вони були агентами папської політики на Угорщині. Вони ревно поборювали давню слов'янську віру східнього обряду серед верств, які мали вплив на державні справи. Вони діставали землю по цілій Угорщині, отже — і на Закарпатській Україні, на заснування та вдержання своїх монастирів. А ця латинська церква не тільки здержала послов'янщення Угрів але й допомагала мадяризації всєї вищої верстви Слов'ян, а передовсім — Українців, що втратили свою державу.

Латинщення української шляхти.

Нові поселенці на королівських маєтках — латинські монахи, упривілейовані королівським двором, знайшли гостинне прийняття серед чистолюдної шляхти й магнатів. Православна шляхта була відсунена під впливу новою польсько-напеською політикою нових королів. А що шляхтичі хотіли відзискати назад вплив на дворі, — тому приймали латинську віру.

Як у Польщі колишні українські князі Вишневецькі, Чарторийські, Сангушки, Острожські та інші, — так і Закарпатські українські магнати приймали латинську віру. А за те діставали вони почесні, або й маєтки з руки королів, щедрих для всіх неофітів. Приймаючи нову державну віру, вони змінjali колишні слов'янські імена на ближчі до імен малярської аристократії і займали високі уряди в малярській державі разом з чужинцями, що рясно напливали з Італії, з Німеччини і з Польщі на Угорщину. Так з шляхти слов'яно-українського походження творилися нова шляхта з малярськими іменами: Петрів — Petrovcszy, Раків — Rakovcszy, Паллів — Pálfy, Турців — Turcszy, Комарів — Komarcszy, Довгий — Dobnyay, Вой — Vay, Вай — Vay, Шилодій — Sziladyi, Ештораз — Esterhazy, тощо.

Обмеження автономії Закарпатської України.

Та нова полатинщена шляхта wraz з напливовою з близької й далекої чужини шляхтою почала утискати автономічні зарядження православних верств Закарпатської України. Українці сходили щораз нижче зі становища рівнорядних до стану утиснених. Довгі віки вони користувалися княжим судівництвом у кримінальних справах, а в інших справах мали своїх урядників. Тепер вони приневолені шукати опіки і розрешення спорів у короля, бо наприклад мукачівські каштеляни намагаються знищити їх автономію Бережавської країни.

Схоронилися грамоти Єлисавети матері Людвика Великого з р.1378, грамота Івана Корвина, законного сина Матвія Корвина Гуняді і грамота Єлисавети Сіладій з р.1466, затверджені в архіві Лелеського конвенту всіма королями аж до Максиміліяна і Юрія I Раковця, в яких говориться про полекші для Українців, що мали від непам'ятних часів самоуправу. Очевидно була потреба їх

видавоти та затверджувати, бо нова шляхта й магнати злочинною рукою посягали на права Українців. Автономія Закарпатської України звужувалася тільки на шляхетські українські верстви ще за Арпадовичів. А за мішаної династії і за Габсбургів підтвердження тої автономії могли дістати тільки особи, що схилилися до державної віри королів-католиків. Сі зростом шляхетського правління на Угорщині зрозуміла і низька українська шляхта, що з давньою предківською вірою не далеко зайде. Тому за прикладом магнатів стали переходити до нової віри й середні шляхтичі, які хотіли зайняти відповідні державні становища. Таким чином Цією автономією користувалась не Україна, але златинцена шляхта, яка з часом зовсім виреклася за вірою українського імени. Ті, що залишилися при українській національності й православної вірі, були бідні шляхтичі, або селяни. Коли після повстання Довби заведено було кріпацтво на робочий нарід, то цей невольничий стан упав на ділу Країну, бо Українцем залишився майже тільки селянин і священник та ще мало хто з дрібної шляхти.

Грабунок церковного добра.

Єдиним захистом Українців залишилася церква, одідишена по предках у східнім слов'янським обряді. Та королі й папа осаджували латинських монахів і священників на своїх і церковних маєтках давньої церкви, як то було в Польці. Ці латинські священники видавали насильно проти закону маєтки і дібра та десятини українським монахам і священникам. Українські монахи й священники подавали жалоби до престолу, та не всі ті жалоби були вислухані. Королі мішаної династії були оточені папськими прислужниками і прихильниками латинської віри, які не допускали тих жаліб, або схилили рішення королів на сторону грабіжників -- латинських священників. Виймок робить справедливий Матвій Корвін, який грамотою з р.1454 наказує латинському Мелеському духовенству звернути села Бобовиця і Лавки пресвітеру мукачівського монастиря. Але коли латинські священники муіли повертати дібра, тоді вони напали на монахів, до виходили збирати десятину. І знову грамота Матвія Корвіна з р.1488 забороняє плебанови Венедиктові Дейвані таке поступовання. Але Матвій Корвін був один, а всі інші королі були неприхильні нашій церкві. І справедливого суду для української чистої справи під тих королів не можна було чекати. Тому українські монастирі і духовенство бідніло разом зі своїм народом. Нарід попадав в кріпаки, а духовенство -- в темноту, бо муіло працювати на виживлення себе. Забитий тяжкою працею, воно не бралось за освіту й науку, потрібну до духовної діяльності.

90 Церков — захист
України.

Та востанок ця зuboжила церква стала єдиним огнищем України, звідки неслося Боже слово в Українській мові. Священство дістало підтримку з українських земель, бо воно було залежним від перемиського єпископа. Щойно за Володислава Ягеловича р.1491 встановлено окреме єпископство Мукачівське.

Духовенство української національності, що вросло корінням у нарід, боронилося проти насильства тими способами, які могло з себе добути. Перед установленням єпископа в Мукачеві воно організувало свої монастирі, які були твердинями української національності серед бурхливих хвиль латинізації. Останні вельможі, вірні своїй церкві та національності, Базич і Драг, заснували монастир св.Михайла в Марамароші. Патріарх Царгородський Антоній затвердив його грамотою р.1391 з правом влади на церкві і вірних у духовних справах.

Цей монастир та абатія грушевська мусили боронитися перед нахабною рукою палатина Гедерварія, який р.1438 вислав католиків означити межі їх посідання. Монастирі були довго релігійними осередками Закарпатської України. Об їх мури розбилися хвилі латинізації Українців у тяжку годину переслідування сдов'янської церкви східнього обряду.

Сила україн-
ської культури.

Та в народі був головний корінь, якого не перемогла велика хвиля латинської культури, що заливала Угорщину. Сам нарід мав за собою культуру століть, яка витворила народні обряди, пісні, звичаї, орнамент, властивий цілому українському народові по тамтїм боці Карпат аж до Києва. І почуєш серед того народу ті самі мелодії та ті самі світевкі і церковні пісні, що й далеко — в самім Києві. Нарід, що примандрував з коріння українських земель, заховував не тільки віру в чистому вигляді, але й віру в такому самому стані, як приніс її з далекої батьківщини. Видимим знаком суцільности української культури залишилися наші дерев'яні церкви по селах, окрізь однакові у своїх різних типах од Попрада до Києва і Кавказу. Тільки на міські муровані церкви зверху припала латинська культура, але й та не змінила коріння їх будови. Така старинна церква тих часів в Горнях коло Ужгороду, будована в стилі галицьких церков, що були під впливом романським. Хоча вона перекрещена на латинську капицю,

але фрески (малюнки) в середині на стінах показують, що вона була мальована, як усі церкви на Україні по візантійських правилах. Правда, Мадяри перемалювали її, додавали латинські написи, а також латинський образ кривавої Христової муки. Але кожна безстороння людина скаже, що там під тим малярським мальовилом суть твори, мальовані майстром, свідомим високого візантійського стилю. Так кожне лице святого мало свою повагу, обрис, характер найвищої декоративної штуки, виробленої століттями достойно і далеко від усього земського й низького буденного світу.

Латинська малярщина залила зверху наш край, перемалювала фірму новою барвою, але основа, в якій живе душа народу, залинилася українською, . свідомою своєї вищости. І через оце свідомість міг наш нарід видержати ще дельну бурю за часів протестантизму і утиски з боку Габсбургів у бік латинства та вийшов з тої бурі чистим, повним сили і свідомости в довічну правду, яка жерме світом в історії століть.

ЧЕТВЕРТИЙ ПЕРИОД

РЕФОРМАЦІЯ, УНІЯ ТА ЗАКАРПАТТЯ

ПІД ГАБСБУРГАМИ

(Від р.1526 до р.1772).

XV.

БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ САМОУПРАВИ.

Соліман Величний Роксоланс
та поділ української землі.

Туреччина стояла на початку XVI.ст. на верху сили й слави. На престолі сидів тоді наймогутніший султан Соліман Величний (1520-1566). На його правління мала великий вплив його жінка Роксолана, українка з роду попадянка з Рогатина в Галичині. Вона була султанкою протягом 35 літ - до самої своєї смерті. Султан Соліман, здобувши Білгород пішов на Угорщину і року 1526 побив Угрів під Могачем на голову. Король загинув. Чехія та Угорщина перейшли на основі давньої угоди під руку Габсбургів; але на Угорщині лиш одні угорські вельможі признавали королем Габсбурга Фердинанда I., брата Кароля V., а інші вибрали королем магната Івана Заполія, який походив з села Запіля в Хорватії. Фердинанд розбив Заполія і вінчався королем в Буді. Тоді Заполія піддався султанові Соліманові. Султан почав війну з Габсбургами в союзі з французьким королем і вдарив трома походами на Угорщину. Року 1541. обсадили Турки Буду, і від того часу Угорщина ділилася на три частини: північно-західну частину з комітатом Закарпатської України заняли Габсбурги, середу з Будапештом заняли Турки, а третю - Семигород з Марамороциною взяв під володіння син Заполія - Іван Жиг-

монії його спадкоємці, — як окреме Семигородське князівство, — під опікою султана. Усей поділ тривав сто-кількадесятъ літ.

Реформація.

В XVI ст. виступає в Європі релігійний рух, що зветься Реформація. Щоби стягнути фонди на будову церкви св. Петра в Римі, папа проголосив відпущення до-часної кари за гріхи тим людям, які при сповіді зложать відповідний даток на цю будову. Проти того виступив монах з Віттенбергу в Німеччині, — Мартин Лютер; він спалив папську булу й р. 1520 проголосив нову віру. Підставою нової віри стало святе письмо, яке кожний може собі читати й розуміти як хоче. На місце латинського борослушення впровадив він службу Божу в народній німецькій мові й причастіє під двома видами: хліба й вина. Визнавці цієї віри звалися лютеранами або протестантами авґсбурської конференції.

В Швейцарії — в Женеві виступив другий монах — Іван Кальвін з Франції. Він учив крім цього, що доля людини згорн назначена (суджена). Його визнавці називалися кальвінами, протестантами гельветської конференції, реформатами. Реформація ширилася, і кожний край мав своїх апостолів реформатії. На Угорщині лютеранську віру ширив спочатку Матвій Біров у Кошицах. За це його замкнули урядники Фердинанда до в'язниці, з якої він утік до Швейцарії. На Спішу заснував лютеранську гімназію Леонард Штекель в Бардійові. Віра лютеранська ширилася переважно межі німецькою та словацькою людністю. Так в Семигороді ширив її між Сасами Іван Гонтерус і року 1548 заснував в Кронштадті гімназію та друкарню. Так всі лютерани р. 1610 скликали собі синод до Зіліни (Zilina) Кальвінська віра заснувала собі гніздо в Дебреціні. Ширив її той самий Матвій Біров, після того, як він вернувся зі Швейцарії. До цієї віри приставали переважно Мадяри, а навіть семигородські князі. На синоді 1567 р. в Дебреціні переведено організацію кальвінської віри. Лікар Іван Жігмонта Заполі — Юрій Бляндрата проповідував поширену вже в Польщі соціанську віру, що зветься так од основоположника її Фавста Соціна. Визнавці звали себе Аріянами або антитринітаріями, або унітаріями. Ця віра ширилася переважно між секлерами, — в Семигороді.

Обряди малярської церкви.

Протестанська віра поширилася на Угорщині завдяки давній політиці угорського уряду ще за Ягайловичів, а тому, що на Угорщині заведено обряд малярської церкви, який стремів до переведення останньої латинської віри в різних народів на Угорщині шляхом поступової латинізації. Задержано було всі зверхні риси давньої віри, себто; бороди священників, їх подружжя та причастіє під двома видами: хліба й вина, щоб нарід незрозумів, що діється і не бунтувався. Але скрізь, окрім сербів, насильно впроваджувано латинську мову до богослуження. Уряд зрозумів, що однією вірою він злучить всі племена в одностайну мафу. Одначе, коли повівся вітер реформації, почали всі народи вирікатися латинської церкви, яку підтримували габсбурги та магнати.

Політика уряду проти української церкви.

Українці втратили під пануванням мішанної вишчої верстви, себто панів і мішанство, які полатинізувалися й покинули свою народність враз з вірою. Єдиним огнищем українського життя була церква зі своїм старинним східним обрядом, церковними співами та святами. Духовенство, монахи та грамотні вільні кметі (дрібна шляхта) жили традиціями своєї волі. В їх кругах повстала в XV ст. літопись про заснування Мукачівського монастиря з легендою про боротьбу Ф. Ксріатовича зі змієм. Вони переписували собі церковні книги з стародавніх сербсько-болгарських рукописів. З тих книг скоронилася тільки псалтир з XV. віку. Серед Українців удержалася традиція, що на нашій Закарпатській Україні ще перед нападом татар було окреме українське єпископство. Зсе-могучі магнати та латинське духовенство почали добиратися й до тої української церкви, щоб її вирвати з під впливу українського духовенства в Галичині та підпорядкувати своїм впливам. Вони навязали до давньої традиції окремого єпископства на Угорській Україні і за короля Володислава Ягайловича року 1491 відновлено єпископство в Мукачові, щоби звільнити угорських українців од українського впливу з Галичини. Це єпископство не залишилося самостійним, — його передано було під догляд латинських єпископів, щоби латинізувати нашу церкву шля-

хом поступових змін, непомітних для народу. Але цьому перешкодила перемога Турків і реформація. В бою під Могачем ціле угорське військо, себто 24.000 люду самого цвіту шляхти й духовенства лягло. Реформація, що поширилась межі німцями, словаками і мадярами на довгий час відвернула увагу уряду від опіки над українською церквою. А до того Угорщина була розбита на три табори поміж: Габсбургів, Турків і семигородських князів. Тоді наша віра відітхнула.

Становище Україн-

ців до нових подій. Українці розсипані по селах, обмежені тільки на селянство й священство, держалися своєї давньої віри. Реформація не приймалася межі ними. Єдина недоля, що їх було розділено межі два воюючі табори. Мараморощина залишалася в зв'язку з Семигородом аж до 1738 р., а інші жупи переходили з рук до рук, або залишалися за Габсбургами. Єпископство в Мукачеві по бої під Могачем не було обсажене. Фердинанд поставив від себе єпископа Василя I. на що вказує його грамота з р. 1551, а Заполія підтримував єпископа Іларіона, що осів в грушівським монастирі в Марамароші. Пізніше з його рани був єпископ Євтимій (1561-1568), який жив в Сукмарській жупі в Кича по перемозі Фердинанда над Заполією. Наступник Фердинанда Максиміліян II. підтримував протестантів, але коли син його Рудольф спровадив проти протестантів монаший чин єзуїтів, то переслідування повернулися й скінчилися засудом протестантів на смерть. Але Українці ісповідували свою давню віру зовсім вільно і їх за неї не переслідували.

Охорона автономії.

Завдяки суперництву двох воюючих сторін Українці захоронилися й могли би були поширити свою автономію, як би були мали відповідних провідників. Відомо, що вільні кметі комітату Земплін, Уг і Березький мали своїх виборних урядників, кенезів (князів), та крайників. Вони творили одноцільну політичну громаду. Вони управляли самі собою, як Кумани - це видно з закону 1498 р., арт. 47. До їх справ не вмішувався двір а підлягали вони правосуду кенязя, або його заступника-каштеляна. Ціла територія Березької країни була вільна від панщини, а Мука-

ківська домінація була вільна від комітатських податків. Новоградським Українцям признано було звільнення від десятинизак.1500:29 їм вільно було купувати землю, як і шляхті (на мешам). Мукачівські каштеляне посягали рукою на цю самоуправу накладали титарі, але королі на скарги Українців давали грамоти, що затверджували ті давні королівські привілеї. Але королі з роду Габсбургів не були сильними бо з ними воювали семигородські князі. Тому обидві сторони хотіли прихилити до себе Українців. Ці вільності затвердила також і королева Анна в Буді р.1506, та Марія р.1523. Так само затвердив автономію Українців і Фердинанд I.р. 1552.Потім затвердив її і його суперник - Іван ЖигмонтЗаполія р.1562. Опісля затвердив її Максиміліян II.,-8.UII. 1573 р. На основі тих актів Українці мали як Язиги і Кумани, спільні правильні наради громад і творили одноцільну політичну громаду. Вона мала право наслідства землі по померлих без наслідників. Вона мала власних виборних урядників. Ці Українці займали потім уряди по містах і вдобували міста для України в XVI.ст.

Польська навала на Україну, та кенезьські поселення Українців.

З відкриттям Америки до Еспанії й інших держав на заході стали з Нового Світа привозити награвоване там золото й срібло цілими кораблями. В західній Європі вже не обраляли землю а купували збіжжя за золото в Польщі. Тому Польща так посувалася на українські землі, бо там земля багата, врожайна. Від Люблинської унії 1569 р., де українські землі перейшли від Литви до Польщі, польські пани йдуть на Україну з королівськими паперами і загарбують од селян землю, заводять панщину і примушують людей засівати хліб на вивіз. Хліб добутий з України кров'ю і потом селян, вивозять через Гданськ до західньої Європи. Польське панство купається в золоті а на нім горить піт і кров нашого народу. Так само панували на нашій землі і Мадяри. Всюди співав наррід наш те саме горе:

„На всіх горах вітер віє, а в долині тихо,
На всіх панах злото капле, а по селах - лихо
Один бере за голову, а другий - за ніжки,
Третій гайдук-посіпака та тримає різки"...

Самеоборона Українці Провітюр.

Люблинська унія злучила Україну прямо з Польщею. Польські пани прийшли на Україну і сміялися з нашої мови та віри. Багато наших боярських родів-вихованих у латинських школах, кинуло свою прадідівську віру й мову, перейшло на латинство й стало поляками. Залишилася в Українців тільки бідніша шляхта (нямеші) та міщанство. Але й Українці не думали так скоро піддатися Полякам. Щоби дорівняти школам язуктів, Українці закладали свої українські брацтва, школи, лицей, академії, бурси й друкарні. Найславніші були брацтва "Ставропігія" с.т. оборона хреста у Львові та Богоявленське брацтво в Києві: школи й друкарні в Острозі та Могиланська (пізніше Києво-Могилансько-Мазепинська) академія митрополита Петра Могилы в Києві, р.1578 Іван Федоров заложив друкарню у Львові. Він мав друкарню в Москві, але темні Москалі уважали печатання книг за диявольські чари й вигнали Федорова з міста. Він утік з друкарнею до Львова. Крім того найславніші друкарні були: в Острозі, Києві й Почаєві. Багато Українців їздило в науку за границю, вони ширили європейську культуру на Україні.

Взаємини України з Закарпатською Україною в XVI.ст.

Українці з обох боків Карпат живо зносилися з собою, заводили в себе в церквах ті самі книги. Вони висилали своїх людей на спільні собори. Коли друкаря українських церковних книг Шваймпольда Фіоля, який жив у Кракові, поставлено в Польщі перед суд, — він утік перед судом на Закарпатську Україну. Тут у початках XVI століття поселився в ґрушівському монастирі на Мараморші і заложив там друкарню. Так отже Закарпатські Українці були перші зі всіх Українців, які мали свою друкарню для друкування українських церковних книг. Під впливом реформації стали з'являтися також серед Закарпатських Українців твори народною мовою, як це доказує Няговське євангеліє з р.1588. і Збірник Теслерцьового попа Стефана з XVII.ст. Як Українці р. 1596 збиралися на собор до Берестя в Польщі, то мукачівський єпископ Амфільхій вислав о.Матея як представника Закарпатських Українців до князя Константина Острожського, провідника Українців у Польщі. Охорона стародавньої віри в ті часи значила охорона Українського народу, який почував себе одним на обох боках Карпат.

XVI.

ОБОРОНА СТАРОДАВНЬОЇ ВІСНІ /1596-1649/.

Нова боєва сила в обороні української церкви і народу.

Люблинська унія 1569 р. була гробом давньої української державності. Українці на своїх землях опинилися в неволі у Поляків. Як вищі верстви українського народу ополчилися, то боротьбу за волю переняв на себе простий нарід, самі народні маси. Вони витворили з поміж себе нову силу козацтво, що боронило кров'ю і залізом нашу віру, мову, землю і державу. Литва пустила панувати на тій землі Поляків; Москва за Івана III. напустила на неї Татари - грабувати. Та козацтво піднялося боронити ту державу нашого народу на два фронти. Сам нарід називав ту державу Україною. І не співає він ніде в піснях про Русь, а співає, як напали Татари:

"Захурилась Україна, що нігде прожити,
Витоптала орда кіннями маленькі діти".

Назву Україна попри назву "Русь" зустрічемо вже в XII.ст. у "Київській літописі" говориться, що коли р.1187 вмер князь Волод.Глібович, найзавзятіший оборонець українських земель від Половців, то: "То о нем же Оукраина много постона". В цій літописі находимо назву "Україна", ще в роках 1189,1213,1268, 1280 і 1282. Назва "Русь" для земель Володимира Великого та інших великих князів київських стає з упадком Києва, як столиці всієї Русі-України, лише назвою книжною, а її частини дістають назву від тих городів, де жили менші князі. Давні географи називали колишню Русь ще Сарматія, Роксоланія, Русія, Росія і Червона Русь. Ця назва відносилася лише до давньої Русі, але до Московщини вона ніколи не відносилася. Московщина названа всюди Московія. Аж у другій половині XVIII. віку почали писати місто "Московія" - "Росія".

Росія по простому - Московія, а це тому, що ця назва була для Московщини ще неясною через свою новизну. На мапах чужих географів, від XVI.ст.почавши, коли то вже почали замість старих латинських і грецьких назв уживати таких назв країв, якими їх нарід називав, назва "Русь" для давньої Київської держави пропадає. Давню Русь називають Україна. На французькій мапі, зробленій на приказ французького короля Карла IX. для його брата Генрика Анжу р.1572, має давня Русь по обох боках Дніпра напись "Україна", а нижче під нею, там де тепер Катеринослав є напись "козаки". На мапах Сансонего з 1641 і 1678 р. і Корнетіго з 1657 і 1688 р.є напись "Ukrania", і то від Галичини аж поза Дніпро. Назви "Русь" на тих мапах нема, а Московщина названа Московією. У найбільшого знавця тих земель Вошана, який перебув 17 літ на Україні і якого 5 мап є

в Лондоні, взята під назвою Україна: Київщина, Брацлавщина, Поділля та Галицьке Покуття. Західня частина східньої Галичини називається Україна, а Московщину псевдо називає Moskovia. На мапах англійських, французьких, голландських італійських і німецьких географів з XVI, XVII, XVIII ст. зустрічаємо цю назву на території давньої Русі (карта географа Руже з 1769 р., Матей Септері з р.1773), а назви Малоросія нема ніде. Малоросія вступає аж пізніше, коли вже Московщина добре закріпостила Україну і, забравши стару грецьку назву України „Росія“ для себе, назвала себе, як пануючу націю „Великоросією“, а Українців, як поневолений нарід — „Малоросами“. В договорах України з Раковцієм, Туреччиною, Польщею і Шведами треба розуміти ту назву так, як її розуміли тогочасні географи і як її розумів тоді цілий культурний світ.

Як творилося козацтво.

Українські козаки це були люди степової України по обох боках Дніпра. Постійна тривога перед Татарами примусила їх до воєнного життя, — кождий козак був воюком. Козаки не знали панів, бо пани боялися йти в ці небезпечні сторони. Козаки були вільними кметями-селянами. Вони закладали фортеці та варті і не пускали Татар на Україну. Пливали вони Дніпром у Чорне Море, як купці, лодкарі, чумаки і торгували з чорноморським побережжям всячиною. Козаки заложили собі на острові хортиці за порогами Дніпра фортеці (твердині), що звалися Січ запорізька. Там жили лише козаки-воюки — без жінок, у довгих будинках, які звалися курінями. Вони вибирали собі отамана й старшину, і звідти виправлялися на Татар і Турків та кожну воєнну добычу споживали спільно, — як браття. У війні пильно слухали старшини під загрозою кари смерті. Як польські пани завели на Україні панщину, то багато людей почало втікати у вільні степи. Там вони ставали козаками. Так росла сила українського козацтва, а разом — і його значення.

Церковна унія на Україні.

Польський уряд хотів якнайскорше опольщити Україну. Однак Українці трималися своєї віри, як національної ознаки. Але по занепаді Царгороду Турки почали призначувати патріархів за гроші. Такі патріархи не все розуміли діло церкви як слід. Наступив загальний занепад східньої церкви. Українські єпископи хотіли піднести церкву з занепаду. Вони бачили в католицькій церкві під проводом папи її

просвітану чинність та кращу організацію. Задумали отже й собі піддатися під зверхність папи, доби завести в українській церкві кращій лад і заховати наш обряд. Цю гадку межі ними поширили єзуїти, які прижили до себе короля Жигмонта III., знаного фанатика (ревного) католика. Папа прийняв українських єпископів до унії з Римом і полетив їм обряд, під двома видами причастія, церковну слов'янську мову та подружжя священників. Р.1596 зібрався собор у Берестю. Православні під проводом князя Острожського боялися злуки з Римом, бо католики-єзуїти, які перед тим сильно знущалися над православними, держали за одно з прихильниками унії. Тому православні відділилися від уніятів і проголосили себе особором. Уніяти під проводом владики Потія проклинали православних. Православні відповіли своїм прокляттям і скинули владик. Так розгорілася страшна боротьба між Українцями уніятами і православними. Українці з Карпатської України займалися дуже пильно цими справами. Єпископ мукачівський Амфілохій не міг бути сам на соборі Берестейському, але він дав повноважність архімандритові Афонського монастиря - св. Пантелеймонові Матеєві заступати угорських Українців на соборі. Єпископ Амфілохій жив потім у монастирі в дібрах еп. Острожського на Волині - як р.1606. Мукачівський монастир припав Габсбургам на підставі миру з Бочкаєм у Відні.

Друга війна на Закарпаттю.

Цісарь Рудольф II. підтримував єзуїтів і протиреформацію на Угорщині з примасом Пазманієм на чолі. Семигородський князь кальвініст, турецький підданаць Стефан Бочкай ударив з гайдуками на цісарські комітати Закарпатської України і заняв їх аж до Братислави. Цим він р.1606. примусив брата цісаря Матвія до миру в Відні і Жатва-Торок Бочкаєві дісталися з комітатів українських Берег, Угоц, Сукмар і Токай. Як Бочкай умер, то на його місце Матвій підтримував яко кандидата на Семигородський престол магната Гомоная, ревного католика. Але полковник Бочкай Беттел Габор піддався Туркам і отав на місце Бочкай Семигородським князем. По смерті Матвія примас Пазмань просадив на угорський престіл цісаря Фердинанда II., фанатичного ворога протестантів. Тоді Бетлен Габор (Гаврило) заняв знову Закарпаття до Братислави, злучився з чеським військом Турна і облягав Фердинанда в Відні. Але Гомонай увів з Польщі від Жигмонта III. військо в Земплінський комітат. Бетлен Габор мусів вернутися. Чехів було розбив під Білою Горою. В Никільсбурьським мирі р.1621. Бетлен Габор одержав з українських комітатів ще Мукачів. Як бачимо, вплив тої війни був і на Закарпатській Україні і закінчився він руїною населення.

Невдала спроба Унії.

Як у Польщі Жігмонт, так на Закарпаттю підтримували унію Габсбурги. Вони нашли собі покровителя унії в особі магната Гомоная. Тоді єпископом мукачівським був Сергій Уї. (1601-1016), висвячений в Києві. Ще сам цісар Матвій видав грамоту до Спішського і Хустського капітана, щоб Сергія підтримували. Це покровительство підтвердив р. 1606 і Бочкай а В.Другет віддав йому дібра Мукачева. Але єпископ Сергій був противником Унії. Проти його волі р. 1614. взявся магнат Гомонай поширювати унію в своїх маатках на Закарпатській Україні, де мав 70 парохій. Для того він запросив перемиського владика - уніята Атаназія Крупецького. Атаназій скликав собор священства проти волі єпископа Сергія в Гуменнім. Священники й монахи згодилися на унію під натиском пана. Але селяни підняли повстання: кинулися в вилемі і кілками на уніятів-попів, побили їх і поранили Крупецького. Перша спроба унії на Закарпаттві не вдалася, але з того часу почався на Закарпатській Україні розлом у церкві. Два єпископи: уніятський, якого підтримували Габсбурги, і православний, якого підтримували реформати, взаємно поборюють себе в церкві зовсім так, як це було в українських землях під Польщею. Отже - Українців розбито скрізь на два табори.

Внутрішня сила Українців.

Причиною того наступу Гомоная на єдність української церкви була внутрішня сила й свідомість Українців на Угорській Україні в першій половині XVII.віку. Українці разом з іншими слов'янами і Німцями витиснули Мадяр з міст. Українці взяли в свої руки всі уряди користаючи з внутрішньої незгоди межі Мадярами. Хоча Стефан Бочкай в своїм мирі виміг від Матвія умову, що всі уряди мають бути обсажені лише Мадярами, то все таки в рішеннях сойму з р. 1608:18 і з р.1609:44. підтвердили Мадяри право Українців та Південних Слов'ян на автономні території, але забезпечили себе перед витисненням Мадяр з тих міст, що не належали до автономних країв Українців і Південних Слов'ян. Українці, як бачимо, не сиділи згоркувши руки, перевели внутрішню організацію, щоби здобути міста. Вони бачили, що за Карпатами завдяки міцанству Українці мають у Польщі значення й силу. Йдучи за їх прикладом вибирають вони на єпископа (вченого в латині і в інших мовах) Івана Григоровича (1627-1633), щоби вмів боронити прав української церкви перед наступом латинників. За того єпископа заведено на нашій

Закарпатській Україні народні школи. Спонукою до закладання своїх українських шкіл були єзуїти, які скрізь по українських землях закладали свої школи, в яких не лише вчили, але й перетягали Українців на латинську віру. Так р.1612. єзуїти заклали в Гуменнім латинський ліцей, які закладали скрізь по Україні. Потім договорилися про перенесення Францисканів в Ужгороду і р.1636. перенесли свій монастир єзуїтів і той латинський ліцей до Ужгороду – до самого серця Закарпаття, щоби навернути на католицьку віру решту української шляхти і міщанство, які з переходом на латинську віру переставали бути Українцями. Завдяки єзуїтам багато народів признало зверхність папи, але протипротивенства межі католиками й протестантами загострилися дуже різко. Той спір міг розв'язати тільки меч. І дійсно – в цілій Європі вибухнули релігійні війни. Найбільша з поміж них була тридцятьлітня війна в Німеччині на сході. Ця війна знищила не лише Чехію, але й Німеччину. Після неї до сили прийшли Франція та Швеція, царь стратив силу, а що до віри, то в Вестфальським мирі було встановлено нове право.

Друге повстання Українців на Закарпаття.

У той час велися в Європі завязаті війни. Козацький гетьман (начальник) Петро Конашевич-Сагайдачний, родом з галицького Підгірря (1616-1622) перевів межі козаками добру військову організацію. Він вписав цілу Запорізьку Січ до Богоявленського Брацтва в Києві і примусив козаків боротися за православну віру. Українські козаки маючи добре зоганізоване військо, стали підіймати проти Польщі в обороні давньої віри одно повстання по другім. Так вибухло на Україні повстання Іммайла-1625 р., Тараса Трясила - 1630 р., Павлюка Острияниці та Гуні р.1657. Всяко бувало: то козаки ляхів, то ляхи козаків побивали. Але слава про повстання проти панської неволі гомоніла далеко по світі. В той час і український народ на Закарпаття стогнав під панамі у тяжкій нужді: панщина, високі податки, рекрутчина, квартирування рабівничих військ обох таборів, десятина, делятина, що приводили покріпачений народ до розпуки. І так як і на Україні вибухнуло р.1631. і в нашій країні повстання селянства над горішною Тисою проти неволі. На чолі його р. 1631 став Петро Цісарь, Але проти збунтованого селянства стало панство обох таборів, яке мало за собою військо. Католицький цісарь Фердинанд подав руку протестантському семигородському князеві Юрієві Раковцєві I., що наступив на трон по Ветлені Габорі. Військо обох суперників на опілку криваво здушило те незорганізоване повстання українського селянства. Дві чорні ворони заклавали пішого сокола. Цей

Юрій Раковий І. (1630-1648) пан в Шарош Потоці в Земпліні. злучився після цього проти Фердинанда зі Шведами й Французами, заняв горішню Угорщину та злучився з шведським генералом в Берні. Але Фердинанд III. підкупив Туркіп і вони заборонили йому вести війну. Тоді він р.1645. заключив мир у Лінцу яким збільшив свої родинні дібра на Закарпатті. Признав також цесарь протестантам церкви підданих. В той опo-сіб наша церква в областях що належали Раковцїєви дісталася під догляд мадарських панів і протестанських попів.

Ув'язнення єпископа Тарасовича Раковцїем І.

Як виглядала ця опіка протестантів над церквою - показує нечуване насильство Раковцїя над єпископом Тарасовичем (1634-1648), що був рукоположений на єпископа румунським митрополитом в Яссах, і спочатку р.1634. дістав підтвердження Раковцїя. Цей єпископ бачив, як пани наклали на українських священників панщину та татарі, як їх ганьбили, били, садили в тюрму за найменший непослух. Тому він рішився на Унію, щоби поліпшити долю священничого стану. Через протестанських шпигунів довідався Раковий про переговори єпископа з Ягерським єпископом.-- Дня 13 грудня 1646 р. увірвався до церкви в Мукачеві його сотник і ув'язнив єп. Василя Тарасовича підчас богослуження. Так - у ризах і провадив його через ціле місто до тюрми, де держали його аж до інтервенції Фердинанда III. Випустили єпископа під умовою, що він перерве зносини з галицькими єпископами та не буде тримати при собі галицьких священників і дяконів. Та хоч і випустив його Раковий, але потім знов ув'язнив на його місце призначив єпископом Софронія Юську, а потім Порфірія Аркана. Вкінці Раковий випустив Тарасовича знову, але видалив його з Мукачева. Тарасович зрікся єпископства і жив в Каллові на цесарській пенсії. Це поступовання кальвінського князя прихилило ціле православне священство до унії, щоби в той спo-сіб православну церкву визволити з вавилонської неволі.

Церковна унія на Закарпатті.

Унія української церкви з Римом прийшла також із матеріяльних злиднів та морального пониження людської гідности православного священства. Матеріальне положення духовенства було однакове з положенням кріпака-селянина. Як прості кріпаки, так і священники платили: 1.половину королівського податку, 2.Воякі податі панам, 3.Податі єпископам. Почин до унії дали єзуїти яких покликкала вдова Жігмонта Раковцїя, Зофія Баторі. Два іноки:Партеній Петрович і Дмитрій

Корницький виправився до Ягерського єпископа, Юрія Якущича з проханням скликати собор. На собор в Ужгороді дня 24. квітня 1648 р. зійшлися в замку Другета 68 священники, які в присутності Якущича згодилися прийняти віроісповідання згідно з римською католицькою вірою, себ то унію під такими умовами: українська церква має задержати свій східно-слов'янський обряд, як і в інших українських землях під Польщею. Єпископи мають вибиратися священниками, а не призначуватися урядом, тільки вибраний єпископ може бути затверджений папою римським. Церква українська стане учасником усіх вигід і привілеїв, які прислугують католицькій церкві. На тім соборі 1648 р. вибрано єпископом Василіянича Петра Партенія (1648-1670). Щоби оминути переслідувань, поїхав він до Семигороду і прийняв рукоположення білгородського (Алба Юлія) єпископа в присутності двох інших право-славних владик, а документ про висвячення показав остро-гомському єпископу Диплаві. Другий собор в Ужгороді 15. січня 1652 р. написав петицію до кардинала, щоби Партенія затвердили, а висвячення зі східної церкви оправдував собор страхом перед семигородською книгинєю Зузаною Лорентелі, щоби вона не вібрала іншого собору православних і не вибрала єпископа в Мукачеві. Це сталося трохи пізніше.

Причини при- няття унії.

Безпосередньою причиною прийняття унії було переслідування з боку всіх трьох протестанських сект: лютеран, кальвіністів та антитринітарів. Кальвініцька мадирська шляхта примушувала Українців переходити на протестанство. Православне духовенство підлягало правосуддю кальвініських супернітарів в Семигороді. Денеде Українців змушували (в Угочі) платити кальвініським пасторам десятину. Юрій Раков-цій та його жінка Зузана Лорентелі відібрала весь маєток мукачівського монастиря. Кальвіністи вмішувалися в на-значування духовенства на приходи і в управлінні православ-ною церквою. З другого боку унія мала заповнити церкву та священником великі пільги (полегші). Духовенство мало бути визволене від кріпацьких робіт і титарів та й побоїв, мало бути матеріально забезпечено і діставати десятину. Церквам мало гнати нарізана землі, воля від податків, опіка від Єрархії, магнатів та цісарського двора.

Для доказів наводимо тут зміст грамот магната Юрія Другета, що були видані Партенію на папері, які добре ма-ють обставини перед прийняттям унії. Другет признає всіх священників у своїй домонії; забороняє усім офіціалістам, службовцям чинити обиди священникам, або держати їх в кай-данах; увільняється їх від усіх титарів і робіт, тільки

мають платити по шість флоренів (ринських) податку; дозво-
 лля без жадного податку купити місце й дім для української
 школи в Ужгороді. Значить і католицькі пани перед унією
 допускали до обид, до заковання в кайдани, до гонення на
 роботу священників і не дозволяли їм купувати місця під
 школу в містах. Як за таких умов – серед такого пекла мог-
 ли священники бути апостолами правди й науки!

На доручення Остригомського єпископа кардинали в Римі
 з радістю прийняли перехід угорських Українців до Унії. В о-
 сени 1659 р. дістав Партеній підтвердження на єпископство
 від папи і від цесаря.

Остригомський єпископ Липпай дав грамоту з 1. квітня
 1660 р. якою обіцяє полеклі і привілеї латинського клеру та-
 кож і мукачівському духовенству. Але ці всі привілеї були
 тільки на папері. Історія нашої церкви показала, що папір
 і слова – полова, а діло – диво.

XVII.

ЧАСИ ВЕЛИКИХ ВІЙН (1648-1699).

Недержавний
нарід.

Біда тай лихо народові, що втратив свою державу. Так Русини в Люблинській унії втратили свою державу і стали невільниками і в Польщі, і в Литві, і в Московії, і на Угорщині. Але з тої похованої Руси піднялася Україна за волю, за правду, за свою хату для нашого великого народу. І в ті часи, коли і Україна бере верх, стає і нашому народові за горами легше і росте його повага всюди. А як Україна знемагає, падає, то повертає всюди наша неволя до нашого народу. Стож, — що діється в Україні, то належить до нашої історії, бо з долею України зв'язана і наша доля на Закарпатті.

Богдан Хмельницький
(1648-1657), і його
перша війна з поль-
щею.

Року 1648 на чолі України станув її найбільший полководець, найліпший організатор, найхитріший політик — гетьман Богдан Хмельницький; він розбив козаками і Татарами Поляків під Ковтими Водами, під Корсунем, під Пилявцями, під Зборовим. Але Поляки дістали від Габсбургів німецьке військо і побили його під Берестечком, бо Татари його зрадили. Тоді Хмельницький зробив персональну унію з московським царем у Переяславі р.1654. проти Польщі. Україна мала бути самостійною державою з виборним гетьманом на чолі та 60.000 війська. Але у війні московський цар зрадив: р.1656 він погодився з Ляхами, що віддасть їм Україну за корону Польщі.

Союз зі Шведами і
поділ Польщі 1657 р.

Хмельницький посадився з Турками і Татарами та заключив новий союз зі Шведами і семигородським князем Раковцям. проти Польщі і Московії. Шведи якраз тоді вдарили з півночі на Польщу. Хмельницький заставив ще Раковція йти війною на Польщу з полудня. На початку р.1657. зложено умову між Швецією, Семигородом і Україною, щоби Польщу поділити. До Шведів мала відійти Великопольща, Ливонія і Гданськ з побережжям; курфюрстови Бранденбургії мали доставатися Пруси; Раковцєви мала припасти Малопольща, Литва, Мазовеччина й Галичина; — а вої землі на схід від середньої Висли приходили до України, яка мала стати самостійною державою.

Похід Раковця II.
на Польщу. Юрій Ра-
ковцій II. (1648-1657).

Семигородський князь зобов'язався Хмельницькому в листопаді 1656 р., підпомагати Україні й боронити віру та права Українців. Він рушив на Польщу в січні 1657 р. з 50.000 армією через Мукачів - Стрий на Львів. В його війську були й Закарпатські Українці, яких джерела звуть Семигородськими Руськими, бо частина загірря належала до Семигороду. Хмельницький післав йому 12.000 козаків під рукою Ждановича. Зі Львова пішов Раковцій до Кракова, прийняв присягу Поляків, -- відтак через Замостя рушив до Варшави. В Замостю король Шведський, Раковцій і Жданович відбули союзну нараду. Варшава піддалася Раковцеві. Але Раковцеве військо складалося з різних народів, які сварилися між собою. Воно розганяло доми Божі, грабувало оселі, палило передмістя, залишало руїну.

Польський король розіслав послів до цісаря, до Туреччини, до царя, до Хмельницького, благаючи рятунку. Цісар Леопольд вдарив на Семигород, а пан Любарський з Поляками й Татарамі вдерся через Карпати на Закарпатську Україну і казав руйнувати та пустошити. Тимчасом Шведи покинули Раковця, і пішли воювати Данію. Цар підюдив козаків Ждановича, і вони покинули Раковця. За ними повтікали і "Семигородські Русини".

Богдан Хмельницький помер 1657 р. в найтяжчій годині України. Раковцій відрікся від Польщі і повернув з 400 людьми до Семигороду. Польща спаслася від загибелі, але з того часу стала упадати.

Велике князів- ство українське.

По смерті Богдана гетьман Іван Виговський видав маніфест до всіх європейських держав про те, що Московія зламала договір і підбуржує масу проти старшини, щоби поневолити Україну. Р. 1658. Виговський підписав умову з Польщею в Гадячі. Україна, як "Велике князівство Руське", мала увійти в спілку з Польщею і Литвою. Україна мала бути окремою державою з гетьманом, окремими міністрами, військом, парламентом і скарбом, з державною українською мовою і православною вірою.

Московське військо з двома князями на чолі розбив Виговський на голову під Конотопом р. 1659. Але небагом він зложив гетьманську булаву. Поляки недодержали договору.

Нова війна на
Закарпатті р.
1660.

Тимчасом Раковцїй вернувся до дому, а турецький султан зсадив його з князівства. Його зпроба повернути собі престол, не вдалася — Семигород зруйнували Турки, а Раковцїй загинув. Та наслідника з турецької руки вбив його полководець Іван Кеминь, намовлений Леспольдом I. Турецький паша Сілістрїн Алї Пішов на Семигород посадити князем Мпхайла Апафія, Кеминь втік до Хусту чи Мукачева. Він спинився в селі Бене (Береж.ж.), немав там чий живити військо і спустошив Мукачів та його околиці. Турки, доганяючи його спустошили Мараморш. Під Великим Севлюшом військо Кеменя було розбите, а він сам загинув. Справа була б для нас байдужа, якби не йшло за нею спустошення нашої землі. Р.1666. спустошили Турки знов Мараморш, Угочу, Ужгородську й Земплінську жупи. Нарід в неволі не даром каже: "пань ся сварять, а нас плечі болять!"

Релігійні розру-
хи на Закарпатті.

Великий рух народній проти унії і панотва на Україні підпочував народній опір проти унії і на Закарпатті. Єпископові Паргенію не вдалося її утвердити ніякими намовами й обіцянками. В другій половині XVII ст. вибухнули народні розрухи проти унії. Православні палили уніятські книжки, перехрещували дітей, окрізь нападали на уніятів, відносились з погордою до латинського клеру і його опіки. Головною хвилю унії було це, що вона приносила полекші тільки подекуди церквам і священникам, а не увільняла нарід від страшної неволі, яку наложило на нього чуже панство, що вживало нелюдських способів. До того і духовенство пізнало у спілці з латинською церквою правду народньої перестороги: "голуб з ястрибом в одне гніздо не пхайся".

Адміністрація гре-
ко-католицької церкви.

Після смерті Паргенія затверджував угорський примас невідповідних людей на єпископів (як от Івана Литицького), щоб захопити адміністрацію і догляд у свої руки. Так админістратором був спочатку Дмитрій Монастелі, — чужинець. Він управляв разом латинськими й греко-католицькими церквами у жупах Сатмар, Сабольч, Берег, Угоча, Ужгород, затверджений кошицькою царською коморою і примасом Юрієм Сейчені. Та його обжалував отець Юрій Величко перед консисторським судом у Сукмарі. Вп्राдді обжалувателя

супендовано, а його звільнено за впливом єзуїта Павла „Hradyszay-a", -- однак віра в нечисті руки росла в народі. Другим адміністратором мукачівським був спалатський еп. Рафаель Ангеллі:

Перехід під владу
Ягерьського єпископа.

Методій Раковецький (1687-1688), єпископ рукоположений Рафайлом, був удовець і мав багато дітей. Хотів поставити і Богу свічку і чортові каганець. Щоби приєднати нарід, не поминав наші, а поминав царгородського патріярха, хоч був уніатським єпископом. Ходила чутка, що він, коли був у Польщі, був висвячений в Стрию митрополітом суцавським Дозитеем. Того єпископа обжалував ігумен мукачівського монастиря Петроній Камінський. (Той ігумен родом з Галичини, був давніше ужгородським парохом, але йому вимерла ціла родина, він пішов до Єрусалима, був дуже учений, знав десять мов. Як цісар заняв мукачів, вернув до монастиря і став ігуменом). Він доніс на єпископа Методія ягерьському єпископові, що єпископ є неосвіченою людиною і схизматиком, що він не поминає наші, а тільки -- патріярха, опускає „і сина" у „Вірую" та ласий і на гроші. Єпископа Методія не скинено з престолу, але піддано мукачівську єпархію під владу ягерьського єпископа.

Духовенство зміркувало, що до тої залежності від Ягрю самі верхи вели цілком свідомо й пляново. Залежність та основувалась на хибно пояснюванім рішенню ІV. латеранського собору з р. 1215., що говорить: „Християне різного обряду в тих місцевостях, де знаходиться латинський єпископ, повинні підлягати його доглядові, хоч їм прислугує право мати свого обрядового єпископа". -- Хоч рішення собору мало на меті обороняти католицьку церкву взагалі, то латинська церква на основі того рішення взяла греко-католицьку церкву на Закарпаттю у свою вавилонську неволю.

Православна цер-
ква на Закарпаттю.

Все, що було краще, ідейніше, світане національним духом за часів Богдана Хмельницького стало по стороні православної віри проти унії. Так було в другій половині XVII ст. і на Закарпаттю. На основі згоди з Хмельницьким на чолі православної церкви затвердив Раковецький проти Партенія мукачівським єпископом Йоаннікія Зейкана (1658-1684). Зейкан походив зі старої шляхетської родини з Імотичова, був рукоположений в Молдавії, був на свій час світлом

людиною. Осів він у Мукачеві, та по мирі Леопольда I. із Іваном Кемшнь перейшов Мукачів до Леопольда. До Мукачева прибув Партеній, а Зейкан перенісся до Імстичева, та умер в угорським монастирі в Марамароші. Де перебував, там залишив пам'ятку по собі: в Мукачеві перебудував монастирську церкву за допомогою молдавського всеводи Константина I його жінки Неделі. Будову скінчено р.1661. На тій церкві був надпис (до р.1826): "Теодор Коріятович князем бил, за одпущеніє гріхов монастир зробил, Деревяна церква од віку воставала, А терзнейшого року 1661. каменная стала, През Константина всеводу молдавського з Неделею на имя госпожею его. Владикою на той час Іоаннікій воставал, зо Мстичова (свого маестку) о том ся пильно старал і той камень зробити дал - Року 1661 мая 18."

Як єпископ Іоаннікій переселився до Імстичова заложив там Імстичівський монастир, як шляхтич офірував фундацію зі свого маєтку.

Той час XVII-XVIII.ст. видав низку творів, писаних у народній мові, як от учбове Євангеліє Дулишковича, угордське євангеліє, два євангелія Литванової і останній полемічний твір Михайла Андрели Роспіговського проти унії та низку апокрифів і віршів. Духове життя будилося. Одначе духовенство не могло зайнятися творчою працею над піднесенням народу. Воно пересувалося там то назад в міру того, як пересувалась границя Габсбургів. Католицький уряд Австрії арештував противників унії, зв'язував, застрашував загрозами, побоями, воєнною силою, одним словом уживав насильства. Тимчасом зайшли події, що перед властю Габсбургів і католиків нікуди було тікати.

Завоювання Угорщини Габсбургами.

Тимчасом Польща й Угорщина поділили між собою Україну. Тоді гетьман Дорошенко з'єднав собі на поміч турецького султана і розбив Польщу. Рівночасно з наступом Турків на Польщу викрито на Угорщині заговор Ф.Вешеленія проти Габсбургів, підпираний Францією. Винуватків засуджено криваво. Вибухло повстання Е.Текелія, що прийняв протекторат Людовика XIV. і повстав з Турками. Великий везир Кара Муштафа йшов на Відень і обляг його. Текелій заняв на чолі Курців північну Угорщину. Але польський король Іван III. Собеський злучився з цісарськими військами і розбив Турків під Віднем на чолі німецького, польського й козацького війська. Цісар зайняв Буду й Білгород. Сойм у Братиславі признав Габсбургам право насліддя в Угорщині р.1687. В мирі в Карловцях р.1699 Турки відступили цілу Угорщину, крім Банату, Габсбургам, Правобережну Україну - Польщі, а Московії - Азов,

116 крім Лівобережної України. Закарпаття потерпіло знов у тій війні. З Семпгороду впади р.1672. Куруци, а потім цісарські війська облягали Гелену Гелену Зрині, дружину Текелія в Мукачеві до р.1688. Коли ж потім осілися на нашій землі цісарські війська, почалися податкові здириства і військові утиски населення, яке було обложено тугарами ще й мадярськими панамі. Це привело до третього повстання Українців.

Третьє повстання Українців.

Австрія вела великі війни і до своїх країв виспала комісії, які оцінювали, кільки можна взяти податків з народу. Ще р.1569. описала така комісія Закарпатських Українців такими словами: „Майже у всіх селах мукачівського панства Русини живуть, котрі перед многими роками з руського краю прийшли. Нові їх села дають понам десятину. Не мноого сіють, лиш ячмінь, жито і овес і то мало, но зато є великими скотарями. Страх много скота мають і для цього готові і найкращі дубові й букові ліси вирубати, оранці на луки і на пасовишка обернути. Торгують і купчать купленою і домашньою худобою. Од великої свободи обогатили, утили і змоглися. Багаті і много у них дукатів. Наложити треба на них великі подати і або повинуються, або утечуть набад за Карпати“.

Пани угорські дістали від королів великі ліси. Тепер треба було їх вирубувати, щоб здобути з них користь, а де можна – засіяти вироби збіжжям, якого ціна зростала. Пани землевласники договорилися з факторами, що звалися кенезі або солтиси, щоб вони згодилися привести кріпаків для вирубу тих лісів і заселення землі. Кріпаки ті утікали з Польщі і наймалися до роботи. Протягом 6-12 років вони не платили нічого й творили село, а після того мали робити панщину і платити десятину. Тому Українці сиділи на місці, доки були вільні. Як втратили волю – переходили на друге місце і творили мандрівні кенезькі поселення. Проти того поведення впадавали закони (від р.1557-1574). Так Українці заселявали Карпати аж до першої четвертини XVII.ст., почавши від Спиша через Шарин, Земплин на схід, і творили села аж до Марамарошу. Тим опособом Карпати були для Галичини тим, що для України Запоріжжя, а тому там звали цю країну Загіррям.

Положення духовенства.

Хоча українське духовенство прийняло унію ще р.1649., воно і далі знаходилося в розпучливім стані. Привілеї (свободи) латинського клеру признані українському духовенству грамотою примаса Липиая з р.1660. полишилися тільки на папері. Мадярські пани вважали людиною щойно

людину від барона вгору, а все нижче ще подокуди й до нині вважають за худобу. Католицька ерархія зложена з Німців, Італійців і Мадарів, була зарозуміла на свою расовість. Латинське духовенство дивилося на українських священників, що не мали манер, як на паріїв, на нижчу породу, а не питалося, хто довів їх до такого жалюгідного стану.

Українські священники, що жили в панських дібрах, хоч і на панській землі — належали до кріпаків. Пани обложили їх податками, карами, тілесними карами, тюрмами, а дітей їх продавали як рабів. Не дурно духовенство наше зійшло під оглядом матеріальним до селянського стану, — так щодо способу життя, як і щодо зовнішнього вигляду. Коли Де-Камеліс скликав синод до Маковиці і Мукачева духовенство з'явилось — хто в кожусі, хто — в колошнях, хто — в гуні, а багато — в грубих шкіряних постолах, лиш рідко хто — в священничій одежі. При одній церкві було по чотири, по п'ять, навіть по десять священників — бо поповичі висвячувались, щоб дістати частину землі та не потрапити в рабство. Вони жили з хліборобства і прибутків за треби в суперництві між собою. Не диво, що вони були неукні, — вчилися дома читати, співи й церковній службі. В таких обставинах духовенство не могло сповнитися високого післаництва серед українського народу. Але все таки треба дивуватися, що серед такого бідного духовенства появилися протести і пасивний опір проти нових способів закріпощення української церкви. Серед того духовенства било серце й плакала душа поневоленого народу.

На мукачівському соборі р.1715. зібрані духовні в цілої епархії проголосили, що не допустять до порушення дарного права вибору єпископів, не приймуть із Риму назначених апостольських вікаріїв, — признають тільки єпископа, якого самі виберуть і якого король підтвердить, але не дозволяють, щоб до внутрішніх справ церкви, крім прімаса, мішалися інші, т.е. язерські єпископи. То був перший явний виступ того духовенства проти верховлади язерських єпископів. Не дурно про них народ висловився: „перше були чаші дерев'яні, коли золотіі“...

ПОЛЬЩА В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.

Року 1714. віддав цар Петро I. Правобережну Україну, прилучену Мазею до Гетьманщини, -- назад Польщі. Польський уряд Українців з політичного й громадського життя тому, що були православної віри. Українська шляхта щоби могла зрівнятися з польською, стала приймати латинську віру, а рівночасно і ополячуватися, щоби тому зарадити, постановили українські владика прийняти унію і зрівнятися в той спосіб в правах з Поляками.

Заведення унії в західних землях.

Перемиський єпископ Винницький проголосив унію р.1691., щоби дістати для української церкви рівні з католиками права, за допомогою уряду примусив пристати до унії вірних усієї єпархії. Львівський митрополит Мосицький тайно перейшов на унію. Радив правительству назначати людей, прихильних унії, та давати полекші уніятям, а забирати маєтки православних монастирів. Вкінці 1700 р. сам Шумлянський проголосив унію. Львівське братство церковне спротивилось. Шумлянський наскочив з польським військом, силоміць вирубав двері в братську церкву (Волоську у Львові) і відправив там уніятську службу Божу. Братчики ставили опір ще довго, й врешті прийняли унію.

Унія запанувала в Львівській і Подільській єпархії, а звідти перейшла на Волинь і Холмщину. Р.1720. зібралися владика під проводом папського нунція (посла) на синод в Замошті, де зрівняно українську уніятську церкву з католицькою. Залишено їй мову особливості та звичаї східньої церкви. Нарід, обезсилений війнами, прибитий панщиною, не мав за собою ні шляхти, ні міщанства, ні козацтва. Тепер він дідстар провідників в освіченім уніятським духовенстві. Він пізнав, що, приймаючи унію, не треба покидати своєї української національності. Небавом і польський уряд пізнав, що уніяті стали найзавзятішими ворогами Польщі. Вони знали всі крутість Польщі, і мали освіту -- тому вони стали передньою сторожею українських земель на заході проти Поляків.

Занепад східньої церкви на Закарпатті.

На Закарпатській Україні було двох єпископів: уніятський -- в Мукачеві й православний -- в Марамароші. Але уніятська церква з початку XVIII.ст. почала брати гору над православною. Православні єпископи й духовенство були

неосвічені. Східна церква була загалом за слаба в просвітних справах. Західна церква від XVI ст. за голосом біблій ішла за словом Божим між нарід — і зродила народне письменство, шкільництво та просвіту в народів на заході Європи. А східня задовольняла населення старим ладом: давати виховання лише чорному духовенству по монастирях, а біле (світське) духовенство, що стикалося з народом, залишати в темноті.

Невчене сільське духовенство православної церкви своєї пастви нічому навчити. Під відрізанням від простолюддя лише бородю. Навчився він читати кирилицею в Мукачівським або Грушівським монастирі та уживати найпотребніші богослужбні книги. Не працював він в царині духа над собою, ні над народом, дбаючи тільки про виживлення своєї родини. Та й православна угорська Україна, zagrożена ширенням унії, не робила вже в XVIII ст. нічого для оборони віри. Єпископ Йосиф Стойка (1692—1711) і Дозитей Теодорович (1711—1734) та багаті мандрівних єпископів виявляли свою діяльність хіба посвячуванням на попів всіляких неуків на злість уніят. Рештка знепіреної шляхти й міщанства відійшла від церкви, яка не могла дати ніякої поживи, ні світла в боротьбі з неповагою властей до всіх православних. В православній церкві залишився лише непросвічений люд, прибитий ярмом неволі.

Перевага уніятів.

Тимчасом унію на польський лад почав підпирати уряд Габсбургів цілою силою — навіть проти волі угорських панів. По смерті Йосифа де-Камеліс іменував цісар Йосиф I, єпископом Івана Йосифа Гадермарського, якого вибрав собор після прапа, признаного уніятм. Ігерський єпископ Ердендїй, ворог Габсбургів і покровитель Раковця, хотів зробити адміністратором Перемишського єпископа Винницького, але боявся впливу Галичини. Тому він іменував на поручення Раковця Георгія Візантія (1716—1733). Під його натиском вибрав його собор священників і ввєднав в папи його затвердження. Візантія погодився з Гадермарським, аж уділив йому достоїнство архимандрита Мукачівського монастиря.

За допомогою уряду взявся Візантія до праці над зачинанням усіх Українців на Закарпаття під протекторатом уніятської віри. Року 1727. він видав друком у Тернаві для теологів науку моралі ("Краткое Припадок моральных /или правних/ собрание"), щоб вони знали, як підносити нарід з темноти. Далі він написав до цісаря жалобу на панів, на утиски, між іншим, на те, що вони домагалися грошового дарунку при обсаді приходів. Він ввєднав у цісаря Карла VI декрет проти панів, щоб вони не накладали на церковні дібра пооданчих повинностей та оплат. Грмотою Карла признано

наново його заходами права й полекші духовенству, рівні католицьким. Оборонив він і належність Марамароша до Української Мукачівської єпархії проти єпископів в Білгороді. Для того вибрався він з військовою поміччю до Марамароша ширити унію проти волі панів. Там ще р.1715 зібрався священники в Синоді на собор, щоб визнати унію, але вони їх розігнали з ненависти до уряду Габсбургів. Синод в Ягері і в Селюші прийняв акти Замойського собору - 1717 р. В той спосіб Бізантія об'єднав усі українські на Закарпатті землі одною церквою і це вважається за його заслугу. З'єднана церква могла тепер підняти боротьбу в обороні незалежності української церкви від Ягерського єпископа.

Вавілонська неволя церкви в Ягері.

Єпископ Бізантія перший дістався у суперечку з Ягерським єпископом графом Ердендієм і цей одібрав йому право висвячувати священників. Він зробив наклеп на Бізантія у примаса, і на це прийшов приказ з Риму від Конгрегації (de propaganda fide), а саме - наказано українській церкві і єпископам: 1) святкувати латинські свята, 2) не висвячувати священників і не роздавати парохій без дозволу ягерських єпископів, 3) не мішатися в шлюбні справи латинників з українськими сторонами, 4) не творити українських церков без дозволу ягерських єпископів, тощо.

Бізантія, зайнятий справою об'єднання церкви, не міг вести війну на два фронти, тому мусів на це пристати.

Латинський плебан і капелян займали в кон*сторії української церкви перше місце і на документах перші підписувалися. Церкви філіяльні підлягали латинським плебанам. Декани латинські мали нагляд над життям українського духовенства. Під загрозою властей воно мусіло складати і частину доходів латинському духовенству. Де не було церкви, зберегав десятину латинський плебан. Мішані подружжя мусіли бути латинниками. Своїх дітей вони мусіли висилати до латинських шкіл і вся громада мусіла святкувати латинські свята. Латинські священники вчили латинських букв і випитували священників з церковних книг. Учні після закінчення початкової школи, мусіли здавати іспит перед латинським плебаном, і він допускав їх до дальших наук, або недопускав. Одним словом - українська церква попала в цілковиту вавілонську неволю під власть маєтного латинського духовенства, яке дивилося на своїх братів по вірі, як на своїх слуг і парубків.

БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЦЕРКВИ.

Знесення авто-
номії України.

Як стала царицею Росії німкеня з роду, — Катерина II., знесла вона гетьманський уряд на Україні р.1764. і добила самоуправу України, Україну названо „Малоросією“, поділено на губернії, скасовано виборні порядки. Заведено російський уряд і московську мову до уряду й до шкіл. Скасовано козацькі полки й заведено рекрутчину до російського війська. Вкінці 1783 р. завела Катерина II. на всій Україні кріпацтво, яке було здавна в Московщині й на Угорщині. Тільки якраз тоді в Угорщині Марія Тереза і син її Йосиф II. об'легчили долю селян, а там селян закріпощено. Вільні селяни на Україні замість обіцяної опіки і захисту перед панами — стали з ласки московського уряду жити гірше, як в Польщі — прикріплені до землі, — як худоба, — аж до смерти Шевченка.

І заспівав нарід пісню прокляття:

„Наступила чорна хмара, тай стала ще синя,
Була Польща, була Польща, тай стала Росія“.

Під польським пануванням посунула знову шляхта з жидами на Правобережжя, яке віддав цар Петро Польщі. Тут вона завела панщину й переселювала „руську“ віру. Серед народу стали творитися ватаги бездомних людей, втікачів з під панської неволи. Стали вони грабувати панські маєтки на Київщині, Брацлавщині й на Поділлі від р.1780. Називали вони себе гайдамаками, що в турецькій мові значить: „бунтівниками“.

Повстання під
ім'ям „опришків“.

Той самий дух української гайдамаччини пробудився і на Закарпатті. Гірська людність свободолюбна не могла стерпіти кривди й неволи. На підставі згоди панів з царем обсадили цісарські війська села і вислали своїх комісарів стягати екзекуцію за кошти Раковцієвого повстання. Тоді стали творитися ватаги очайдушних легінів (юнаків) в лісах і дебрах. Вони нападали на панські двори і жидівські коршми по обох боках Карпат, убивали німецьких екзекуторів, панських економів, отаманів та гайдуків, вислужували скарги селян та нищили панські маєтки. Тих гірських гайдамаків звали оприш-
ками. Нарід вважав їх местниками своїй й чужої кривди.

Найславніший ватажок опришків був Олекса Довбуш в половині XVIII ст. Мав він по обох боках Карпат двори, спільників і своїх підручних ватажків. На цім боці був його головним

ватажком Іван Раківський і Пинтя Григонь.

Нарід Закарпатської України боготворив Довбуша, як Божу руку на лукавих панів і національного героя. В легендах оповідає він, що Довбуш заступається за покривджених і руйнує панські замки (як от у Хусті), або карає відступників від української мови й віри. В Сукмарі заховався казка, що Довбуш прийшов визволити з неволі нарід. Коли він почув, що Українці забули рідну мову, то замість на панський двір, напав на давніщину й зняв український срібний дзвін. Вхопив його на топір тай поніс за гори до Галичини. Там повісив його на Ясній горі в Гошові над Свічою, — щоб там дзвонив українському народу, а не тим греко-католиком-Мадяром. З того часу Українці, як кому захочеться послухати срібний голос українського дзвона, ходять до Гошова. Та ті відступники плачуть, коли хрестяться тричі, відмовляючи по українському лиш "Отче Наш", — але вже не відступають від давньої віри. В тій казці є глибока правда про самооборону країнського духа серед ворожого оточення.

Еміграція Українців на воєнну границю.

В західних землях Закарпатської України не бунтувався нарід проти панської неволі, тільки емігрував на полудне. Між Дунаєм і Тисою зісталися вільні землі, залишені Турками. Тут з'явилися перші емігранти з земплінського комітату р.1746., вигнані з рідного краю — з околиці Мишковця і Требушова. Як добрі скотарі, заселявали вони порожні землі і служили урядові як воєнки на оборонній границі проти Турків. Уряд поселив їх у Бач-Керестурі р.1751, а потім в Коцурі побіч інших емігрантів.

Адміністратор угорської комори Редл р.1765. дав повноважність Сабадом-Кіш Петрові з Керестура поселити 42 родини. Вони доставали хати, землю на пустарі "Стубу" і були два роки вільні від податку. Поселенці прийшли з комітатів Боршадь і Земпліна. Поселившись в Коцурі і Керестурі, зняли вони коморну землю і давали десятину та робили панщину до р.1849. Спочатку підлягали вони еп.Колочавському, потім р.1778.перейшли під Крижевацького грек.-кат.владнику (за еп.Василія Боженковича).

Спочатку українські переселенці хорували на холеру і терпіли багато від впливів рік, але потім привыкли до нового життя. Нові поселенці приходили й займали Новосад, Вербас, Дурдево — в Бачці, а в Срни: Шид, Беркасово, Прибину Чолову, Бачинці, Петрівці, Миклашовці, Митровиці, а в кінці — Пашкорівці. Поселенці творили "воєнно-оборонну границю". Вони підлягали коморі. Управителі "ліпанчук" збиткувались над народом: лаяли, били, забивали в колодку.Тоді

Українці підпалили 800-900 крижів зерна коморного. Заведено слідство й переведено реформу в адміністрації. Стало легше. Бачванські Українці залишилися там і після того, як знесено було воєнну границю, і стали багатіти своєю працею. Комора поставила їм р.1784. церкву, а тепер мають вони в селі Коцурі чотири школи і шкільний фонд при церкві. Інші села пішли за їх прикладом. Держатьови вони української мови ще і донні, хоч мова та і змінилась під впливом Югославян. Р.1919. бачванські Українці заложили собі „Руське народне просвітне Дружнство“ а в Україні в Югославії біли 30.000.

Релігійний бунт проти унії.

Крім матеріальних злиднів відчував український народ Закарпаття велике пониження української церкви під самоволею шляхти і латинського духовенства. Зневажа стародавньої віри зродила образу вірних та недовіря до уряду і перемінилася в тиху ненависть до нових порядків. В р.р.1760-1761 почали з'являтися відозви до сіл, з'явилися емісарі, які проголошували, що приїде патріарх і поставить на єпископа в Мукачеві Синезія з Араду.

Якщо вірні будуть однодушні, то буде звільнення від десятини і податків, а народні воли поверне разом з давньою вірою.

Сама цесарева Марія Тереза обіцяла волю віри й церкви та маєтку давній православній вірі.

Головним провідником був Софроній, румунський монах і Крїй - священник з Семигорода. Почалися зібрання священників куди приходили студенти, куратори храмів і рїхтарі, вибрані селами. Села залишали понів під умовою, що вони дістануть підтвердження від карловицької ієрархії.

Цей рух об'явився найперше в Марамароші, а головно - в Сукмарській жупі. Але лист від Синезія з Араду з'явився і в Землянщині і був прочитаний священником. Виновником був карловицький єпископ, Ненадович. Але глибока причина цього руху була в невдоволенню всіх вірних разом зі священниками з новою вірою, яка не давала їм сподіваних льгот.

Року 1761. уряд вислав по давньому звичаю замість 3.000 війська єпископа Мануїла Ольшарського, який скликав до Великого Карола священників, кураторів та рїхтарів і виголосив до них промову. Він об'їздив села і виснавив суть унії - всюди селяни слухали його проповіді. Селяни виносили таку постанову: „Ми будемо в одній вірі з Римом, але не в єдності обряду, ми удержимо обряд східної церкви аж до смерті“. Арештовано було лише 8 поповичів та і їх випущено. Заряджено було поготівля в усіх українських комітатах від Спіну до Марамарошу.

Рух притишено в добрий спосіб, але уряд Марії Терези почав доходити основних причин того руху й невдоволення народу. І вкінці він мусів перевести реформи: обмеження панської самоволі і визволення церкви та духовенства з ярма неволі.

Урбаріальний закон
проти панської само-
волі.

На соймі 1764 р. предложений був написаний Адамом Колларом твір, який домагався оподаткування шляхти і вищого духовенства, щоби облегчити тягарі кріпосних селян. Розярні шляхтичі й духовенство спалили книгу Коллара і видали летючку проти королівської самоволі Марії Терези. По закриттю сойму видала Марія Тереза урбаріальний закон, вироблений р.1766. Колларом і Рабом. Він вертав селянам волю переселення від пана до пана, упорядкував повинности, т.е урбарщину (роботу) та інші тягарі і звільнив дітей кріпосних селян бути невольниками стану родичів.

Урбаріальний закон ділився на дев'ять частин:

- 1) про кметський наділ (телек);
- 2) який хосен будуть кметі мати?
- 3) про кметську роботу та службу;
- 4) про кметську дань;
- 5) про дев'ятину та діточу свободу;
- 6) про панські права та їх хосен (користь);
- 7) про всякі заборони уряду, і проти звичаю;
- 8) про кметські законні діла і їх кари;
- 9) про порядок, що у селі мусить держатися.

Від цілого телека (20-24 кат.югрів) треба було робити три дні панщини, це від пів телека (10-12 кат.югрів) півтора дня панщини. Тим законом кметі (селяне) дістали частку землі: на двір (seasio), на садибу (fundus domicillus), на луг (fundi extra villani). Селянам вільно було брати з лісу що треба. Де були окремі ліси для селян, — там вони стали власністю селян. Пасовиська були спільні для селян і панів.

На матримоніальнім суді селяни могли бути суджені в присутності комітатських урядників, як свідків. Селяни мали право жалуватися на переслідування панів перед столичним судом; якби пан метився за жалобу, — позвати його перед суд. Якби селянин не хотів виконувати панщини на роботі, або не з'явився — мав дістати лиш 12 палиць. Цю кару замінено р. 1836. на тюрму після місцевого суду. В той спосіб Марія Тереза облегчила неволю селян, яка тревала від р.1514.

Матеріальне забезпе- чення духовенства.

Церковні діячі вимагали від уряду трьох розпорядків: 1) забезпечення духовенства, 2) піднесення його освіти школами і 3) визволення церкви з вавилонської неволі язверських латинських єпископів. Року 1733. дите Ольшанський з нагоди смерті Бизантія до священників щодо положення ду-ховенства: „Много, не аби в вольностех церковних і овобо-дах належних зоставали, але на то еще і многі тяжарі, утню-ки і кметотво изношають (зносять) перцію (податок) дають, панщину роблять, также і аренду платять“. На його скаргу, перед урядом Марії Терезії видала дипломом яким заборонила шляхті недостойно поводитися з духовенством. *parochos exturbando, eorum personas inoadeu tes indigne tractando, detinucndo verberando, ad consus laboresque colo-niales praostandos contra resolutionem et iussionem Nos-tram oogondo.*

З того диплому виходить, що духовенство української віри було у великим пониженню, мусіло робити панщину, платити податки, зносити всякі наруги, а навіть побої з наказу панів. Звідси невдоволення духовенства, яке розчарувалося в унії. Воно не дістало обіцяної волі і зрівнання з католицьким клером. Всі укази цісарів Леопольда I. (1692), Карла VI. (з 1720) в справі полеші грекокатоликам пани топтали ногами. Духовенство було дуже бідне. Декілько священиків жило на однім і тім самим куснику, сповняло обов'язки священика, дика та сторожа і виконувало всі незаконні домагання панів дідичів. Недурно воно прилучилося до народнього руху, який заповідав волю з поворотом старої віри. Щойно уряд Марії Терези подбав про будування парохіальних до-мів і виміряв землю для прожитку священникам. Воно встано-вило зразу скромний фонд Мукачівської єпархії (в сумі 5488 гульденів) і субсидії для єпископів, (для Блажовського 1000, для Ольшавського - 2000 гульд.). В цей спосіб у уне-но різні надужиття, напр.: висвячення неуків за добрі гро-ші, розводи подруж або здирання милостині зі своїх вірних титулом „cathedralium“, тощо. Владики стали небавом зовсім незалежними і могли підняти боротьбу за школи і пра-ва церкви.

Піднесення ос- віти духовенства.

Дослідження уряду показали, що найважли-шою причиною масового переходу духовенства до народнього руху за давньою вірою було невихованість і неосвіченість священиків і диків. Багато з них, що були рукоположені,

давними православними єпископами, перейшли до унії ради хліба й користи. Не дїждавши тої користи, перейшли назад на православїє сподїваючись від цієї зміни нової користи. Треба було конче підняти освіту духовенства школами, щоби духовенство могло сповняти своє післанництво. А таких шкіл не було. Дипльом Леопольда I. наказував папам нарізати надїли землі для церков і для шкіл, — але цей розпорядок лишився лише на папері. Постановлено розпорядком 1726 р., що семінарія в Ягері має приймати українських студентів, але уряд на це не дав грошей, а духовенство не мало з чого їх удержувати. Самотою школою була початкова школа в Мукачеві, заснована р.1681.

Богословська школа в Мукачеві.

Щойно єпископ Ольшавський р.1747. заснував перший окромненський богословський семінар в тій поїтковій школі в Мукачеві, сполучений з елементарною школою для учителів. Учнів у семінарі сам владика за допомогою місцевого священника й дяка. Семінар складався з двох відділів. Перший відділ подавав науку азбуки, писання, читання і числення учнів священник і дяк. Другий відділ богословський — учнів сам владика Ольшавський катехизму, обрядовщини й моралі з підручників Де-Камеліса й Бізантія. Для ознайомлення з латинською мовою р.1746 видав Ольшавський книжку Начало писем (оломонта *præditis institutionis in lingua latina*). Текот книжки йде в латинських і українських рядках рівнобіжно уложеній для науки азбуки обох мов та молитви і початки латинської мови, уживаної тоді в державі, в урядованні.

Так міг у тій школі кандидат на дяка навчитися азбуки й писання, а кандидат на священника набратися попри обрядовщину й деякої науки з богословія. Здібніших учнів вшляк владика на вищі науки в латинські семінарі до Ягру, або до Тернави. Пізніше учителювали в Мукачевському семінарі писані священники, які покінчили богословські науки в латинських семінарах. Зарядки старанням Ольшавського уряд вназначив по 1200 гульденів річно на удержання шістьох уніятів в семінарі в Ягрі від р.1754. починаючи.

Шкільництво в другій половині XVIII.ст.

За Ольшавського в 60. рр. XVIII.ст. народних шкіл не було багато. Мали їх більше протестанти Мадяри і Німці. Українці мали три школи: в Мукачеві, Ужгороді і Великім Каролі (Сукм.жупа). Щойно докінчений Ольшавським монастир фундований українським шляхтичем Дмитром Рацом в Марії Пончі (Сабольчеської жупи) почав вести чотирикласову

школу від р.1749. Повстали школи в Турці (Угоц.жупа)р.1759., 127
в Надь Бані (Сукм.жупа) і в Севлюші (Марм.жуца). Діти доли-
ників училися краще й ґлибше, як діти верховинців. На дач-
ків не училися спни кріпаків; знали, що їх не вневядять, бо
пан не дасть одпущення. Отже рівень освіти в половині XVIII
ст. був низький. Щойно урбаріальний закон став українським
дітям можливість вийти зі стану кріпака на волю а то шляхом
науки в школах. З того часу число шкіл на Закарпатській Ук-
раїні стало зростати.

Боротьба владик за незалежність від Яґру.

Починаючи від Візантії, всі владики хотіли відстоювати незалежність мукачівської єпархії від на-
хабних яґерських єпископів. Але церковна власть в Риму все
накачувала їм скоритися. Наслідник Візантії Сімеон Благовєсь-
кий (1738-1742) зазначив свою незалежність тим, що 16 груд-
ня 1738 р. прийняв рукоположення від Атаназія Шейтницького в
монастирі Василіян в Уґрові в Галичині. Він уважав, що мука-
чівська єпархія повинна підлягати львівському митрополитові.

Мануїл Ольшавський (1743-1767), вибраний духовенством
дістав грамоту від цісаря на основі предложення Яґерського
єпископа, який ватаїв вибір перед цісарем. Але Ольшавський
не хотів признати власті Яґерського єпископа Барковція.Щойно
р.1747.Барковцій Барковцій покликав його перед каноників ка-
пітули і там змусив непокірного владика зложити клятву по-
кірности.

Але його наслідник Іван Брадач (1767-1772) підняв спра-
ву перед престолом Марії Терези, щоб назажди усунути за-
лежність української католицької церкви від Яґерських єпис-
копів. Народний рух за православієм поміг йому внаести по-
ниження нашій церкви й духовенства. Марія Тереза за його ота-
рвання в розширенню унії між Волохами й Українцями добилає в
папи Кліментія XIII.канонізації мукачівської єпархії с.т.
проголошення її незалежности.

Але Яґерський єпископ граф Естергазієй номовив папу,щоби
він відіслав Брадача до цісареві в відкиненнєм канонізації.
Вона р.1768.видала указ про те, що єпископи мукачівські му-
сять підлягати Яґерському єпископові. Брадачеві приказала
особисто в'їздитися в єпископа в Яґері для примирення. Іван
Брадач 15 вересня 1768 р.прибув до Яґру, але коли був запро-
щений графом Естергазієм на нічліг і обід, то на обід не
прийшов. Прийшов аж на обіді. Естергазієй домагався від нього
приєднати на покірність - Брадач ухилився. До примирення між
ними не дійшло, і, не погодивши справи, Брадач виїхав.

Прибувши до Шайов Петри, він скликав євщєнників і зна-
йшов одностійність та підтримку всіх присутніх тій справі.

Було вислано однодушно Андрея Бачинського, архідіякона Саболчського, до Відня — до цесаревої. Вона вислала листа до Кліментія XIV., прихильного Українцям. Папа Кліментій XIV. р.1771. видав булю, якою проголосив епархію мукачівську самостійною і незалежною від Ягерських єпископів. Церква була одиноким смолоскипом українського життя на Угорщині. Той смолокип почав гаснути в темниці, в яку закинула його власть Ягерського єпископа. За те була з р.1771 про незалежність української церкви від Ягру була здобутком першорядної ваги. Завдяки цій постанові вислизнула Закарпатська Україна з мадярських рук і стала жити своїм життям. Як православна віра в XVII.ст. була для Українців на всіх землях ознакою української національності, так тепер стала незалежна від Угрів українська грекокатолицька церква забором окремішності українського народу на Закарпатті.

Скремішня церква українського народу стала твердинею українськості і скріпила її ще через прилучення Галичини до Австрії під час першого поділу Польщі р.1772. Ця злука відіграла велику роль в національним відродженню Українців по обох боках Карпат.

Прилучення Галичини і Буковини.

Бунти гайдамаків і самоволя шляхти завели в Польщі безладдя. Росія воювала з Туреччиною і заволоділа Молдавією і Волощиною. Австрія налякала сусідства Росії і готовилася до війни з нею. Але Фридрих II., пруський король, привів їх до згоди порадою поділити поміж собою Польщу. Австрія одержала частину Малопольщі без Кракова і галицьке князівство. Було це р.1772. Три роки пізніше р.1775 взяла Австрія від Туреччини північну частину Молдавії, що належала за часів галицьких князів до України і де споконвіку жили Українці. А край той звався Буковиною — від великих букових лісів.

Ці здобутки оправдувала Австрія проголошеною заявою, що угорські королі панували колись в Галичці і прибрали р. 1206. титул "rex Galiciae et Ladomeriae" (король Галичини і Ладомірії). Той титул носили володарі Австрії, як дідичі Угорщини, аж до розвалу цієї держави р.1918.

Росія від часів Петра Великого не дбала про українські землі, а тільки перлася до Чорного моря і Царгороду. Тому згодилася, щоб католицька Австрія забрала українське князівство під свою німецьку руку.

Але українські Галичина і Буковина скріпили положення Закарпатських Українців в австрійській державі. Завдяки єпископові Андрієви Бачинському, діячеві великої міри, стала наша Закарпатська Україна центром цих українських земель під Австрією при кінці XVIII. і на початку XIX. століття.

П Я Т И Й П Е Р І О Д

БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ
(Від р.1772 до р.1918).

...--

XX.

ДОБА АНДРІЯ БАЧИНСЬКОГО.Діяльність Андрія
Бачинського.

Австрійський уряд, діставши в Галичині й Буковині по-верх три мільйони Українців став відразу на тім становищі, що Підкарпатські й Закарпатські Українці — це один і той самий нарід. Цей погляд ствердив великий Мукачівський єпископ Андрій Бачинський (1772—1809). Як сабольчський архідиякон був він висланий собором закарпатського духовенства до Відня до Марії Терези обороняти незалежності мукачівського єпископа. Виконуючи це доручення, він звернув на себе увагу цесаревої. Тому, що він прислужився справі поширення унії своїм виданням „Germa“ з р.1774., надрукованим в Тернаві, — був він одним достоїнним наслідником на єпископський престол по смерті Івана Брадача. Висвячений у Відні в присутності Марії Терези, наділений цесарським довіром, став він першим незалежним єпископом Закарпаття і був головним до-радником двора в справах, що торкалися Українців по обох боках Карпат.

Завдяки його радам реформи Марії Терези і Йосифа II. для піднесення українського народу все брали на увагу потреби того народу по обох боках Карпат як цілости.

Андрій Бачинський дбав про піднесення українського духовенства на полі освіти і зібрав довкола себе гурток досить освічених людей, які переводили в життя його задуми. Року 1778. він переніс столицю єпархії до Ужгороду і забрав

там досить велику бібліотеку (9.000 томів). Під його впливом Марія Тереза р. 1775. подарувала єпископству мукачівському нинішню резиденцію і катедральну церкву в Ужгороді а ужгородський замок - для духовної семінарії. Єпископ Бачинський переніс богословську школу з Мукачева до Ужгороду і реформував її в духовну семінарію мукачівської дієцезії. Було її відчинено 3. грудня 1778. р. В ній училися клерики єпархії мукачівської (13 жуп) і єпархії великопарадинської, założonej р. 1776. В ній відбувалися виклади в тодішній книжній українській мові аж до р. 1809., коли було заведено виклади в латинській мові. Для вищої освіти єп. Бачинський вислав богословів до Тернаві й до Відня, де за Марії Терезі повстала українська семінарія св. Варвари. В той спосіб підготувив Бачинський ряд освічених і вчених людей, що відіграли визначну роль на сході Європи і в Австрії в центральних установах założених для Українців цісарем Йосифом II.

Стан Українців 1772. р.

Українці, що прийшли під Австрію в Галичині й Буковині, не мали вищих веретов. Шляхта й міщанство відчувалися під свого народу, лише духовенство й селянство залишилися при українській вірі й національності. Та і вони були національно мало свідомі. Національне почуття було в них невелике, за те багате сильнішим було почуття релігійне. Релігія грекокатолицька відрізняла Українців від Поляків в Галичині, від Мадярів - на Угорщині. А релігія православно завела вищі веретви Українців на Буковині до Румунів.

Здяки Закарпатським Українцям знав австрійський уряд, що український нарід є не тільки іншої віри, але й іншої національності, ніж Поляки, Мадяри та Москалі. Тому уряд усе старався своїми реформами піднести освіту й добробут українського народу.

Марія Тереза була вдячна Уграм за поміч коли вона повстала за свій престіл. Тому вона виключила угорські землі з під власти австрійських центральних урядів та ще й по першій розборі Польщі прилучила до Угорщини із Спішських міст Закарпатської України, що були прилучені королем Жигмонтом до Польщі ще р. 1472.

Галичину й Буковину прилучено було до Австрії, і всі уряди цих земель підлягали власті осередніх державних урядів у Відні, а Закарпаття підлягало центральній владі Угорщини в Будапешті, яка про Українців зовсім не дбала.

Реформа шкільництва.

У прилучених українських землях Галичини за Польщі не було тоді ніяких шкіл крім кількох монастирських для шляхти. На підставі цісарського розпорядку з 4.

грудня 1774.р. заведено три роди народніх шкіл: парохіяль-ні, однокласові – по селах; тривіальні, трикласові – по містечках; нормальні, чотирокласові – по містах; в цих міських школах вчили німецької мови.

Р.1776. утворено було галицьку шкільну комісію для шкільних справ. Видано було цісарську постанову, щоб українська людність мала свої народні школи і щоб грекокатолицька віра була рівноправна з іншими обрядами в школі. Але школи ширилися дуже поволі, бо панні польські, – дідиці, робили великі перешкоди. На селах застрашували вони селян, що всіх письменних віддаватимуть до війська. Пани боялися, що би селянство завдяки освіті не піднеслося і не зрівнялося в своїх правах з ними.

Середніх шкіл в українській Галичині було 10; вони мали шість класів. Їх доповняли чотири лицей двома вищими класами. Викладовою мовою в середніх школах була мова німецька. Високих шкіл було дві, а саме дві духовні семінарії: у Львові й Перемишлі. Року 1774. Марія Тереза закупувала, крім того ще грекокатолицьку генеральну семінарію при церкві св.Варвари у Відні, звану *Barbareum*. Ця семінарія була найвищою школою для духовенства всіх грекокатоликів Австро-Угорщини. Галичина вислала 12 студентів, Василіяни – 2, Мукачівська єпархія – 10, а Спішеський пікаріят (потім – Пряшівська єпархія) – 2. Отже, – щороку 28 молодих Українців слухали викладів найліпших професорів і стикалися з усякими націями у Відні. На цій школі іменовано було професорами тихих Закарпатських Українців: Самуїла Вулкана і Бачиновкого. В ній виховалися визначніші діячі доби 1848.р. Вони відзначалися широким світоглядом і були противниками денационалізації свого народу.

Знесення ордеру єзуїтів та студійний фонд.

Взагалі школи провадили тоді монахи єзуїти і піяристи. Але р.1773. під натиском суспільности в цілій Європі зніс папа Кліментій XIV. чини (ордер) єзуїтів, з їх майна (7 з половиною мільйонів) утворено було студійний фонд за гроші якого творено нові народні і вищі школи. Єзуїти мали на Закарпатській Україні монастир-церкву, і лицей в Ужгороді. Перенесені Другетом з Гуменного р.1684. На місце Францішканців удержували вони латинську школу для шляхти. По знесенні ордеру Єзуїтів віддано їх маєток на Закарпатті Мукачівському єпископству. Андрій Бачинський переняв цей маєток в рук Е.Хорвата, комісара уряду, і міг перенести столицю і семінарію з Мукачева до Ужгороду. В руки Українців достався лицей, що р.1784. був перемінений на гімназію.

Року 1774., за Йосифа II. впроваджено в ній яко мову викладову німецьку мову, а по смерті Вачинського приєднано знову латинську, яка і була там аж до р.1849. В українській мові викладали там лише Закон Божий (релігію).

Реформа податків і панщини.

Досі панська земля не була обложена жадними податками. Платили їх тільки піддані. Щойно Марія Тереза наказала описати всі землі, уложити катастер всіх земель і завела податкову систему, яку переведено в життя щойно за Йосифа II. Щоби сільському населенню облегшити тягарі, вона утворила комісію для визначення правних підданих взаємні. А р.1775. видала вона робітничий патент, яким обнизила селянам роботи панщиняні о половину. В той спосіб вона облегшила селянству долю і дала змогу підноситися зі стану тьми й злиднів.

Йосиф II. та церковні реформи.

По смерті Марії Терези вступив на престол цісар Йосиф II. (1780-1790). Він постановив собі за мету з різнорідних країв габсбурських утворити одну суцільну державу з одним законом, з однією мовою, де би всі були освічені. вільні і користувалися усім добром. Він поділив державу на 13 округів (провінцій) і завів всюди німецьку мову в урядованні. Він зніс тортурі, себто слідство за вживанням мук, і кару смерті. Він не признавав окремішности Угорщини - тому міг краще об'єднати Українців з обох боків Карпат одними установами для всіх Українців. Щоби пізнати край, він їздив сам і сам приглядався всьому. Він розмовляв не лишень з панями, але і з простими людьми, щоби пізнати їх потреби на селі де нераз ночував по дорозі.

Йосиф II. видав толеранційний патент, яким признав волю віри протестантам та православним і дозволив доступ до урядів. Жидам він наказав дати прізвища. Він позносив багато монастирів, залишив лише ті, де монахи виховували молодь, або доглядали хворих. Він обмежив число свят. Монастирські будинки він перемінив на школи, або на казарні. З монастирського майна утворив релігійний фонд, з якого будувалися церкви й платилося священникам. Щоби духовенство почасти увільнити від поміщиків, уряд з розпорядком з року 1784. наказав, що поміщик може вибрати тільки з трьох кандидатів предложених йому єпископською конєсторією. Щоби священники були доброю підпорою держави, Йосиф II. утворив генеральні духовні семінарії при університетах на місце дієцезійних. На місце Барбареум він утворив р.1784. генеральну семінарію

у Львові для греко-католиків Галичини, Угорщини, Семигороду і Хорватії.

Суспільні реформи.

Цісар Йосиф II. піддержував промисловість і торгівлю, але підставив держави уважав хліборобство. Тому то й дбав дуже про селян, які до того часу були підданими панів і мусіли відробляти панщину декільки днів у тижні на панських ланах безплатно. Селянин не міг без дозволу пана покинути села, не міг женитися, не міг посилати дітей до школи. Зараз же р.1791. зніс Йосиф II. підданство селян і обмежив панщину так, що лише три дні в тиждень мали селяни працювати для пана, а решту - для себе. В суді він поставив закон, що всі горожани держави є рівні перед правом. Дітей селян не сміли пани змушувати до роботи на своїх дібрах. Вони мали волю вчитися ремесла і ходити до школи. Селянин міг викупитися з підданства від пана. У корслівських маєтках замінено селянам цілу панщину на оплату грошеву (чинш).

На основі розпорядку з 10.мая 1787 р. дозволено селянам купувати на власність землі. Р.1786. наказав Йосиф II. перевести катастер. Сотні офіцерів і інженерів з писарями ваялися за ту велику працю. Комісії катастральні мали розділити селянську (рустикальну) землю від землі поміщиків (домініяльної) і залишити списи в окремих книгах, щоб дати основу до розділення податків. На основі нового катастру розписано р.1789. нові податки, якими обложено так землі селян, як і землі поміщиків. Але цей катастер вийшов на некористь селян, бо всі ліси й множество полонин були записані за поміщиками, які стояли близько комісії. На основі цього катастру селяни втратили право користуватися лісами, а в часті полонинами. Кріпаки були зобов'язані погодитися зі своїми панами, а при тім пропало «сабадство» (libertini) і сільське кенезтво. Сабадші і Кенезі опинилися знову кріпаками.

Університет для Українців.

Щоби в Галичині зпоміж Українців виходили освічені люди, потрібні державі на світські становища, Йосиф II. заснував університет у Львові, відчинений 16 листопада 1784 р. Зпочатку виклади були в німецькій мові, а на теологічним відділі - в латинській. На прохання львівського єпископа Петра Вісянського заведено було виклади на богословським і філософічним відділах в українській мові. Їх розпочали 9. березня 1787 р. Між українськими професорами викладали два члени Закарпатської України: Іван Заманчик, проф. математики і фізики, та Петро Лодій, проф. філософії на тім же львів-

136 ським університеті. Вони вийшли з кружка учених намого єпископа Андрія Бачинського.

Освіта на Закарпатській Україні.

На великонаціональну свідомість окладалися школи на Закарпатті, яких було більше, як у Галичині. Візитація переведена р.1798. Сабовим виказала на Закарпатській Україні 300 шкіл. Учителі були, як на той час, самі високо освічені люди. Це було тому, що по смерті Йосифа II. тільки гербові пани могли бути урядниками, — а всі освічені за Йосифа II., що не походили зі шляхти, не мали на це права і тому йшли на учителів в народних школах. Ті учителі знали крім української і малярської мови ще й німецьку та латинську, мали 6-8 клас середньої школи. Тому українське шкільництво на Закарпатській Україні за єпископа Бачинського стояло в усіх українських земель найвище. Недурно появилось серед наших Закарпатських Українців багато світлич людей, як Лодій, Балудянський, Орлай, Гуца, Венелін, брати Кукольніки що стали славними в Росії як учителі, славісти, літерати. До того ж часу належить також і великий історик Закарпатської України Йоаннікій Базилевич (1742-1805). Він був ігуменом мукачівського монастиря від р.1782 аж до смерті. Написав твір: *Brevis Notitia Fundationis theodori Koriatovits*, виданий в шести томах в Кошицях (1779-1805). Автор виходить поза рамці заголовка і говорить про нашу землю, як частину України, — за Карпатами. Той твір навчив Українців „пізнавати самого себе“. Крім історичних творів писав він і теологічні, але його значення полягає в його історії, бо він пробудив національну свідомість і був батьком цілої громади вчених Українців, передовсім історії Лучкая в 1830 роках.

Австрійське протегування малярської за український рахунок.

Зараз по смерті Йосифа II. замінив цісар Леопольд назву Угорщини на національну назву „*Magyar*“ законом з р.1791. На другий рік впроваджено малярську мову, як предмет науки до шкіл, введено її також і до управи. Року 1805. допущено її до установ сойму, внесків і муніципійних судів. Року 1808. утворено малярську військову академію з фондів короля. В цім році утворено також і малярський музей. Австрія зо страху перед перевагою слав'ян у державі старалася приєднати собі Маляр підпираючи малярську культуру, яка тоді почала народжуватися.

Зате супроти Українців навів з центральних урядів зимний вітер. На університеті у Львові не подобалися німецьким

професорам українські виклади. Вони не допускали Українців до ніяких почесней академічних. До того ще українські професори не знаходили жадної підтримки з боку молодіжи, бо виклади вели вони в тодішній книжній мові, яка молоді була затяжкою. Уряд став дивитися на них косо, а коли Краків з Польським університетом прийшов до Австрії то р.1805 львівський університет скасовано. У Львові залишили тільки лицей. Українські виклади залишилися ще на богословським відділі лицей, а р.1808 скасовано їх зовсім і заступлено їх викладами в латинській мові. Так само в духовній семінарії в Ужгороді замінено українські виклади на латинські р.1809.

В середніх школах викладовою мовою була німецька, та на Угорщині впроваджено як предмет науки малярську а в Галичині р.1815 - польську. В народних школах учили славянської азбуки й псалма. Але дідиці ставили великі перешкоди в заснуванні тих шкіл. А р.1812 заходами пляхти скасовано в Галичині шкільний примус, щоб селянські діти були темні. В Галичині і на Буковині віддані всі народні школи під нагляд польських консісторій, які польонізували їх аж до р. 1845. Року 1845 вони перейшли під управу українських консісторій в Галичині, а на Буковині - аж р.1850. Але при організації народних шкіл митрополит Михайло Левицький вніс прохання, щоб у школах введено було українську мову як викладову. Та президія організаційної комісії відповіла, що українська мова - то діалект московської і що треба вчити по польськи. Щойно р.1818 на прохання еп.Левицького позволено вчити українських дітей релігії по українськи, а громадам вкладати українські школи своїм коштом.

На Закарпатській Україні одначе залишилися сільські школки, в яких вчили по українськи читати, писати й рахувати. Всі ці школки були конфесійні, удержувані конфесійною громадою.

Інтелігенція чужим - не собі.

Ціла громада учених, що вийшла з кола Андрея Бачинського, не дійшла до свого народу. В школах вже вчили тоді латинською мовою і впливали аристократичні погляди. Ними переймалася оуспільність на Закарпатті. Не дурно всі вчені тої доби не повернулися до народу і народної мови, а пішли на службу чужим богам. Професор Льодій перейшов до Росії як професор університету, Бадудявський був першим ректором Петербурзького університету, Др.Іван Орлай директором Ніженського лицей, брати Кукольніки - російськими письменниками. А Др.медицини Юрій Гуца (1802-1839) відомий учений славіст перезвав себе Венедіном і дав почин болгарській літературі. Для нашого народу з Закарпатської

України вони не дали нічого, покинули свій край і нарід, не вміли поставити національних домагань на народному ґрунті, й не створили з народної мови своєї літератури, як їх сучасники Мадяри. Захопила їх думі велика Росія, а рідний нарід залишився без світочів у темноті. Вони могли бути між нами найперші, а пішли до Росії на другорядних ділячів і пропали там, загубивши талан свого народу. Його скарги ждуть і до нині на творців народної літератури, яку вони могли вже тоді створити й захистити свій нарід перед повинню Мадирів у XIX.ст.

Друкарня в Будині і реформа письма.

Закарпатські Українці друкували ової твори в друкарні у Відні, що була заряджена для Сербів Курцбеком. Але по нім р.1795 переняв привілеї на цю друкарню Стефан Новакович і переніс її в Будин. Він передав її пізніше пештенському університетові, і там друкувалися книжки для православних і уніятів. Там друкувалося за еп. Андрея Бачинського, Катехизм Івана Кутки і біблія в 5-ох томах під наглядом цензора Григорія Тарковича. На предложення директора друкарні Мат.Марковича намісницька рада арх. Йосифа звернулася до еп. Бачинського з проханням перевести реформу письма кирилиці на городянську, уживану в Росії. Андрій Бачинський подав таблиці обох азбук, вилишив їм літер(з, у, ѿ, з, ф, в, ѿ) і додав букву г (ґама), замість якої пишуть в Україні русское "г". То було р.1807.

Поділ мукачів- ської єпархії.

Ще Йосиф II. заснував р.1787 кошицький вікаріят, бо Бачинський звернув увагу на трудність в адміністрації овоєї розсяглої єпархії. Як вік. Михайло Брадач прибув р.1790 до Кошиць, то Францішкани не хотіли уступити йому резиденції. Щодо Леопольд II. признав йому р.1792 церкву і манастир Міноритів в Пряшні. Але там перебувало військо, і аж р.1807 віддано манастир Брадачеві. Але Михайло Брадач став по смерті Михайла Бачинського вікарієм мукачівської єпархії (1809-1814). Після Брадача наступив Григорій Таркович, відомий цензор в Будині, іменованний епіскопом пряшівським р.1815 - за папи Пія VII. Тоді виділено з мукачівської єпархії з 742, а 149 парохій з Жун Абауй Тарка, Боршодь, Гемер, Шарш, Спш і частину Земпліна і створено окрему єпархію, з осідком єпископа в Пряшні.

УКРАЇНЦІ ПІД ЧАС ВЕСНИ НАРОДІВ.

Політика Австрії
супроти Мадярів.

На віденському конгресі Австрія заокруглила свої посілості землями різних народів. Цісар Франц хотів оминати всен, тому заключив з Прусами і Росією т.зв. святий союз. Тим союзом кермував австрійський міністер Клим Метерніх. Тимчасом окрізь в Європі серед народів виявляється стремління щоби всі краї, заняті одним народом, злучити в одну державу. Кожний нарід хоче мати участь в управлінні державою, себ то конституційну карту. Цей рух був небезпечним для Австрії, до складу якої входили різні народи. Тому Метерніх старався здавити всілякі національні революції, навіть поза границями Австрії, щоби в Австрії не вибухла також національна революція. Це тому, що всі окрайні землі, замешкані Слав'янами або Романами, грозили відділенням від Австрії. Австрія цілою силою підпирає розвій Мадярів, щоби з них утворити націю, пануючу в Угорщині. Але міста на Угорщині ще почувалися німецькими. Духовенство і аристократія держалися латинської мови. Аристократія обрмилася мадярської мови і була згерманізована. Нижча шляхта на німецьких, румунських, словацьких і українських землях в Угорщині знала латинську й німецьку мову і не уважала мадярської мови за свою рідну. Нею говорив лише простий мадярський нарід в самій Мадярщині етнографічній. Коли всі краї Австрії були під абсолютним правлінням Відня, то Мадярам дозволено було скликати сойм у Будапешті р.1825. Уряд печав видавати часопис "Magyar Kurir" і накидувало його, бо ніхто не хотів читати. Року 1827. засновано мадярську академію наук коштом 10.000 г. мон. крив. Заведено мадярську мову до військового інституту в Відні, всі полки Угорщини візвано до полагоджування листування в мадярській мові. Року 1830. стали видавати циркулярі та рішення в мадярській мові. В королівській курії заведено мадярську мову. Урядованні в судівництві рівно ж заведено в мадярській мові. Законом 1836 р. наказано священникам видавати метрики в мадярській мові. Того ж року основано мадярський краєвий театр з капіталом 450.000 фл. і гоноровано мадярський музей 625.000 фл. з краєвих фондів. Від року 1840. переведені були ухвали сойму на мадярську мову. В усіх урядах муніципальних, адміністративних і духовних установлено мадярську мову яко внутрішню для порозуміння урядників між собою. Законом 1844 р. уведено до шкіл мадярську мову, як викладову, а в словацьких землях — як предмет. Король веде кореспонденцію зі соймом і видає закони по ма-

дярськи. А в р. 1848. встановлено, що можуть бути вибрані посланці з цілої Угорщини лише ті, що знають мадярську мову. Всі ці закони ухвалював мадярський сойм, а австрійський цісар Франц, а потім — Фердинанд їх потверджували. Австрія творила навидку коштом цілої держави і всіх народів Угорщини мадярську націю, щоб на ній разом з Німцями опертися.

Шосте повстання Українців.

Мадярський сойм дбав лише про те, щоб Мадярів піднести над інші національності, але не ухвалював ніяких реформ для облегчення селянської долі. Селяни мусіли не тільки працювати на панів, а ще й оплачувати той сойм, що ухвалював кайдали на всі народи. Аж вибухло в Польщі повстання за прикладом липневої революції у Франції, а російське військо, яке прийшло усмирити повстання, занесло холеру. Уряд наказав панам перевозити по селах охоронні заходи проти холери. Селяни Земплінщини, Українці, підозрівали панів, що вони хочуть вигубити всіх селян. Так у селах вибухло повстання 1831 р. проти панів. Селяни займали дворні й замки і в'язали своїх панів, розграблюючи їх маєток. Власні здушили цей рух селянства збройною силою, так як здушували всі повстання в обороні полі громадян у Німеччині й Італії.

Відродження слов'ян- ських народів.

Проти волі реакції Метерніха в Австрії розпочиналося відродження всіх Слов'ян. У всіх народів починалося воно відродженням літератури на основі народньої словесности і мови. Так у Сербів почав боротьбу проти церковщини в обороні народньої мови Огравдович і Караджич, який р. 1814. видав сербську граматику, збірники сербських народніх пісень (1828-33), народніх казок (1853) і приповідок. В Хорватії Людевит Гай, журналіст, почав ширити думку про необхідність сполучення всіх югослав'янських народів в одну Іллірійську державу. У Словінців явилася грамика славіста В. Копітара р. 1803. Услід за поетом Водніком явився народній поет Прешерн, які писали народньою мовою. У Словаків першим словом народньою мовою заговорив Верноляк (з кінцем XVIII ст.) і Стур (XIX ст.). За ними поет Голлі, Шафрник (1825-27) видав два томи, а Коллар другі два томи (1834-35) словенських народніх пісень. ("Sbornik slovenských narodních pensí") Відродження Слов'ян йшло швидким кроком. Найважливішим для Українців було пробудження чеського народу. Року 1818 засновано чеський народній музей. З виданням геніальної зду-маної В. Ганкою в народнім стилі поеми королеводворської

рукописи починається відродження чеської літератури на основі народної мови. На чолі стоїть Дубровський основоположник слов'янської філології (Institutiones linguae slavicae dialecti veteris 1822) і Шафарик (слов'янські старинності - 1837; історія слов'янської мови і літератури - 1826р.; слов'янська етнографія - 1842 р.). Побіч них виступають поети Іван Коллар, автор „Slavy doeru" (1824) і Кунгман, автор „Словаря чеської мови" і перекладчик чужих класиків, та Челяковський (Ohlas pisni ruskuh a ceskuoh) і великий громадянин-історик, Палацький (Історія Чех, 1838-67). Ці чеські і словацькі письменники мали великий вплив на відродження всіх Слов'ян, а передовсім - Українців в Галичині.

Огнище відродження Українців у Відні.

По смерті Бачинського, а ще більше - по віденському конгресі, почала Австрія видавати Українцям з під власної опіки в опіку давніх опікунів: Поляків і Мадярів. Загроженому Українці починають думати самі про себе, про власну організацію. Спільним огнищем, де сходилися Українці з обох боків Карпат, був Відень. Там р.1803. відкрито знову Барбареум для греко-кат. студентів теології при церкві св. Варвари. Парох тої церкви, о.Іван Ольшавський перепер р.1812 у віденській консисторії, що це є церква для Українців і там був все парохом Українець. З числа тих парохів не один був єпископом як от Снігурський, Пелеш, не один заслужився культурною працею, як Іван Фогарошій, автор „Українсько-угорської граматики" 1833 р. та інші. Духовенство виховане у Відні, могло слухати визначних славистів, як Копітар, Дубровський та інші. Там училося воно читати, як українського обряду, так і хорального співу, який у цій церкві плекали з огляду на чужинців і визначних особистостей з цісарської родини, що відвідували цю церкву. Там Українці мали нагоду познайомитися з впливовими колами центрального уряду і могли отати в обороні української справи проти Поляків чи Мадярів. Однак українські студенти на університетах не вчилися по українськи.

Привернення укра- їнської мови в се- мінарії.

Перемиський єпископ Іван Снігурський побачив що теологи віденського і львівського університетів не знають української мови і тому випросив у уряду зарядження, щоб студенти його єпархії кінчали четвертий рік семінарії у Перемишлі, де плекано науку української мови і хоральний спів. В Перемишлі заснував він дяківську школу для наук церковного співу. З неї виходили потім дякоучителі у паро-

хіяльних школах по селах. Окрім цього р.1823.Снігурський заснував другу українську по Ставропігійській друкарню у перемишлі 1829 р. Таксамо наслідник Бачинського єпископа Олекса Почі (1817-31) завів виклади українською мовою в семінарії на Закарпатській Україні. Як стояла справа з наукою в українській мові перед тим, - видно із посланія єпископа Бачинського з р.1798, де він пише, що сини багатьох родичів, як приходять із латинських шкіл „в своїй українській науці так дуже занедбані, що ані читати, ані саме це імя своє написати не знають”.

Михайло Лучкай.

Вихованцем віденського середовища був ученик Добровського, гордий на свій нарід, перший відун відродження Українців, Михайло Матяцьків Лучкай, від р.1829 придворний священник арх.Карла з Лякки, що захоплений красою українського обряду, завів гр.-кат. церкву в Люці в Італії (в своїй домовіці). Лучкай був від р.1817. бібліотекарем еп.Повчія в Ужгороді. Написав „Історію Закарпатської України (Historia Carpathoruthenorum) у 5 томах, яка є в рукописі в єпарх.бібліотеці, і р.1830.видав „Gramatica Slavoruthona " у Будині. В тій граматиці говорить він у вступі, що то є граматика мови, яку уживають крім Малої Руси (України) і Польщі (Холмщині) головно в Галичині, на Буковині, а відси за середнім хребтом Карпат, то є в горішній Угорщині аж до Спішу”. Отже він цілком ясно зазначив цілу територію, заселену Українцями, і стояв на становищі окремішности української мови від московської або великоруської. Цю його граматику студював Маркіян Шашакевич, що перший почав писати народньою мовою в Галичині.

Маркіян Шашакевич І руська трійця.

Серед вихованців духовної семінарії у Львові утворився р.1832.кружок під проводом Маркіяна Шашкевича, щоби пробудити Українців до народнього відродження. Найважливішими членами кружка були Маркіян Шашкевич - поет, Яків Головацький - етнограф і славіст та Іван Вагклевич історик і публіцист. Вони утворили т.зв. „Руську трійцю”. Постановили всюди говорити між собою по-українськи, виголошувати проповіді в церкві українською мовою та писати по українськи. Підчас ферій училися української мови від селян і записували народні пісні. Хотіли видати збірку пісень „Зоря”, але львівський цензор Венедикт Левицький не дозволив її друкувати, бо була писана народньою мовою і фонетичним правописом, подібним до правопису граматики Лучкая. Щойно р.1837. з'явився той збірник на Угорщині в Будині під заголовком

"Русалка Дністрова". Це була перша книжка, написана в Галичині народньою мовою, і від неї зачиналося відродження Українців, що були під Австро-Угорщиною. З того часу серед Українців росла національна свідомість і вона виявилася гідно великого народу підчас "весни народів" в австрійській державі р.1848.

Кирилометодіївське братство.

В Києві повстало р.1845. тайне українське товариство, що називалося "Братство св.Кирила і Методія". Проводирями була українська: Тарас Шевченко, поет і маляр, автор безсмертного "Кобзаря" виданого р.1840., Пантелеймон Куліш, історик. Це товариство стреміло до того, щоби ні в Росії, ні по інших сторонах не було кріпацтва, ані жадного поневолення одного народу іншим; щоби всі були рівні; щоби всюди була свобода слова і совісти; щоби нарід мав високу освіту і управляв собою сам. Щоби кожний слов'янський нарід творив зі себе окрему республіку, а всі разом творили одну державу, якою управляв би спільний слов'янський собор, вибраний усіма слов'янськими народами. Отже це товариство хотіло, щоби Русь-Україна була свобідною державою у спілці з іншими свобідними державами: Польщею, Чехією, Московщиною, Болгарією і Сербією.

Коли московський уряд довідався про це товариство, то р.1847. заарештував усіх братчиків і порозсилав їх по тюрмах і далеких землях. Дуже скоро покарав Костомарова і Куліша, а найостріше — Шевченка. Його заслано в салдати на ціле життя до Азії і заборонено писати і малювати.

Березнева революція в Австрії р.1848.

У Франції вибухла нова революція в лютім 1848 р. Короля Людовика Филипа вигнали за межі держави і проголосили Францію республікою. Події викликали рух серед народів Австрії. Народи Австрії здавлені за міністрування Метерніха, розвинулися під впливом науки і просвіти. Вони хотіли волі, яку мали інші народи в Європі. У Відні очинилися вуличні розрухи в березні 1848 р. Наляканий цісар Фердинанд і усунув міністра Метерніха, дав свободу пресі і заповів конституцію, Цю конституцію дістали найскорше Мадяри. На внесення Кошута сойм ухвалив петицію до цісара, яку повезла депутація до Відня. Цісар згодився на окреме міністерство для Угорщини, яка ставала майже окремою державою зв'язаною з Австрією тільки особою монарха. Австрія дістала конституцію щойно в квітні 1848 р.

Невдоволення на-
родів в Угорщині.

З нової централістичної мадярської держа-
ви були незадоволені всі немадярські народи, бо Мадяри хо-
тіли всім накинати свою мову і владу Будапешту. Хровати під
проводом бана Елачіча зібрали військо, відновили послуху
новому міністерству і хотіли творити зі Славонією і Дальма-
цією одну цілість. — Серби під Радичем хотіли творити свій
край Всеводини зі століцею в Карловіцях. Словаки зорганізу-
валися під проводом Гурбана і Штура і збирали військо; Укра-
їнці домагалися признання своєї національності. Навіть Ру-
муни зложили протест проти прилучення Семигороду і жадали в
Блязендорфі признання румунської нації, а Німці в Колошварі
(Клюжі) стояли за приналежність до Австрії.

Домагання наро-
дів до Австрії.

З конституції в Австрії були всі народи та-
кож невдоволені, бо всі хотіли дістати якнайбільше прав за
прикладом Мадяр. Австрійські Німці хотіли німецьку провінцію
відірвати від Австрії і прилучити до німецького союзу, який
скликав німецький парламент у Франкфурті. Італійці з Медіо-
ляну і Венеції підняли Ворохобно проти Австрії, щоб прилу-
читися до Сардинського короля Альберта. Чехи домагалися злу-
ки Чехії, Морави і Шлеська під корону св. Вацлава, зрівняння
з Німцями, свободи горожанських та скликання сойму. Поляки
вислали петиції до трону з вимогою волі для польської на-
ціональності і окремої адміністрації в Галичині. А в дійс-
ності стреміли вони до повернення незалежної Польщі в іо-
сторичних границях 1772 р. За Українців в тій петиції Поляки
ані не згадали так, ніби їх і не було. Коли Українці обури-
лися цим, то Поляки видали відозву до українського народу,
в якій писали, що Українці не повинні мати інших потреб від
них, бо Українці є тільки великим племенем Поляків та
повинні з ним держати. У відповідь на цю відозву писали
Українці і свою петицію до цісаря, в якій домагалися приз-
нання української мови в школах і урядах. Незадовго потім —
2 травня 1843 р. заснували Українці політичну організацію,
яку назвали "Головна Руська Рада", видали до народу відозву,
в якій писали, що вони не є племенем Поляків, але окремим
народом — Українцями, яких живе під Австрією і Росією 15
мільйонів. "Руська Рада" почала видавати перший український
часопис "Зоря Галицька". На установчих зборах "Руської Ради"
виступав як представник угорських Українців Адольф Добрян-
ський, який втік до Галичини перед переслідуванням Мадяр.

Слов'янський
з'їзд у Празі.

Франкфуртський парламент хотів об'єднати не тільки німецький нарід, але й усі землі німецького зв'язку, головню — землі чеської корони, в Німеччину. Мадяри предложили Австрії поміч для здвлення Італії, а за те Австрія щоби дозволила розброїти немадярські національності, які не визнавали верховлади Мадярів. Ця великонімецька експанзія і мадярський повнізм були причиною скликання слов'янського з'їзду в Празі р.1848. Будитель чеського народу, Франц Палацький, Фр.Ладислав Челаковський, Павло Йосиф Шафарик, Карпо Зап, а найбільше великий поет публіцист Карло Галлічек-Боровський були великими приятелями відродження Українців: Вони запросили їх на цю раду всіх Слов'ян. Народна Руська Рада виолала трьох делегатів: містоголову Борискевича Івана, Др-а Гр.Ганшлерича і академіка Ол.Заклинського. Руський Собор виолав собі делегатів з кн. Сапігов на чолі, щоби Українці не продали „Польщі в давних границях“. Зібралися окрім Чехів, представники всіх слов'янських народів. Від України був делегатом Голцький, під Великоросів Михайло Бакунін. З'їзд відкрито 2.червня 1848, р.а вітав з'їзд президент Фр.Палацький. Поляки творили з Українцями одну секцію і під натиском Палацького та Бакуніна мусіли згодитися на права Українців. З'їзд видав маніфест до європейських народів, визнаючи мадярське правительтво направити кривиди проти Сербів, Хорватів, Словаків і Українців. З'їзд склав адресу до престолу, де подано і домагання Українців: українська мова має бути урядовою побіч польської, має бути заведена в вищих і нижчих школах, має право горожанства в нарадах сойму, який має рішати справу поділу Галичини на українську і польську частини. На внесок Барискевича уложено спільну петицію Словаків і Закарпатських Українців, де вимагалосся рівних з Мадярами прав для Словаків і Українців, окремих соймів, вищих і вищих шкіл в українськом згл. словацькою мовою, звільнення з в'язниці Словаків і Українців, що боронили народних прав; свободу творення національних товариств для Українців і Словаків, яку мають Мадяри.

Окрема комісія владила начерк федерації. З'їзд зажив в маніфесті: „Осуджуємо волю політику, що трактує землі і народи як товар, що своєвільно їх заберає, міняє і ділить без огляду на плем'я, мову, обичаї і звичаї народів, без уваги на їх природний зв'язок і управнецу самостійність“.

З'їзд перервала буря революції 12 червня 1848 р. Гр. Віндштретц збомбардував Прагу і дав приказ гоотям виїхати з Праги. Вивезено деяких Поляків, що зробили змову з Мадярами підняти бунт проти Австрії. Але такий з'їзд поглибив приятні відносини меж Чехами й Українцями та скріпив національну свідомість серед Українців.

Собор укра-
їнських учених.

Коли делегація „Головної Руської Ради“ на в'їзді у Празі здала звідомлення з того, що бачила і чула в Чехів і Слов'ян, то серед Українців зродилася думка скликати собор українських учених. Завданням його мало бути піднесення української мови. „Взиваю і заклинаю Вас на Бога“ – говорив посол Ганилевич до земляків, що говорили неукраїнською мовою, „покиньте для нашої народности ягубну, а для нашого добра шкідливу привичку. Нехай не озветься в наших хатах інша мова, ніж українська, нехай Ваші діти з матернім молоком всисають любов нашої національности і нашої – межі слов'янськими найгарнішої мови“....

Собор українських учених, яких було на соборі 89, відбувся в днях 19–26 жовтня 1848 р. у Львові під проводом Борискевича, члена делегації до Праги. Професор української мови на університеті Яків Головацький викладав про слов'янські мови, а передовсім – про українську мову та її наріччя. Вони згодилися на цьому, що українська мова є окремою від польської і великоруської та від старослов'янської мови; прийняли етимологічний правосис Українця Мих. Шакоєвича, ужитий в „Малоросійських піснях“, який був у школах і урядах до р.1892. Собор ухвалив заснувати на взір Чехів „Руську Матицю“, яка має видавати книжки для просвіти народу в рідній мові. Ухвалено вибрати з поміж себе вчених людей, щоби писали книжки для потреб народу, і вислати депутацію до Оломовця до міністерства освіти з домаганнями Українців. На першому обіді піднесено „многал літа“ на честь Шафарика, Палацького, Гавлічка і Запа за їх заслуги для Українців.

Дня 3. грудня 1848 р. здала звідомлення на головнім засіданню „Народньої Руської Ради“ депутація з Оломовця, що 6. листопада 1848 р. предлужила уряду домагання українського народу. Ці домагання були: поділ Галичини на дві губернії після народности, заведення української мови до уряду і шкіл в українській губернії, утворення української гвардії, усунення урядників, неприхильних Українцям, установлення комісії для розсліду спорів за ґрунти й ліси межі панами та громадами на українській землі.

Перший парламент
в Австрії і виссен-
ня панщини.

Тимчасом у Відні зібрався р.1848. перший парламент усіх народів, щоби висказати свої бажання і обдумати нову конституцію. Квітневу конституцію зніс цісар, а цей парламент зніс панщину 7. вересня 1848 р. на висення посла Кудлиха. В Галичині зніс її цісар особливим розпорядком

ще 15 мая 1848 р. З цієї ухвали найбільше користувалися Українці, які не мали вищих верств, крім духовенства. Тому цю подію оспівав народ в багатьох піснях про знесення панщини. В нарадах парламенту виявилась суперечність Німців-демократів і Слов'ян-федералістів. Посли галицьких Українців, а було їх 39 на 383, особливо еп. Якимович промовляли за поділом Галичини і за утворенням окремого українського краю з українським соймом. Цей край творилиби українська Галичина, Буковина і Закарпатська Україна. Це бажання підпірав і славний проводир Чехів Рігер. Він казав, що як Українці в Австрії будуть мати волю в особнім краю, то тоді підпоможуть Українцям в Росії визволитись з неволі. Тоді Українці відірвуться від Росії. Польські послы, особливо Земалковський заявили, що Українці то не окремий нарід, а тільки відміна Поляків. „Як казав той відступник — Українець з роду, а Поляк по народности“, Полякам удалося не допустити до поділу Галичини на дві частини: польську і русько-українську. Та в жовтні вибухли заворушення у Відні. Цісар і двір втікли до Оломоуця, парламент перенесено до Кромержіжа. Цісар Фердинанд зрікося свого престолу для свого братанича, — Франца Йосифа I. дня 2. грудня 1848 р.

Повстання Маляр.

Причиною заворушень було те, що Гаи Елачіч перейшов границю Угорщини і підняв війну проти Маляр. Проголошено було розв'язання сойму та военний стан над краєм. На Відень ішов Віндінгрец з Праги і Елачіч з півдня. Німці боялися отратити здобуті свободи і підняли заворушення, в яких убито міністра війни Латура. Маляри проголосили війну проти Австрії під проводом Людовика Кошута, змадяризованого Словака. До них прилучилися емігранти Поляки. — Революція прибрала характер шляхоцько-міщанський, ворожий Слов'янам. Віндінгрец зайняв столицю, угорський сойм втік до Дебрецини. Однак Угри під проводом Гергеія виперли Австрійців до Буди. У відповідь на нову конституцію 4. марта 1849 р. для Угорщини без Семигороду, Воеводини і Хорватії сойм оголосив позбавлення Габсбургів престолу на внесок Кошута дня 14. квітня (апріля) 1848 р. в Дебрецині. Вислід революції залежав від того, яке становище до революції займуть Українці.

На високій полонині вітрець повівав,

Сидить цісар за столиком, гадочку гадає.

Пише листок підписує темньою ніччю,

Ти моєкалю славний царю будь ми на поміч!

Становище Українців.

Року 1848. Українцям судилося рішати вигляд середньої Європи. Вони мали дві дороги: або схилитися на сторону Австрії, або самим пристати до революції. Якби вони були пристали разом з Уграми і Поляками до революції, то вибухло би польське повстання в Росії, де ждали знаку з Галичини. Тоді цар Микола I. не міг би допомогти Австрії здавити Угрів. Очі російської політики були звернені на Галичину. „Коли б Галичина пробувала відірватися“, — сказав цар, — „то я, не зважаючи на ніякий крик, піду походом і заберу той край“. Але Галичина не відірвалася завдяки становищу Українців, які станули по стороні Австрії, бо ненавиділи Польщу більше, як центральний віденський уряд. Австрійський уряд кинув усе військо до Італії та на Угорщину, а Українцям віддав оборону Галичини. При його допомозі zorganizували вони при кінці 1848 р. селянську оборону галицько-угорського пограниччя, міщанську гвардію в деяких містах і шість відділів т.зв. руських стрільців у Львові, Бережанах, Самборі, Коломиї, Станіславові і Стрию під українським гербом золотого льва на синім полі на стягах. Поляки не могли підіймати повстання.

Відозви Закарпатських Українців і Словаків.

Закарпатські Українці піднесли ще р. 1848., думку про відділення від Угорщини та прилучення до Галичини. Мадяри, проголосивши повстання, вели між Українцями агітацію за прилученням до повстання під проводом агента, угорського Українця, Осипа Яковича. Кого не заохотили прохання і погрози, — того брали до війська проти його волі, по кількадесять селян з села, священників а навіть — жінок. Українці втікали в Карпати і до Галичини. Хто не утік, того Мадяри примусово брали в корпус „добровольців“ Гурбана, а Словаків — в корпус Гр. Шанмая. Руська Головна Рада Галичини видала відозву до Закарпатських Українців дня 7. грудня 1848 р., а словацька Народна Рада видала тільки відозву до Українців, в якій кликала не приставати до Мадяр. „Браття Русини! Міністерство мадярське постановило все це Вам зробити, що і нам: заглядити життя народне, мову, обичаї, пам'ятки, пісні народні, словом — наш і Ваш нарід!... Злучіться з нами, і покажіть світу, що є ще в Татрах руський люд, руського серця, руська гаряча кров, руська любов ко вибраному народу руському. Покажіть, браття, перед світом Слав'янським, же маєте кров готову вилляти за свою віру свій язик за свою народність, за рідність, за славу, свободу і щастя Русинів. До зброї тому, браття Русини, до зброї, до зброї! Тепер або нігди воювати,

тепер оя освободити, бо тепер спочи, день спасення свого на віки утратити! На гробах Ваших буде співати жюні звитак-ства (побіди) надутий Мадяр; буде реготати сміхом пекельним на обезчещених гробах підлого потомства звитажених і гордих Русинів найгрозніший неприятель Слов'янського життя!... А мадярський провідник - майор Бангій грозив у своїй відоз-
ві українським селянам: "Не віруйте возбудителям, вони вас возбуджують проти нас, а егда ми орсацьким військом на правий путь притігасме, тогди вони вас самих лишать і про
них і за них ви кару приймаєте. Пам'ятайте же еще і про бему
со царськими в побратимстві будетися находжати і проти
орсага (край, держави) боротися, пропаде все ваше імініе і се-
ра ваші спаляться, як нікогда (колись) Содома і Гомора із-
горіла"... І дійсно настала на Закарпатській Україні Содома
і Гомора.

Семе постання Українців.

Селяни виступали проти Мадяр ві зброєю в руках, не лякаючись смерті. Мадярські повстанці кидалися на села, виносили все з хат, клали на вози, запрягали селянські вози і відвозили собі. Порожні хати підпалювали. До селян, що боронилися, стріляли і ничили все, що понало в їх руки. Впадали до церков, перевертали престоли, церковні ризи порозкидали по болоті, цінні книги дерли на шматки, а з черво-
них хоруггов робили чабраки на коні. Навіть до обравів стрі-
ляли з рушниць...

"Ділий Мармарош", -- писали "Новини" "і подальші угорські землі аж по Тису дужеприхильні нашому цісареві... Але тому дрожать перед найлютішим тероризмом; вистане одно слово, що-
би повиснути на шибениці"... Але селяни не капітулювали, хоч не було такої оборони, як у Галичині, боронилися завзято. Як надав десь відділ повстанців, вони в великій кількості збігалися озброєні вилами і косами і жадали зложення зброї. Наступала битва, і селяни брали повстанців у полон, а Українців взятих силою до повстання, пускали додому. Таку парти-
занку вів Іван Мончак, Є. Мустафович, І. Заборовський і другі.

Становище Закар- патських Українців.

Інтелігенція, що стояла по боці народу, вислала до Львова свою делегацію, яка зложила 7 квітня 1849 р. "Головній Руській Раді" таку заяву: "Угорські Русини ба-
жають, щоби од Угорщини були одділені так і в політичнм, як і в адміністраційном згляді прилучені до руської часті Гали-
чини"... Вони вислали в цій оправі петицію до цісаря, а тепер через делегата просили "Головну Руську Раду" підперти їх за-
ходи. Члени Г. Р. Р. радо на це пристали і в цей спосіб угорські

150. Українці опинилися по тім боці, де й галицькі одноплеменники, — проти Маляр і Поляків.

Коли Маляри проголосили Угорщину незалежною від Габсбургів, австрійський цісар Франц Йосиф з'їхався з Миколою I. у Варшаві 19. травня 1849 р. і заповнив собі поміч. „Головна Руська Рада“ видала 20. липня 1849 р. великий маніфест до українського населення Закарпатської України. В тім маніфесті начеркнена коротко історична доля України-Руси в добі її самостійности, панування Польщі і Габсбургів, подана історія Закарпатської України і змальоване політичне життя Галичан в р.р. 1848-49. Маніфест кличе не слухати агентів Кошута, прилучатися до цісарських військ, а російську армію інформувати. Зате, коли впаде революція, Закарпатська Україна злучиться з Галицько-Буковинською Руссю-Україною і сповнитиметься Ідеал тогочасних Українців. Цей маніфест говорить між іншим: „Але ж запитаєте, хто ж то ви, котрі так до нас промовляете і в чийм імені приходите? Послухайте, просим, одвіта нашого; Се ми Русини, істинні, ширії Русини, плоть і кров ваша, брата ваші і сусіди. Промовляєм до вас іменем народа руського галицького в спільній нашій справі руській, подаваюча вам долоня в соєдіненію; доби всі Русини були одним і **опільним** в спільнім сообщеню щасливим народом...

Але хто ж то Ви, до котрих пускаєм сіє слово наше? І Ви браття також Русини так як і ми; ви плоть і кров наша, бесідуєте тим, що і ми язиком, і сповідуєте ту саму віру, котру і ми, і булисте досі так нещасливими, як і ми. Праотці ваші були іногдасвободним і сильним народом, цар їх владіл многімі людьми од Татрів аж далеко по Дунай. Але надійшли Маляри, нарід дикий, незнаючий землю оуправляти, годуючи~~сь~~ коньським мясом; тіі вигубили всі народи їх же побідили... оставивши токмо только людей, колько їм треба, щоб ким робити. І тогда забрали найкрасшу землю от ваших попередників і наложили їм панщину і інші прикрії оутяжливості, які досі і ви двигалисте. Тим способом неволили вас літ тисяч, так бо дуже давно от коли на край Ваш Маляри наїшли і научилися от Вас Словаків і Німців землю обробляти; то і тепер еще, як Вам добре свідомо, самі до праці не скорії, заробляють поля свої спускаючимися з гор Русинами і Словаками...

... Аж як Кошут і Мятєж побіджений будуть, аж в той час чогось ліпшого надїятися можете... будете бо самі паннами в землі Вашій під областію заступленієм правого царя нашого; і язик малярський не буде мати преїмущества; будете бо в воїх справах ваших власного свого (язика) оупотребляти і в нем просвічатися. І тогда совокупим моленія наша до царя, щоб воїх вірних ему Русинів в край одні сполучили, і так, браття, оукріплені соєдіненієм, на взаєм собі в оилах наших к опільному благополучію в милості помогати будем.

Тогда імя руськоє прославиться, а долі руського народа руського, досі так пониженного сосіди завидувати будуть"...

Одна російська дивізія перейшла до Угорщини через Буковину, друга під проводом Лідерса через Семигорід, а головна армія під ген.Пашкевичем в силі 130.000 людей вступила до Галичини, і звідтам – на Угорщину. З тою армією вертав посол Закарпатської України до "Головної Руської Ради", Адольф Добрянський, іменованій австрійським цісарським комісарем при російській армії.

Здавлення мадарського повстання.

Каноніри повходили на високі гори,
То там вони поставляли свої ясні зброї.
Коли яли каноніри кулями гриміти,
Заплакали в Комарові Кошутові діти.
Коли яли каноніри шнель-фаер давати,
Яли Угри молоденькі у воду скакати!

Разом з російською армією вернуло побідне військо австрійське з Італії і злучилося з російським. Военне щастя перекинулося на сторону обох монархів. Цісарева армія взяла Раб і заняла Будапешт. Друга заняла осідок мадарського уряду Сегедин і розбила Бема коло Темешвару. Кошут зложив диктатуру в руки Гергея. Гергей з рештками армії піддався Пашкевичеві під Вілагошом 13.серпня 1849 р. Упала і остання певніст Комарно. Пашкевич повідомив царя Миколая I. коротко словами: "Угорщина лежить у стіп Вашого Величества". Російський цар Микола I. віддав її в руки Франц-Йосифа. Та не застеріг в австрійського цісаря ні прав Українцям, ані іншим Слов'янам, бо Росія, як все, була державою самодержавною (автократичною), яка не дбала про Українців і про Слов'ян, лише боялася революції в себе. Австрія не сповнила ніяких надій Українців, що її спасли, бо в скорому часі віддала їх Полякам і Мадярам назад у неволю.

ДОБА АДЛЬФА ДОБРЯНСЬКОГО.

Адольф Добрянський.

В щасливу хвилю перемоги над Мадярами р. 1849., появився серед Закарпатських Українців смілий оборонець Слов'ян і великий муж стану Українців Адольф Добрянський (1817-1901). Народився він у Рудлові в Земплині; отець його був священником, мати - мадярка. До гімназії ходив у Львові, Рожняві та Мілколці; філософічний та правничий курс відбув в Ягері. Покінчив опісля гірничу академію в Щавниці і р. 1840. став урядником. Покликаний до Пешту р. 1840. станув в обороні немадярських народностей і викликав велику ненависть Мадяр до себе. В місяці червні 1848 р. з'явився в Празі на Слов'янським з'їзді. Після з'їзду мусів утікати до Галичини, і виступив у Львові р. 1848. як представник Закарпатської України на зборах "Головної Руської Ради".

Як член "Головної Руської Ради" у Львові він укладав петицію Українців в справі одного короткого руського краю зо всіх земель, заселених Українцями по обох сторонах Карпат. Коли він возив її до Оломовця і Відня, звернув на себе увагу правлячих кол. Іменований воєнним австрійським комісарем при російським війську, вернув до рідного краю і був ним аж до здавлення мадярського повстання і здобув собі велику популярність серед своїх земляків.

Домагання до престолоа.

По обновленню порядку А. Добрянський zorganizував українську закарпатську інтелігенцію, щоби вислала депутацію до престолоа з своїми домаганнями. По стороні його з'явився зразу пряшівський єпископ Галанець і хотів наклонити ужгородського В. Поповича до солідарного виступу. Але частина інтелігенції, передовсім ужгородська семінарія, підлягла Кошутовій агітації і по її стороні стояв єпископ Попович. Між обома владиками не дійшло до згоди. Добрянський уложив головні точки таких домагань народу до престолоа: 1) завести в життя конституцію з 20. березня 1849; 2) признати Українців окремою політичною національністю; 3) розграничити адміністраційні округи після етнографічних границь; 4) заложити українські народні школи, українські гімназії, українську юридичну академію в Ужгороді, та перетворити Львівський університет на український; 5) обсадити українську землю урядниками, що знають українську мову, при номінації урядників уважляти Українців, а при обсаді центральних урядів запевнити відповідний процент Українцям; 6) вида-

вати український урядовий часопис за субвенцією уряду;
 7) оголосити свободу печатати кирилицею; 8) зрівняти українських урядників, священників і учителів з урядниками інших національностей; 9) номінувати Українців офіцерами в армії; 10) установити Українців капелянами в українських полках. Ці домагання предложила депутація, зложена з Адольфа Добрянського – воєнного комісара, Др-а Михайла Висаника і Др-а Вінкентія Алексовича – лікарів, та о. Івана Солтиса, о. Віктора Добрянського і о. Александра Яницького дня 19 жовтня 1849 р. в руки комісара Йосифа Герінгера. А до рук цісаря Добрянський, як голсва тої депутації віддав меморіал „Пам'ятник Русинів угорських“, в яким найважлишою точкою був проєкт розділення Угорщини на дистрикти після народностей. Уряд послухав його проєкту та іменував його намісником (референтом) „Руського дистрикту“ в Ужгороді в жовтні 1849 р.

Автономний руський дистрикт.

Цісарським розпорядком по думці предложеного Добрянським „Пам'ятника Русинів угорських“, утворено руський дистрикт з чотирьох комітетів: земплинського, ужгородського, бережського з угочанським і марамарошського. Добрянський, як намісник, перевів реформи, завів українську мову в школах, в урядах, в написах на уликах столиць та іменував урядників Українців, що адміністрували українську територію. Він приєднав собі єпископа Василя Поповича, який стояв по стороні Кошута і втягнув разом з ним до праці духовенство. Народні школи, де Українці були в більшості, передано в управу консисторій. Ученики препарандій мусіли вчитися української і грецької мови та церковного співу. В гімназіях установлено гр. кат. катехитів, не дивлячись на спротив латинського духовенства. На університеті у Львові установлено катедру української мови і заведено обов'язкову його науку в гімназіях Галичини і в „Руськім дистрикті“ на Угорщині. Інтелігенція почала говорити українською мовою.

Обчислення (статистика) Українців на Угорщині з р. 1850 виказала: в Марамароші – 98.000, в Бережанщині і Угочі – 96.000, в Ужгородщині – 85.000, в Земплині – 101.000, Шаріщині – 70.000, в Абауй Торна – 13.000, в Спіші – 21.000, в Сукмарі – 10.000, в Боршадь – 9.000, в Саболч – 5.000, в Бигарській – 3.000; число Зкарпатських Українців у війську виносило 20.000, – разом 511.000. „Руська область“ числила: 391.000 Українців. Це підносило духа української інтелігенції і народу на Угорщині. Здавалося, що за приміром Галичини піде відродження Українського народу на Закарпатській Україні скорим темпом.

Духове життя Українців.

Разом з утворенням автономної Закарпатської України за часів Добрянського появився живий літературний рух серед Українців. Являється постать патріот Александр Духнович (1803-1865), який заявляє: „Я Русин бил, асьм і буду“ та пише заклик: „Подкарпатські Русини, оставте глибокий сон“, - який став народним гимном. Він видав „Буквар“ „Граматику руського языка“. Побіч нього з'являються інші поети: Олександр Павлович (1819-1900), Уривль Метеор (Іван Сильвай) і найздібніший Евген Фенцик (Владимир). Побіч них пишуть оповідання: Анатоль Кралицький і Олександр Гоміцков. Андрій Валуцянський р.1851 видає церковну історію. И. Дулишкович пише: „Исторические черти угороруських“, - на основі Луцкая. Крім цього з'являються часописи: „Церковная газета“ (1856-58), „Світ“ (1867-71), „Новий світ“ (1871-72), „Карпати“ (1873-76). В Пряшеві засновано р.1851 „Пряшевське літературне общество“, а в Ужгороді р.1866. „Общество св.Василія Великого“, де головою вибрано Добрянського. Та Українці звернули з доброї путі. Замість розвивати далі своє письменство на народній мові, як то робили їх сусіди Словаки та Мадяри, зачали до своїх письменних творів вводити московські слова. Збадамутила їх подібність письма опертого так само в Українців, як і в Москвинів, на письмі Кирилицею, збадамутила їх подібність назви „руський“ і „русскій“; осліпив їх блиск російської сили й армії, яка була за малярського повстання. Започатий український літературний і просвітний рух загруз у московським язиччя, а загрузнути помогли йому російські „благотворительні общества“, які з політичних міркувань підтримували той відступницький напрям у письменстві. Через ту панську мову не могла інтелігенція прихилити на свій бік народа, - одні від одних відчужувалися. Інтелігенція не мала опори в народі, пропадала сама у малярським морі, а нарід, не маючи проводу своєї рідної інтелігенції, пропадав у неосвіченості й темноті. Мадяри зовсім затоптали Українців.

Реформи в Росії для Українців.

Російське громадянство й уряд зрозуміли, що не можна підтримувати давній лад. Цар не давав людям волі для того, щоб держава була сильнішою. А тут у Кримській війні, яку в р.р.1853-1856 вела Росія з Туреччиною, Англією та Францією, держава мало не загинула, бо без волі й освіти держава не може бути сильною. Уряд розпочав заходи, щоб окасувати кріпацтво селян, завести кращі суди прилюдні, поширити народну освіту.

За скасування кріпацтва підняв могутий голос Тарас Шевченко, що за нового царя Олександра II. був повернутий із заслання р. 1837. разом з іншими Кирило-Методіївськими братчиками. Своїми творами проти панщини вславилася українська провменница Марія Марковичева під псевдонімом "Марко Вовчок". Куліш видавав книжки й заснував український журнал "Основа" в Петербурзі. Там писалося про історію, етнографію і різні потреби українського народу, передовсім — про потребу освіти в народній мові.

Австрійська війна з Італією.

Тимчасом Італія за мін. Кавура зробила союз з Францією проти Австрії й збрала війська. У війні 1859 р. розбила Італія з Францією Австрію під Маджентою і Солферіно. Поразка в Італії та скарбовий розклад довели до упадку централістичної системи мін Баха. Народи австрійської держави були невдоволені абсолютизмом і домагалися повернення конституції. Франц Йосиф видав жовтневий патент 1860 р. яким починається конституційна ера.

Москофільська течія.

Серед Українців росло невдоволення з Австрії і політична симпатія до Росії. З того скористали російські вчені, „слав'янофіли" і почали агітацію за єдність „руссково язика", що на їх думку, складається з трьох нарідчів: „великоруського, малоруського і білоруського". Їх прихильник Денис Зубрицький, який мав вплив в ставропігійським інституті, р. 1850. перебрав на свій рахунок найважливіший орган — „Зорю Галицьку" і передав її під редакцію Гушалевича. Новий редактор, почав стверджувати „московщину" й церковщину до теперішню „мяжку" русько-українську мову. Прибрав собі С. Шеховича — другого москофіла, до редакції, і мова „ствердила" так, що аж передплатники почали відпадати, а часопис перестав приходити (1857).

Щойно р. 1861. зачинає виходити „Слово" під редакцією Дідницького. Це був часопис святогорців, що від церковно-слав'янської мови пережилися до московщини. Але популярність він зискав тим, що поміщував і твори Українців народньою мовою. Побіч нього молоде покоління в Галичині за прикладом України починає отямлюватися від чужинського катування, й зачинає видавати часописи в народній мові. Але ця течія спочатку була дуже слаба, бо загал старшої суспільности був москофільської орієнтації з огляду на натиск Польків у галицьким соймі, які, маючи більшість не допускали

до жадних ухвал на користь Українців. Тому, що Австрія не хотіла їм помагати, сподівалися старші Українці помочи проти Поляків від слав'янської Росії. Українці з російського царства, яких московські брати - слав'яни душили ще сильніше, як польсько-австрійська влада, зивали Галичан не чекати на чужу поміч, але сполгатися лише на свої власні сили і на силу свого рідного народу. Ввесь тягар праці над виробленням власних сил перебрали на себе молоді.

Домагання Добрянського в мадярському соймі.

В Угорщині настали для Українців далеко гірші часи, як за Карпатами. Угорський сойм, вибраний на основі конституції, відкрився 2.квітня 1861 р. Добрянський вже не був намісником Закарпатської України - його звільнили на доноси Мадярів, що буцімто він ширить русо-фільську орієнтацію, та перенесли його до столиці, де він працював у центральнім намісництві. Українці вибрали його послом до сойму. Але, коли він увійшов до палати послів, то Мадяри привітали його свистом і бурчанням. Його затвердження, на внесок Варадія, було відложено до закінчення дебати над адресою до престолоа. В тій адресі Франца Деака партія більшости домагалася віддачі цілого простору Угорщини і основних законів конституції. 1848 р. Добрянський, недопушений до голосу в соймі, виголосив свою промову на зборах Слов'ян у Відні 10.VI.1861 р. видав її книжкою, як голос свого народу на адресу Австрії.

В тій промові боронить Добрянський історичними доказами автономію Закарпатської України, вироблену століттями від Арпадовичів, а затверджену королями з мішаної династії і Габсбургів та князями Семигороду. Іменем немадярських народів домагається Добрянський утворення в Угорщині п'ятих дистриктів після етнографічних границь, а саме: українського, словацького, сербського, румунського і мадярського. Всі дистрикти мають мати власні ради й уряди в рідній мові і особні відділи й департаменти для кожного народу в центральних урядах. Ця автономія так утворених муніципіїв не має бути обмежена ні міністерством, ні гвардією, ні центральним урядом. Університет для всіх спільний в Будапешті, а чотири академії правничі в окраїнних дистриктах.

Українці в своїм дистрикті мають мати щороку автономну національну раду в оправах національних, адміністрації церкви й школи - з голосом в соймі. Мають мати митрополію в Хусті і протопресвітерію в кожному комітаті та архимандрію для адміністрації школи й церкви. Вони мають мати заступника в центральних канцеляріях, мають право спроваджувати книжки за границі і емігрувати в разі неволі. Вони повинні

підлягати безпосередньо септемвіральної табулі, як найвищому судові, як нарід, що мав власну територію під власними князями.

Поділом Угорщини на п'ять дистриктів Добрянський за-проорокував о 60 літ наперед поділ Угорщини на національні частини після права самоозначення народів, висловленого Вильсоном щойно р.1918.р. Але уряд вже на це раз не послу-хав голосу Добрянського, вважаючи його за русофіла й ворога Австрії. Свій погляд на слав'янське питання оголосив Адольф Добрянський анонімово в окремій брошурі: "Les Sla-ves d'Autriche etle Magyars" 1861 р. Там він замість територіяльної автономії домагається щонайменше національ-ної автономії для народів в Австрії. Але Австрія розбита в італійській війні, пішла по шляху дуалізму німецько-ма-дярського проти всіх слов'ян, крім Поляків. Це приспішила війна Австрії з Італією і Прусами 1866 року. Підчас тої війни готовив мадярський генерал Кляцка повстання у пів-нічній Угорщині. Австрія злякалася того і віддала Мадярам на погалу всі немадярські нації на Угорщині. Найбільше по-терпіли на тім Українці, бо Мадяри не знаючи різниці між "Русин", і "руський" мстилися на Українцях за російську поміч Австрії 1848 року. Тому баламутству помагала ще і ро-сійська орієнтація української інтелігенції та її відступ-ництво від свого народу.

Нема України -
тільки Москва
або Польща.

На першій каденції галицького сойму (1861-1866) було полагоджено дуже багато важливих справ більшістю поль-ських голосів на некористь Українців, як от: закон про по-вітові ради та про краєву шкільну раду тощо. А цілу низку українських домагань було відкинуто без апеляції. Це були такі справи: поділ Галичини на польську й українську, упра-вильнення сервітутів, скасування патронату, домагання на-ціональних курій в соймі для усунення польської майориза-ції (переголосовання більшість голосів), рівнорядність ук-раїнської мови в соймовім діловодстві. Навіть відкинено домагання субвенції (піддержки) для українського театру, що тоді заснувався. "Небагато є греко-католиків, і вони можуть ходити до польського театру"! було зазначено в сой-мі. А посол Лещек Борковскі кинув в очі всім Українцям га-сло Поляків: "Niema Rusi, jest tylko Moskwa або Polska" " (нема Руси, а тільки Москва або Польща). Австрійські Укра-їнці під натиском ненависної Польщі вибрали Москву.

Русофільська заява.

Розбита Прусією Австрія перехилилася на сторону Мадар і Поляків проти Українців. Між ними розійшлась чутка, що швидче чи пізніше Австрію розберуть, як колись Польщу, і тоді Галичину забере Росія. Святоюрська партія під проводом Якова Головацького, Івана Гушалевича, Богдана Дідицького, Івана Наумовича та інших рішила згори добути собі опівчуття майбутнього нового пана, щоби він зволів Українців з під верховлади Польщі. І дійсно посол Іван Наумович на засіданню сойму у Львові дня 27. грудня 1866 р. зложив заяву єдності Українців з Москвичами, кажучи: „книжна московська мова — це властиво руська (українська) мова, утворена Русинами (Українцями). Пріймаючи книжну московську мову, ми беремо назад свою власність. Подібність нашої мови з мовою всієї Росії не усуне ніхто на світі: ні закони, ні сойми, ні міністри...”

Ця заява про один нарід від Тиси по Камчатку не зворушила, не підняла Росію на те, що було задушевним бажанням Українців. Росія не кивнула ані пальцем для того, щоби, не то що забрати Українців під свій протекторат, але щоби бодай охоронити їх перед нищенням Поляками й Мадарами в Австроугорській монархії.

Німецько-мадярська згода.

Австрія, розбита Прусами, шукала підтримки якогось народу, який захоронив німецький характер австрійської держави. Для цієї мети вона знайшла Мадар. В мадярському часописі: „Pesti Napló” міністер Андраші протягнув руку австрійському урядові. Давніх ворогів об'єднав спільний страх перед Слов'янами. Австрійський міністер Фердинанд Бейст виготовив закон об'єднання, яким признав Угорщині самоуправу в власним міністерством. Угорське міністерство Юлія Андраші прийшло з Австрією до згоди, на підставі якої Австрія розділювалася на дві половини з окремими для кожної половини парламентами: у Відні — для Австрії і в Будапешті — для Угорщини. Спільними для обох половин були міністерства: закордонних справ, фінансів та війни. Держава прийняла назву: „Австрійсько-Угорська Монархія”. Цей закон був ухвалений в мадярському соймі дня 29. травня 1867 р., а дня 8. червня того ж року відбулася коронація франца Йосифа I. на короля Угорщини. Наступного року (1768) встановлено такі основні закони: закон XLIII ex 1868 — про унію з Семигородом, закон XXX ex 1868 — про взаємини з Хорватією, закон XLIV ex 1868 — про взаємини з національностями та закон XXXVIII ex 1868, — що впорядкував народне шкільництво.

В цей спосіб зроблено союз Німців і Мадяр — проти Слов'ян. Міністер Бейст (Німець) сказав мадярському міністрові: „Ви пануйте над своїми ордами, а ми будемо панувати над своїми"... Німці й Мадяри не хтіли чути, не хтіли взяти під увагу, що Палацкій (Чех) р.1865 в імені Слов'ян погрозив великим словом: „Були ми перед Австрією, — будемо і після неї!" І зачалося панування Німців та Мадяр над ордами (Слов'янами), яке довело Австро-Угорщину до розвалу.

МАДЯРСЬКА РЕАКЦІЯ Й АВСТРИЙСЬКЕ ШАХРАЙСТВО. (1867-1914)

Політика Мадяр проти Українців.

Мадяри, здобувши силу на Угорщині взялися за безпощадне нищення всього, що було українського. Вони мстилися за здурення повстання Росією. Вони затерли в своїй історії всі колишні зв'язки з українською державою. «Русина на Угорщині не вважають за чоловіка», — пише один селянин до тов. «Просвіти» в Галичині. «На Русинів», — пишуть Українці в зазвнм протесті до Європи проти малярського тисячеліття («Життя і Слово», Львів, том V. 1896 р.) — «перенесли Мадяри всю ненависть, якою папали до Росіян за погром 1849 р. Нищити Українців зробилося, немов патріотичним обов'язком малярським»... А це нищення «вело за собою економічну руїну, духову темноту і безпомічність півмільйонної маси народу. Виключало від цивілізаційного розвитку і поступу цілі комітати» Закарпатської України, «деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичиння руську (українську) інтелігенцію, а найпаче ту часть, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманності і етичних ідеалів — духовенство вище й нижче»...

Русофілька течія в Закарпатській Україні.

Та й сама інтелігенція своїм русофільством в 60-70 рр. XIX ст. давала Мадярам перед Австрією повне оправдання за своє поступовання. Першим явним прихильником московської мови в письменстві був Іван Раковський, віперектор московської семінарії, перекладчик «Вістника державних законів» за Добрянського. Він почав видавати перший часопис: «Газета церковна» такою мовою, що «од етого іздання так і ве яло духом православія і благорасположенія к Росії». Видаючи граматику Духновича в Будапешті, він змінив правопис проти волі автора «на основанні чисто рускої ортографії», бо скрізь він виявляв переконання, що Українці й Москвіни — це один нарід. Будучи містоголовою «Общества ов. Василя Великого» видавав він підручники, календарі, молитвослови «твердою» мовою. А гроші на це діставав од Слов'яноських «благотворительних» комітетів.

Мадяри, маючи в руках такі докази, вступили в цілою ненавистю проти всього, що українське. Зараз же р. 1868 вибрано Добрянського послом до угорського сейму в ларийського комітату. Але мимо найкращої волі не міг він там нічого

зробити для Українців, бо Мадяри вважали його за явного москофіла і провалювали всі його проекти. Він покинув Угорщину і перенісся до Галичини до Львова, опісля – до Варшави – до зятя, а змер в Інсбруці р.1901. В той спосіб залишив він на українським народі тавро русофільства без вини українського народу. За це Мадяри почали випікати огнем заглади цілий український нарід.

Проба звороту від русофільства.

Наслідник Поповича – єпископ Стефан Панкович (1867) бачив згубні для українського народу наслідки русофільства змагався та отремів до того, щоби викликати проти русофільську течію. На зборах „Общества св.Василія" р.1871. під його впливом вибрано на голову не Добрянського, а Негребецького, урядника з Пешту, а містоголовою – адвоката Маркоша – замість Раковського. Коли на автономічнім конгресі в Будапешті шість священників під проводом Адольфа Добрянського домагалися ухвали, щоби задержати без змін грецько-східний обряд з виборними єпископами на основі унії з р.1646 – єпископ Панкович, як владика, склав протест. Він хотів завести Григоріянський календар, але в часописах в Галичині і в Угорщині москофіли накиннули на нього з наклепами, що він хоче завести латинку на українське письмо. Все це робив він під натиском уряду в добрій думці стерти з Українців пятно зрадників держави. Він старався і в угорських кругах зазначити зміну в національнім і релігійнім світогляді Українців. Але Мадяри вимагали великих жертв: вони нищили окремішність української церкви, – католицький конгрес у Пешті р.1871. відмовив Українцям автономію церкви, яка Українців держала як націю. Та й українська інтелігенція, не маючи зв'язку з народом, не мала смілости виступити в соймі, як окрема нація. Посли вибрані з українських комітатів, від самого початку сойму все вступаять до мадярських партій.

Партія народовців у Галичині.

В Галичині Святоюрська партія оголосила свою заяву єдности з „руським" народом, щоби Росія взяла Українців під свій протекторат. Проти тих русофілів піднялася партія народовців, яка твердила, що перехід до Росії нашому народові нічого не допоможе, бо треба народові бути освіченим. Темний нарід все буде кривдити держава, хочби й Росія. Тому народовці ширили національну свідомість та освіту серед простого народу.

Товариство „Просвіта“
і Т-во ім.Шевченка.

„Галицька Руська Матиця“, товариство засноване р.1848., опинилося в руках москофілів. У рідких виданнях її 60 пр.: „Науковий Зборник“ і „Літературний Сборник“ уживано незрозумілої мови. Народовці домагалися реформи на основі ухвали історично-філологічного відділу, який р.1848. висловився за народню мову. Але надармо. Тоді народовці заснували р.1868 „Просвіту“ – товариство, що ставить собі за завдання ширити освіту в народних масах книжками й читальнями. „Просвіта“ мала до р.1914 4.000 читачень і кількадесят філій, видала поперх п'яти мільйонів книжок. Для плекання літератури засновано при грошевій допомозі нах-дівпринських Українців „Товариство ім.Шевченка“, яке від р.1880 видавало ілюстрований літературний журнал „Зоря“ і друкувало шкільні книжки у власній друкарні.

Але р.1892 переіменили це товариство в „Наукове Товариство ім.Шевченка“. Воно до р.1914 видавало п'ятнадцять різних наукових серій, а його наукового журналу „Записки“ вийшло 120 томів. Ця діяльність товариства на полі науки цілком дорівнює „Академіям Наук“ у понуючих (державних) народів.

Заборона україн-
ського слова 1876 р.

На Україні Чернігівський поміщик Юзефович, куратор російських інтересів на Україні, посварився з українською громадою. Він налякав російський уряд, доносом, що Українці розвивають свою мову й письменство для того, щоб підірватися від Росії і пристати до Австрії.

Уряд налякався, закрив геог афічне товариство в Києві. А 1876 р. видав наказ, яким заборонив друкувати наукові праці, книги для шкіл і для народу українською мовою, заборонив українські концерти, українські пісні. Уряд підтримував грошми москофільські видання й товариства в Австрії. Українці згуртувались коло журналу „Кіевская Старина“, який видавався в російській мові, але – про Україну. А українські твори друкували в Галичині. Тоді розвинувся український гетер, для якого писали багато п'єс брати Тобілевичі, Старинський і Кропивницький.

Михайло Драгоманів
в Галичині.

Зараз же після указу 1876 р. Українці рішили вислати професора Київського університету, Михайла Драгоманова (1841-1895) до Галичини, щоби він ширив серед

європейського громадянства відомості про Україну. Драгоманів їздив по Галичині і Закарпатській Україні, але австрійська цензура боялась всього, що пахло соціалізмом. Тому Драгоманів мусів залишити Австрію й осів у Женеві – в Швейцарії.

Драгоманів своїми творами доводив Українцям усіх земель, що податливістю та покірністю нічого не здобудеш. Треба шпертися на нарід, який треба підняти соціальними реформами. Разом з реформами треба дбати про освіту та економічне піднесення (добробут) і з тим свідомленим своїх інтересів народом стати до боротьби з урядом.

Драгоманів познайомився з галицькою суспільністю і повів за собою молодих. Великий поет Іван Франко (1859–1916) і Михайло Павлик були з ним в сталих зносинах, коли він виїхав до Женеви. Вони видавали часопис „Народ” та „Життя і Слово” й витворили т.зв. радикальну партію, яка ширила ідеї Драгоманова.

Радикальна партія ширила думку, що сила України полягає в організації простого робочого народу – проти польських, московських, мадярських і жидівських панів, щоби потім той нарід став сам господарем на своїй землі. Радикали відучили Українців сподіватись, що хтось інший щось зробить для них, навчили здобувати все тільки власною працею та організованою боротьбою.

Реформа правопису.

Року 1848 Українці прийняли етимологічний правопис Максимовича, але він був для науки дуже тяжким народові. Письменник Куліш в своїх „записках о Южной Руси”, завів легший правопис, що зветься від нього „Кулішівкою”. Вона відкидала літери: *ѣ, ѓ, ѣ, ѓ, ѣ*, казала писати фонетикою, себ то так, як чуєш слово у вимові. Желєхівський у Галичині увів цей правопис до „Малорусько-німецького словаря”. Тепер як треба було найлегшим способом ширити в народі освіту, – всі Українці стояли на тім, що треба цей правопис завести й у школах і виданнях. Понуку до цього дав р.1886 проф. Смаль-Стоцький а за ним „Руське товариство педагогічне”, що займається школами. Року 1891 воно вислало до міністерства прохання, щоби міністерство запровадило в школах фонетику. Міністерство звернулося до учителів української мови. Більшість (63 голоси проти 21) висловилося за новий правопис та й анкета (народу) скликана Радою Шкільною (25 травня 1892 р.) висловилося за цей правопис, а міністерство затвердило цю ухвалу й увело фонетику до шкіл. Русофіли підняли агітацію проти, бо вона відрізняє українську мову від московської. Вони виймали протести з підписами старих і малих анальфабетів. Новий правопис дуже поміг розвитку

української мови й розширенню просвіти, бо мова стала ядернішою і дзвінкішою, а письмо стало легким і приступним для народу.

Драгоманів на Закарпатській Україні.

Галичани заняті боротьбою з Поляками і живою сполукою з наддніпр. Україною, відвернули очі від Закарпатської України. В половині 1870 р. завітав Михайло Драгоманів і на Закарпатську Україну і списав свої враження в своїй „Авотро-руських споминах“. Він побачив там на власні очі темноту, бідність і безпорадність народу, вялість і недбалість його інтелігенції, особливо – духовенства, застій і мертвечину в культурному житті, – тому назвав він Закарпатську Україну – „раненим братом“.

Глибоко дослідив і а'ясував він причину москофільства на Закарпатській Україні, яке донині виходить з того самого кореня. „Москофільство на Угорщині“, – писав він, – „де натуральніше діло, ніж в Галичині, хоч же патологічніше; воно далеко чесніше, бо туди рубель ще менше доходить, ніж у Галичину.... Націоналізм угро-руський мусів взяти форму москофільську власне тому, що він був і в чистим націоналізмом без примішки соціальної. Такий націоналізм завжди тягне до держави, а не до народу – і, коли держави української нема, а московсько-петербургська єсть, то архинатурально, що націоналісти угро-руські потяглись до тої держави... Народ угро-руський вступив у ІХ століття в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей без усяких національно-політичних традицій, котрі могли би імпонувати інтелігенції. Але два факти їй імпонували на користь москофільства: кар'єра кількох карпаторосів (Валудянський, Орлай та інші в Росії) і ще дужче – російська окупація Угорщини в р.1849 р. Треба ж додати, що ніхто і не подумав ознайомити Угро-Русів з українським рухом і письменством, тоді, як про російське їй говорять і Німці і Мадари, котрі перекладають Пушкіна, Тургенева і т.ін.“... Так Драгоманів зворушив сумління Галичан і примусив земляків до помочи „раненому братові“ з Закарпатської України.

Зворот до народної мови.

Проти мертвої москофільської течії народився гін до народної мови. Але він не вийшов здолу від суспільності, а вгори – від уряду. Під впливом діяльності еп. Панковича, що була лояльна супроти Мадяр, старалося мадярське міністерство освіти наблизити підручники в школах до народної мови. Видано було „Читанку для народних шкіл“

(перша частина Ласлова Чопея 1881 р.; II частина - Ганспарія - 1883 р.). Була спроба писати навіть фонетичним правописом і ним видавало міністерство освіти: "Газету для народних учителів", "Щотижневий видання для диточих приютів, народних і міщанських шкіл в Угорщині". Ласлов Чопей видав свій "Русько-мадярський словар" - адиний твір XIX ст., що маедосі наукову вартість. В передмові до нього каже автор, що "руський язик є самостоятельний і не може ся держати на річчєм російського"... Але спроба піднесення народної мови триває дуже коротко, бо вона не вийшла з долу, а мадярський уряд рішив не турбуватися українською мовою. Він рішив завести скрізь мадярську мову і змадяризувати ділу Закарпатську Україну всіма способами, якими тільки розпоряджала держава. Уряд почав вести мадяризацию систематично.

Інтелігенція без народу.

Сміливість Мадяр на те систематичне мадярчення викликала піддатливість української інтелігенції, яка в наслідок своїх аристократичних поглядів була відірвана від народу, а в той же час ласла на всякі посади та почесні. Не маючи в своїх часописах ані в книжках жадної реальної науки, ані духової поживи, почала та інтелігенція через мадярське живе писменство мадярщитиов. Політичні провідники, як от Гомичков не дбали про духову поживу ані народу, ані інтелігенції. Вони тринадцять літ видавали часопис "Карпат" в москофільському дусі та незрозумілою московською мовою. Але не дивлячись на це, жадного рятунту від Росії вони не одержали, а раділи тільки тим, що в них нема ніяких "народовців". А в кінці і сам Гомичков став мадярофілом та одержував на свій часопис підмогу від мадярського уряду. Симпатія відступників рідного народу була перенесена з Москви на Будапешт.

"Русь не существуєть на Угорщині".

Його наслідники з початком 1884 р. почули який вітер віє і залюбили в тому осмому часописі "Карпат" ч.6.наступне:

"Вільшекратно об'явили ми вже, что не признаем какую то политическую область з названіем "Русь".... Доложение слова Угорская не в состоянии оддалити вакогого подоврніе за панславизмом, находидеесея в слові "Русь", напминающею на Росію, ані тим больше, что г Москві является времонопись извѣстнаго панслависта Аксакова под титлом "Русь". А ми не принадлежим к сей Руси, но считаемя народом, принадлежащим к короні св.Стефана, і в найтіснїшем звязку к Угорщині

— із сеї точки зріння і не імїем тої амбіції, чтобы счита-
тися з тіми дописувателями, котрие в „Слові“ (часопис у
Львові) хотять представити „Угорскую Русь“, которая на ділі
не существует і в Угорщині сущестувати не может... „

Так говорив орган більшости української інтелігенції.
Меншість васнувала в Ужгороді „Листок“ під редакцією Ев.
Фенцика, якого „язиком будет общепринятый літературний
руський, образований на основани церковно-славянського“.
Листок вів боротьбу не проти темноти й мадяризації, але
проти народної мови і українства та фонетики, ніби то най-
більшій небезпеки „руського народа“. Виходив він аж до кін-
ця 90-х рр. тай упав серед загальної байдужости (мав 25 чита-
чів.). Вся інтелігенція опинилась в мадярськім таборі в ма-
дярською мовою на устах.

Мадярщення церкви.

Маючи таку заяву лояльности Українців,
як та, що р. 1884 була надрукована в „Карпат“-і, мадярський
уряд узявся до систематичної мадяризації. Головний удар
звернув він на католицьку церкву, — головне вогнище україн-
ської культури від тисячі літ. За єпископа Панковича, який
хтів одвести закид москофільства й нелояльности від Україн-
ців задалекойдучими уступками, — пересвідчився уряд, що мож-
на ціле духовенство розбити на дві партії, а вкінці приєд-
нати всіх духовних матеріяльними користями. Воно дало під-
вищення платні крилошанам, ассигнувало 7.000 др. для сиріт,
синів священників, на приют; устаткувало краще семінарію,
помогло zorganizувати виховний заклад для дівчат-сиріт по
священниках. Але воно завело в семінарії ужгородської і в
щойно заснованій (1881) прямицькій навчання мадярською мо-
вою. Церковно-слав'янської мови почали вчити тільки ще чи-
тати, але мало хто розумів її, хоч нею відправлялося бого-
служення. З тої семінарії виходило духовенство здебільшого
байдуже до народної справи. Правда, мадяризація почалася з
полудня в Саболчу, Сукмарі і в інших пограничних низинних
землях. Духовенство довго ще трималося українського обряду.
Але уряд умів нахилити його на свій бік орденами, чинами,
захоронками для дітей священників. Знайшлися серед духовен-
ства люди, що видають молитвослори по мадярськи з переклада-
ми церковно-слав'янських молитов, уводять богослуження в
мадярській мові — поступово, починаючи від полудня в мішаних
територіях. Чому ж те духовенство дало себе ужити до такої
справи. Нарід почав говорити: „Колись були чаші дерев'яні,
а попи золотії, — тепер — чаші золотії, а попи — дерев'яні!“
Чого не зробила шістьсотлітня боротьба латинської цер-
кви зі слов'янським обрядом від часів Карла Роберта — те
зробив мадярський уряд за тридцять літ, виховавши нікчемне

покоління, що "за лмат гнилої ковбаси" само продало мому та ім'я великих предків. Маючи на Закарпатті вже 100-150 тисяч змадьяризованих Українців і багато священників, уряд домагався від Риму введення мадьярської мови в богослуження в обряді "görgög katolikus". Рим відмовив, бо католицька церква не дозволяє введення живої мови в богослуження. Тоді мадьярський уряд відділює змадьярщену полосу від мукачівської і прашівської дієцезій і 1912 р. творить окрему дієцезію з осідком єпископа в Гайду-Дорог в гайдуцькім комітаті. Там проти волі Риму заводять на папері грецьке а в дійсності мадьярське богослуження замість слов'янського. А до єпархії мукачівської і прашівської призначає єпископів, що далі підтримують мадьяршення церкви і в соймі дають свій голос за введенням до народних шкіл мадьярської мови.

Таким способом стався нечувана річ, що латинники Мадьяри мають богослуження в костелах по латинськи, а "görgög" - католики - змадьяршені Українці, - по-мадьярськи. Котра ж церква була більше мадьярсько-патріотична?

Мадьяршення школи.

Вже 1870 р.ухвалою сойму заведено в народних школах навчання мадьярської мови. Щоби перевести мадьяризацію сільського люду, Мадьяри скрізь почали заводити державні школи. В тих школах спочатку вільно було вчити української мови як предмету, але цілий виклад відбувався в мадьярській мові. Український характер задержали якийсь час тільки віросповідні (конфесійні) школи, де вчили дико-учителі, залежні від консисторій. Селяни радо погоджувалися на державні школи, бо через це спадав а них тигар утримання шкіл. В той спосіб повна мадьяризація школи поступала дуже швидко. 1881 року була це більшість (358) шкіл із українською викладовою мовою, а меншість (265) - було утраквістичних, с.т.мадьярських. Та вже 1883 р. українських шкіл залишилося тільки 282, а число мадьярських - зросло на 318. А до 1914 р.не було вже на Закарпатській Україні ні одної немадьярської школи. Скрізь викладали навіть науку релігії в мадьярській мові. Окрім цього заведено було диточі пригулки, куди брали дітей від третього року - від грудей матері і виховували їх на Мадьярів. Цих яничарів випускали аж тоді, коли вони не тільки забули рідну мову, але й пересикли по-горшому до всього українського та слов'янського світу.

Учителі, навіть Українці, ради хліба мусіли мадьяршити українських дітей, говорини до них лише по мадьярськи, били їх за кожне необережно кинене українське слово, мучили дітей за незрозумілу мадьярську мову різними карами, - щоби перед інспектором Мадьяром пописати, як вони добре вчать Українців для величі Гунгарії. Коли Поляки жалувалися Росії

на примус з боку Прусаків до німецької мови у Вжебні, — то на Закарпатській Україні була також Вжесня в кожному селі, і в Росії ані одного слова не кинено в їх обороні з боку слов'янського царського уряду. Росія лише там любила Слов'ян, де мала свої інтереси, а Закарпатська Україна все була їй байдужа.

Погорда до української мови та мадяризації імен і назв.

Щоби задушити в Українцях сміливість і людську гідність, Мадяри ввели в школах у суспільність, що українська мова то є мова простацька, і що кождий Українець смердить гноєм (büdös orosz). Тому багато півінтелігентів, що виходили зі школи з аристократичним світоглядом, змінiali свої імена з українських на мадярські, вимовляючи, що роблять це ради посади й хліба. Україну залишали тільки батькам, або в своїм серці, а своїх дітей виховували вже на яничарів, гірших за корінних Мадяр. Ці люди говорять вдома по мадярськи, називають своїх дітей іменами мадярських королів і святих, записують себе й родину в мадярську національність — і все це — для ласкавого ока Мадярів.

Окрім зміни імен поодиноких людей, прийятих до служби, переведено на цілій Закарпатській Україні зміну українських назв місцевостей і рік на мадярські так, що жадний чужинець не міг вичитати з мапи, де починається етнографічна мадярська територія. В урядах, у статистиках окрізь запанувала одна мадярська мова з мадярськими іменами.

Жиди — мадыризатори.

До переведення повної мадыризації села ужили Мадяри найпроворнішого елементу в Європі — Жидів. В 70 р. напливала велика імміграція російських Жидів на Закарпатську Україну. Вони збагнули дуже скоро, чого хоче мадярський уряд: вивчилися мадярської мови і кинулися на темний та бідний український нарід, як саранча на поле. Внадилися в села, як посередники панів, винаймали їх маєтки, заводили коршми, де розпохвали селян. Посередники в торгівлі, що звалися „торговельниками“, позичали селянам гроші найменше за 30%. На мукачівських кооперативних зборах р. 1897 (або 1898) Еган навів факт, що один Українець позичив був у Жиди 5 (пять) золотих; за пів року, не заплативши цього боргу, Українець дав Жидові новий вексель на 10 зол. і так борг усе зростає, аж на кінець зріє на 645 золотих; вставляля худобу в їх стайню ніби для вжитку, а в дійсно-

сті робили з селянина свого невільника, що робив задармо "овому Жидові". В судових процесах підкуповували урядників, а непідкупленим грозили терором, оборонців селян з поміж священників підпалювали, всілякі каси (позичкові) руйнували змовою. Словом, — Жиди не боялися ніякого злочину, щоб українських селян довести до руїни і захопити в руки землю. Так Жиди довели до того, що більша половина белян випустила з рук всю землю, яка перейшла до Жидів; більшість або половина худоби в селі належить торговельникам-Жидам, які обісли села.

А все це здобули вони, яко малярські патріоти, які ви-реклися свого жаргону, говорили між собою все і всюди по-малярськи, були першими донощиками за всякий нельоальний виступ, були агентами уряду і оком і ухом малярського правительства в кожному селі. Уряд остільки бачив в них своїх людей, що рішив змішати їх з Мадярами, що вимерали і не плодилися вже так, як треба. Міністерство 1894 р. Векерля вида-ло закон, яким признало Мадярами дітей з мішаного подружжя Малярів з Жидами, що зі всіх народів Європи відзначаються найбільшою плодючістю. Жиди скріпили, як Половці за Бейли IV. малярське населення і помогли завести малярську куль-туру на всіх немалярських територіях, передовсім — на За-карпатській Україні. Тут на цій забутий Богом і Україною землі на славу Гунгарії настав для Жидів рай, а для Укра-їнців — пекло.

Еміґрація Україн-ців до Америки.

Малярський уряд досяг за допомогою Жидів такої руїни між Українцями, що 1880 р. почалася масова емі-ґрація Українців в Закарпаття до Америки. Жидами виганяв він Українців з Угорщини, як гайдук виганяв каньчуком собак. З тяжким серцем і гіркими сльозами покидали селяни-Українці овок прадідівську рідну землю, полляту їх потом і кров'ю, їхали за море далеко, спочатку в Бразилію, а потім у Пів-нічну Америку, бо державна думка Малярів вимагала того, щоб Українці шесли в Угорщини. І вирвалась з уст народних така пісня, повна розпучливого болю й любови до рідної землі батьків:

"Угро-Русе моя мила, крає мій рідненський,
Ой я тебе не полишу — хлопець молоденький!
Ой я тебе не полишу, в тобі хочу бути,
На котрій ся землі родив, в тій буду і жити!
Йдуть Руснаки в Бразилію, газдівства продають,
Де їм отець, мати жили, там жиди вайкають!

Страх Мадяр перед Галичинами.

Драгоманів ще в 70 рр. писав „про раненого брата“, — в листах до земляків, щоби вони звернули свої очі на той бік Карпат. Але Галичани, зайняті завзятою боротьбою з Поляками, не скоро послухали цієї ради. Шойко в 1890 рр. навідали Закарпатську Україну українські вчені, як от мовознавець Ів. Верхратський, етнограф Волод. Гнатик та історик Степан Томашівський. Вони змалювали в Галичині невідрадий стан угро-українського народу. Мадяри 1896 р. обходили на Закарпатській Україні свято мадярського тисячеліття і поставили на замку в Мукачеві великого орла, зверненого до галицьких гір. Тоді всі чільні провідники українського народу з Драгомановим на чолі видали до чільних провідників європейської культури (у французькій мові) протест проти тисячолітньої неволі українського народу в Угорщині під заголовком: „І ми в Європі“. („Житє і Слово“, 1896 р. Том V.), де змалювали спосіб мадярщення і деморалізації мадярським варварством. Опісля 1898 р. гурток українських студентів зі Львова зробив подорож по Закарпатській Україні і дав ряд концертів у Сигеті, Хусті, Севлюші й Ужгороді. Єпископ Андрій Шептицький відвідав Ужгород і Прашів та здибував українське духовенство, що єпископ говорить по українськи, хоч знає й інші мови. Як митрополіт нав'язав він опісля зносини з адміністратором Крижовацької єпархії Нярдієм і цей посилав молодих богословів до Львова до семінарії.

Мадярський уряд злякався цих взаємин і постарався ці зносини утруднити. Не депускав на Закарпаття ніяких часописів, ні українських видань з Галичини; розвинув поліційний нагляд за особами, які вели кореспонденцію з Галичанами, переслідували туристів в Галичині, що ходили по селах, — одним словом нівечило всякі спроби нав'язання зносин з Закарпатською Україною.

Закарпатські Українці в Америці.

Емігранти в Закарпатської України що прибули до Америки, були найтемнішими, найбільшими та найбільш пригнобленими з усіх емігрантів Австро-Угорщини. Вони осідали в Сполучених Державах (в Пенсильванії, в Нью-Йорку (New York), в Нью-Джерсі (New-Jersey), в Огай (Ohio), в Коннектикут (Connecticut), в Ілінойс (Illinois), в Індіані, та мало — в Канаді (в Альберта). Вже 1897 р. було їх біля 200.000 душ; тепер їх число доходить до 500.000. Як темні анальфабети, що не знають англійської мови, мусли вони братись за найтяжчу роботу, як пише їхній стихотворець:

"Тяжко робить бідний Руоин в желізній фабриці,
Вугля копле під землею в шумній Америці,
Рано іде до роботи здоровий як дуб,
Вечер лежить на ослоні, уж нещасний труп!
Працодавці бездушні ніч о нім не дбають,
Тут нашого робітника за бидло тримають"...

Організація амери- канських Закарпат- ських Українців.

Все ж таки в Америці показали ці темні Українці, що вмють творити свою організацію, яка гуртує їх сили і творить з них перству, свідому своїх інтересів. Вони творять дві організації: "Соєдиненія греко-католицьких руських братств", основане Павлом Жатковичем, має понад 100.000 членів, і "Зобранія греко-католицьких церковних братств" (має біля 10.000 членів). Ці організації утримують 100-110 приходів і 150 шкіл та видають члени першого товариства часопис "Американський Вістник", редактором якого був цей Жаткович від р.1892 до р.1914. Крім того, друге товариство видає часописи: "Просвіта", "Свобода" і "Правда" та заступає інтереси Закарпатських Українців. Найкращі церкви поставили вони в Трентон (N.Yeu), в Вільксберн (Wilksbarne), в Питсбурзі (Pa), у Youngstown (в Огаї). Найкраща школа в Вайтінг. Ця організація показує, що наш нарід при найтяжчих умовах уміє творити організацію тільки треба інтелігенції обернутися до нього й отати на чолі його.

В школах учать релігії й української мови, одначе викладовою мовою є мова англійська. Надія на удержання Закарпатських Українців при українстві мала, - в третім поколінню вони вже не знають української мови. Тому Закарпатські Українці тужать за рідною землею і мріють про поворот до рідного краю тоді, коли отворяться копальні в Загату, в Місвичах, або в Солотвині.

Закарпатські Українці в Америці відіграли велику роль в справі автономії Закарпатської України в межах Чехо-Словацької республіки в 1918 р. Але і в Америці знайшли Закарпатських Українців русифікатори.

Пропаганда православія.

Російський синод негайно почав ширити межі свого рух за православ'єм, посилав до Америки своїх місіонарів, висилав гроші та видавав на "малоросійським наріді" часопис "Світ". Українці, особливо лемки та марамарощане, радо горнулися до православ'я, бо з ним діставали моральну й матеріальну поміч. Разом з ним при-

ходило і політичне русофільство. Для них висвятили А. Дзю-
бая на єпископа і 30 священників, які мають 35 парафій.

Греко-католики в Америці.

Греко-католики підлягали спочатку ірландським єпископам, щойно 1907 р. під впливом Шептицького іменовано їм з Риму єпископом Василянина Сотера Стефана Ортинського, доброго католика, але при тім завзятого українського націоналіста. Він хотів перевести організацію церкви в національній дусі, але застав невідповідних священників, яких українська національність обходила менше, як власний інтерес. Споры між ними і москофільська агітація довели до роз'єднання Закарпатських Українців і Галичан так, що вони тепер мають окремі церкви. По смерті Ортинського р.1916 апостольська столиця іменувала двох викаріїв адміністраторів. Викарієм Закарпатських Українців був іменований Гавриїл Мартяк.

Розвій політичного життя в Карпатами.

Тим часом у Галичині р.1900 універсальною проголосила в зв'язку з „Револьюційною Українською Партією“ гасло самостійної України. Щоби навчити нарід дисципліни за-
сновано по селах читальні й гімнастичні товариства „Січи“ й „Соколи“. Молодь підняла боротьбу за український університет у Львові. Проти визиску польських панів переведено страйки. Нарід під проводом своєї інтелігенції приходив до повної свідомості своїх прав.

Середнє шкільництво.

Українці в Австро-Угорській монархії мали на більше як 4 мільйони населення лише 5 державних гімназій і 3 на Буковині, а то: у Львові, Перемишлі, Коломиї, Тарнополі, Станіславові, а на Буковині - в Чернівцях, Кіцмані і Вижниці. Українських учительських семінарій не було в Галичині ані однієї, а лиш - утраквістичні - польсько-українські. На всю австрійську Україну була лише одна державна українська семінарія в Чернівцях на Буковині, де загалом українському народові давали більше прав, як у Галичині. Реальних українських шкіл, ані гімназій не було ані одної. Тому Українці заснували власними фондами одну реальну гімназію у Бузьку в Галичині, а другу - в Вашківцях на Буковині. Заснування середніх шкіл всякими силами спинували Поляки і не допускали до того, щоби вони засновувалися на державний кошт, хоч число учнів перевищало законом жадане число для

можности заснування оередньої школи вдвоє або втрьох. Це прислужувало Українців вхопитися самопомочи. На власні фонди, що складали не лише багаті верстви, але й найбідніші селяни, було засновано в Галичині перед світовою війною 6 класичних гімназій, одна – реальна, один дівочий ліцей в Перемишлі, п'ять дівочих учительських семінарій (з того одна на Буковині), та декільки горожанських, народних шкіл. Так нарід своїми силами творив свою рідну інтелігенцію прости волі ворогів.

Економічний роз- вій Українців.

За наукою Драгоманова про потреби організації народу та економічного піднесення народу пішла в Галичині вся суспільність. Засновано було декілька тисяч українських товариств, і не було майже підного села, де не було би бодай одного товариства. Найбільше було популярно-просвітних товариств „Просвіти“, далі – пожежно-гімнастичних („Січей“ і „Соколів“). Позичкові товариства, як от райфайзенівські каси, об'єднані Краєвим Ревізіоним Союзом, вкрили мережею цілу Галичину. „Народна Торговля“ з 17 філіями заснувала і велику кількість крамниць по селах. „Сільський Господар“ заснував господарські товариства. Молочарський Союз заводи спільки торговельні для торгівлі виробами господарського промислу. До більших товариств належав Краєвий Союз Кредитовий, мільйонове асекураційне товариство „Дністер“, парцеляційне товариство „Земля“, мільйонний „Земельний Банк Ріпотечний“, фінансове товариство „Руська Шахня“ „Українське Товариство Педагогічне“, „Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів“ з філіями на провінції, „Українська видавнича спілка“ (видавниче товариство для видавання книжок). Крім цього, ціла низка музичних, співочих і гуманітарних товариств. На Буковині засноване було політичне товариство „Руська Рада“ й заложено „Руську касу“ т-во на палях. В Чернівцях було засновано касино „Руська Весіда“, а читальні по селах – або „Руської весіди“, або – „Просвіти“. Крім того засновували „Січі“ – такі самі, як у Галичині, з головною управою в Чернівцях, і ті товариства були майже в кожному селі. Селянська каса закладала райфайзенки по цілім краю. Була заснована друкарня „Руської Ради“, яка друкувала часописи й книжки також і для Українців під російською владою. З розвитком народу і наростанням свідомости потреби своєї держави молоде покоління Українців в Галичині видало з себе рад імен в літературі. Ці літератори перенесли модерні течії європейські на Україну, або ж ширили ідею української державности в краснім письменстві.

Образ Українців 1900 року.

Коли в Галичині інтелігенція зорганізувала на-
рід і на чолі свідомих мас ставала до побідної боротьби,
україновський народ на Закарпатській Україні в кількості
429.000 (може й більше) сунувся в безодню смерті. Помадяр-
щена інтелігенція задоволилась посадами і маєтками, а на-
рід з нужди, витвореної жидівсько-мадярською спілкою тікав
до Америки. По горах замість міцних здорових людей, снува-
лися малокровні, марні поживклі мари. То були Українці
безокилі, хиткі, нездатні до війська, карликуваті, золотуш-
ні, віддані в відчаю пияцтву, зниділі, ліниві та темні. А
на них кишла змара жидівських павуків, що як мурашки об-
сіли їх, осали з них кров, як п'явки, і видаляли з під них
землю, багатіли, вбирались у шовки і саєги, тероризували
воіх, хто їм став на дорозі проти знищення Українців. Укра-
їнорський народ убожив, продавав рештки свого маєтку і уті-
кав за море. Інтелігенція не поставилася за народом і при-
душена Мадярами, раділа, що сама може добре жити. Одні з
інтелігентів ставали самі Мадярами, а інші, насичені Мадя-
рами, сиділи опокійно й думали над тим, коли то прийде Ро-
сія та обийме їх ще більшими почестями за це, що про укра-
їновську просвіту народу не дбають, а пишуть для себе по
московськи. Тих священників, що вступилися за народ, пус-
кали Жиди-Мадяри з димом, як напр. священника в Вербяжі,
який осмілювався стати до ліцитації полонини, що була до то-
го часу у жидівських руках, спалено три рази рік-за-роком.
Священникові у Ниж.Верецьких загрозили що підпалять, а ко-
ли він забезпечив від вогню своє майно, то повіризували
його чотиром коням язика. Священника у Ниж.Бистриї спали-
ли також за це, що став на чолі організації селян, які на
взірець галицьких райфанзенівських кас і крамниць почали
також і собі такі товариства закладати, тощо. Жиди усіх
тероризували або підкупляли, а невідкупленим громили на-
віть смертю.

Акція єпископа Фірцака.

Все це спостерігав Юлій Фірцак і бачив, що греко-
католиків стає в українській землі щораз то менше. Він ви-
рішив рятувати греко-католиків від загибелі. Рок 1896 він
скликав нараду жупанів і послів Угорської України, щоби по-
радитися, як цьому запобігти. Народа ухвалила просити цен-
тральний уряд, щоби він перевів економічну реформу. Дня 4
лютого було утворено комісію, яка мала зайнятися Українцями
на Закарпатті. Дня 9.квітня т.р. їздила депутація із 20
Українців з єпископом Фірцаком на чолі до Пешту, була у

воіх міністрів і подала меморіал, де були описані найважливіші потреби українського народу. Розпочалися заходи уряду для економічного піднесення угорських Українців. Для переведення цієї акції іменовано внаслідок отарань єпископа Фірдака в травні 1897 р. делегатом уряду Едмунда Егана. Він знав злидні Закарпатської України, бо був від року 1888 до р. 1890 інспектором молочного господарства на Угорщині і приїздив і на Закарпаття.

Едмунд Еган і його меморіал.

Едмунд Еган, родом Ірландець, подав урядові меморіал, в яким описав причини нужди (злиднів) угорських Українців. Меморіал той написаний об'яктивно і холодно, але так правдиво та сміливо, що на такий меморіал не відважився б ніхто з Українців. Не надив він там нікого, — навіть і самий уряд. Його слово було словом замученого і пригнобленого українського селянина, було могутнім словом протесту проти кривд, що робилися Українцям. Між іншим пише: "Більша посілість прогрішилася тяжко супроти селянства. Той сама держава, чи правительство, провинилися тим, що зовсім не подбали про підстави існування всіх кривд селян у тих околицях. Держава не подбала якраз протє, щоби між горожанами і земельним посіданням удержати рівновагу... Не дивно тому, що ціле угорське Підкарпаття васелєне тепер хліборобським пролетаріатом. Священник з річною платнею 200 зр., батько дітей, мусить у значній частині жити з селянина. Єпископ не заїздить у ті глухі сторони і не контролює високости треб. Учитель хоче вигідно жити, а інспектор заїздить до його школи раз на 3 до 8 літ. Багато нотарів дере з народу і тиранизує селян... Тут не дбає ніхто про контролю адміністрації. Селянський пролетаріат відданий Божій ласці і опіці. Розпука бере ся дивити на цей бідний та темний нарід, що дістався в руки найосливішого торговельного елементу в Європі — Жидів"... Еган наводить цілу низку фактів нелюдського поступовання Жидів з українськими людьми, а в кінці пише: "Нарід, немає ні землі, ні худоби якоїсь судьба лежить у руках лихваря; народ, котрий залежить від настрою і самоволі того лихваря; народ розпідчений нарочно і здеморалізований, котрому вже ані священник, ані староста не можуть прийти з поміччю, і котрого адміністративний урядник скривдить; народ, котрому взагалі ніхто в світі не подає помічної руки — сей народ буда поступенно занепадати матеріяльно чим раз глибоше, поки не загине"...

Українська акція.

Цей меморіал переповіла ціла опозиційна мадярська, а також і загранична преса. При тім писали, що з таких горожан, як ці Українці, що навіть не можуть платити податків, не приносять державі жадної користі. Мадярський уряд, який дуже дбав про те, щоб Мадярів окрізь хвалили, зніжковів, що таке пишуть про угорський край, — що про кривду Українців і насильства над ними заговорив цілий світ. Зачалася т.зв. "Руська акція" в напрямку поліпшення долі мешканців Закарпаття.

Економічні реформи для Українців.

Для доброї слави мадярської держави, і завдяки ширій і жертвенній праці Егана, міністер хліборобства Дараній дійсно перевів деякі реформи для поліпшення матеріального добробуту українського населення бережської, мармарошської, ужгородської, а в кінці й земплінської жупи. Найнято було землю в рамени уряду для декількох тисяч малозаможних родин в кожній жупі. Видано було окремі закони про лихву. Відкрито було кілька промислових шкіл для селянських дітей і уладжено господарські курені для селян. Заведено було позичкові каси: в однім 1899 р. їх було відкрито по селах 27. Для поліпшення худоби розділено по селянських господарствах декілька сот голів расової худоби. Призведено було кращі сорти (гатунки) збіжжя для піднесення хліборобства на Закарпатській Україні. На кошт уряду видавалася популярна газета, що писалася народною мовою — "Неділя".

Завдяки праці Егана 32 села дешево закупили 8,464 кат. угрів одної землі і пасовиська. З Шенборнового маєтку і від кинтаря дешево одержали селяни біля 21,000 кат. угрів пасовиськ. Еган зреформував склад і породу свійських сільськогосподарських тварин так, що від року 1898 цевла на Закарпатті "ришка", а її заступила расова худоба. В господарських школах від р.1898—1914 виучувалося 1920 хлопців. В 50 господарських курсах брало участь біля 10,000 селян. Хатня промисловість швидко розвинулася в кошикарських варстатах, ткальних, вишивальних в Арданові, Кивяді, Ганичах, Нанкові, Лузі, Довгім, Солотвині, Вел.Копані, Полянні, Ясині Рахові, Богдані та в інших. На 20 курсах виробництва училися 5,439 душ молоді. Заробіток мало в них 14,187 Українців. В садках на селах засаджено було від 1898 р. 542,950 цеп. Держава виплатила від р.1898 до р.1917 — 39 мільйонів і 60 тисяч корон. Кредитових спілок було біля 500.

Жидівський процес проти Егана і його смерть.

Еган за свій виступ проти Жидів-визиокувачів мав між ними смертельних ворогів. Вони постаралися про інтер-пеляцію в соймі, на основі якої, заряджено було над Еганом слідство, за „антисемітський одчит“ в Мукачеві про необхідність опіки над українським селянством. Але Егана оправдали. Тоді ті, кому залежало на його усуненні, — постаралися зробити іншим способом. Еган умер таємничою смертю дня 20 вересня 1901 р. Його знайдено було на дорозі біля села Дравців з простріленою головою. Мадярське слідство виказало, що це випадком він сам себе, падаючи, пострілив. Та пам'ять про нього та його ім'я залишиться наввіки вписаним на пам'ятнику історії Закарпатської України.

Народне пробудження в літературі.

Разом з економічною акцією для піднесення Закарпатських Українців, будиться почуття і в інтелігенції що треба зближитися до народу. Августин Волошин видає часопис „Наука“ і календарі в народній мові накладом товариства „Унію“. Об'явилися етнографи Михайло Немеш і Михайло Врабель, що видав два збірники народних пісень: „Руський Золотей“ 1892 р. та „Угорські народні пісні“—1901 р.; об'явилися два письменники : Юрій Жаткович і Др.Гіядор Стрипський, що боронять народної мови.

Жаткович пише дрібні історичні монографії та оповідання народною мовою. Др.Гіядор Стрипський видає 1907 р. наукову розвідку: „Старша руська письменність на Угорщині“—Ужгород, 1907 р. Там він показує на прикладах з творів, що в XVII—XVIII ст. писали Закарпатські Українці чистішою народною мовою, як сучасні. Він поміщує дуже цінні розвідки про культуру Закарпатських Українців в „Записках товариства ім. Шевченка“ у Львові.

Маніфест 17 жовтня.

В Росії по невдалій російсько-японській війні в кінці 1905 р. вибухла перша російська революція. Робітники й інтелігенція виходили на вулиці Петербурга і домагалися зміни державного ладу. Тоді цар 17 жовтня 1905 р. видав маніфест про волю віри, слова, громадських зборів, тощо. Для встановлення законів цар скликав Державну Думу і Державну Раду. В Думу нарід вибирав послив, а в Раду — половину членів обирав нарід, а половину іменував цар зі своїх вибранців. Українці отворили в Державній Думі свою фрак-

цію (групу) і домагалися для українського народу національної волі. Коли вийшов маніфест 17 жовтня настала і воля українського слова, забороненого від 1876 р. Українці видавали часописи й книжки українською мовою, в Києві виходили „Громадська думка“, опіоля „Рада“ та „Літературно-Науковий Вісник“. „Просвіта“ заснувала товариства, видавала книжки та удержувала книгарні. Учителі на своїх з'їздах домагалися своєї рідної школи під проводом Грінченка. Українські вчені згуртувалися у „Наукове товариство“ під проводом М. Грушевського, професора львівського університету, що вернувся з Галичини назад на Україну.

Поворот реакції.

Але воля в Росії тревала недовго. Пани й генерали намовили царя розпустити першу Думу, де вільно говорили оборонці народу. Вибори у другу державну Думу проходили під доглядом поліції та жандармів, щоби туди не дісталися небажані (неблагонадійні). Але цар розпустив і цю Думу та розписав вибори до третьої Думи, на основі такого виборчого закону, щоби до неї могли бути вибрані послами лише пани. Пани з третьої Думи не дбали про нарід. Хто підіймав голос за волю народові, того заслали в Сибір, зачиняли в тюрми, карали шибеницею. Цар скасував всі свободи, які дав маніфестом 17 жовтня 1905 р. Повернула знов реакція у Росії та на Україні. Великі поміщики та високі урядники, що відірвалися від народу і жили з царської ласки, утворили партію „руських націоналістів“. Вони побачили, що український рух є народнім рухом, який хоче взяти панам права і землю. Тому почали вони завзято боротися з Українцями: промовляли й писали по газетах та в книжках, що є на світі тільки один „руський народ“, а нема ніякої України, ані українського народу, — є тільки „ветвь рускаго народа“ — малоросси“. Українці, на їх думку, — це зрадники російської держави, сепаратисти, „мазепинці“, австрійські попіхачі...

Царські міністри, губернатори й справники за їх порадою зачиняли українські товариства, часописи, книгарні і заслали Українців на Сибір без суду й слідства. Але українського руху, що виходив від народу, вони не могли знищити. Шукали за причиною його і знайшли його корінь у Галичині. Коли повстало напруження в європейській політиці, яке грозило війною, коли цілою силою намагалися втягнути Росію до війни з Австрією, щоби Росія забрала Галичину й здушила там українство.

Мармарошський процес 1914 р.

Тим часом на Закарпатській Україні інтелігенція оглядалася на ласку уряду. Вибрані до зреформованого союму 1907 р. послали Українці вступили по слідах батьків до мадярської урядової партії і записалися Мадярами, хоча й бачили вони, що інші немадярські народи утворили окремий опозиційний клуб.

Темна маса народу на Закарпатській Україні чула шум бурі, що наближається. Вона стала перед питанням, що буде: чи прийде довгождана правда для народу. Відповідь на це дали темному нещасному народові безсовісні, москофільські агітатори й агенти: "Цар прожене панів і Жидів, передасть вам землі, як приймете православ'я". Народ зашумів, а мадярські очі й уха - Жиди, це почули. Селян поарештували і виточили їм голосний процес у Мармарош Сиготі в днях 6-13 січня 1914 р. Засуджено було 10 підсудних на один, два або три роки в'язниці.

Вибух світової війни.

Находила буря в життю народів. Росія в союзі з західними державами стала до війни з Австрією за "руські землі" Володимира. Не Володимирова велика думка зібрання українських земель керувала нею, а страх перед українством. З тої великої бурі зродилася наша Закарпатська Україна, - на давній українській частині Угорщини, яко автономна країна Чехословацької Республіки, з Галичини й Буковини - Західна Українська Народня Республіка, а з земель Володимира Великого і Богдана Хмельницького - "Українська Народня Республіка". Так відновилаь колишня українська держава.

THE HISTORY OF TULSA

The city of Tulsa was founded in 1901 by the Tulsa Land and Cattle Company. It was one of the first cities in the United States to be founded by a corporation. The city was built on a large tract of land that had been purchased from the Cherokee Nation. The city was named after the Tulsa River, which flows through the city. The city was founded by the Tulsa Land and Cattle Company, which was a subsidiary of the American Land and Cattle Company. The city was founded in 1901, and it was one of the first cities in the United States to be founded by a corporation. The city was built on a large tract of land that had been purchased from the Cherokee Nation. The city was named after the Tulsa River, which flows through the city. The city was founded by the Tulsa Land and Cattle Company, which was a subsidiary of the American Land and Cattle Company.

The city of Tulsa was founded in 1901 by the Tulsa Land and Cattle Company. It was one of the first cities in the United States to be founded by a corporation. The city was built on a large tract of land that had been purchased from the Cherokee Nation. The city was named after the Tulsa River, which flows through the city. The city was founded by the Tulsa Land and Cattle Company, which was a subsidiary of the American Land and Cattle Company. The city was founded in 1901, and it was one of the first cities in the United States to be founded by a corporation. The city was built on a large tract of land that had been purchased from the Cherokee Nation. The city was named after the Tulsa River, which flows through the city. The city was founded by the Tulsa Land and Cattle Company, which was a subsidiary of the American Land and Cattle Company.

The city of Tulsa was founded in 1901 by the Tulsa Land and Cattle Company. It was one of the first cities in the United States to be founded by a corporation. The city was built on a large tract of land that had been purchased from the Cherokee Nation. The city was named after the Tulsa River, which flows through the city. The city was founded by the Tulsa Land and Cattle Company, which was a subsidiary of the American Land and Cattle Company. The city was founded in 1901, and it was one of the first cities in the United States to be founded by a corporation. The city was built on a large tract of land that had been purchased from the Cherokee Nation. The city was named after the Tulsa River, which flows through the city. The city was founded by the Tulsa Land and Cattle Company, which was a subsidiary of the American Land and Cattle Company.

The city of Tulsa was founded in 1901 by the Tulsa Land and Cattle Company. It was one of the first cities in the United States to be founded by a corporation. The city was built on a large tract of land that had been purchased from the Cherokee Nation. The city was named after the Tulsa River, which flows through the city. The city was founded by the Tulsa Land and Cattle Company, which was a subsidiary of the American Land and Cattle Company.

Нове життя народів принесло і новий погляд на науку історії. В XIX стол. вірили на основі „непомильної“ науки, що історичне життя залежить від обставин, що людська воля не має жадних прав на вияв, що все в житті упорядковано „законами“ природи. Нині французький історик Андрі Берр в своїй „синтезі історії“ каже, що історик мусить злучити сучасне з минулим і майбутнє з сучасним. Коли ми читаємо історію: та оглядаємося назад в минувшину, то робимо це не на те, щоби спочити в тіні, але щоби мати понуку для більшої активності не тільки на сьогодні, але і на завтра. Тому, що історія мусить вчити, як треба бути впертим, тому велике значення дає Берр індивідуальності особистій, расовій, географічній, періодичній і моментальній.

Можливо, що оточення було колись сильним історичним чинником, що підсонням, характером землі гідрографією впливало на життя та організацію людей, — тепер ця „ізда на водах“ уже перестаріла. Тепер у часі телеграфів, бетону і леґуновства повстала започаткована французьким ученим Відаль де ля Бляшом нова наука — динамічна географія. Основою її є наявність психічного характеру нації без огляду на її положення, себ то, що кожна нація уявляє з себе сконсолідовану індивідуальність, яка стремить до суцільности без огляду на природні умови (гори й ріки), що не творять в часі нових технічних відкриттів ніякої перешкоди. Історичний матеріалізм надавав значення економічним фактам, а історія після погляду Берра має вимукувати індивідуальності, які вплинули на оточення, і досліджувати, як саме одиниця висловлювала суспільні потреби і прагнення, себ то: як вона висловлювала волю нації бути впертим скрізь і завжди в лоні тисячоліття. Для Українців писали історію Москалі, Поляки, Маляри, — всі так, як їм того було треба для їх цілей; тому вони відкинули все те, що не було корисне для них в історії Русь-України, а полишили факти „закони“, для себе відповідні. Це назвали вони „історичною правдою науковою“ і вмовили в нас повірити в їх „правду“. Але тепер Українці мусять зібрати факти, відкинуті ними, і створити собі історію на основі свого стремління, своєї впертости, своєї правди — по імя гасла: Нарід собі.

Історія Закарпатської України де живе велика частина українського народу, має своє велике значення не тільки для свого народу, але і для історії Європи. Закарпатська Укра-

Іна лежить в Карпатах на дорозі між східньою і західньою Європою і є воротами межі двома різними світами. Тисячелітня боротьба за посідання Карпатських гір Русь-України - Польщі і Угорщини наочно виявляє нам цю велику історичну ідею Закарпатських Українців, яка примушувала їх протягом століть своєю впертістю держати в своїх руках Карпати в найважливішій місці, куди веде той найпростіший шлях межі двома світами в Європі. Нині знов розпалюється боротьба за ту браму між сусідніми державами, а історична місія Закарпатської України полягає в тому, щоби удержати своєю впертістю Карпати в руках українського народу, бо вона є звеном, що лучить східну Європу з наддунайською низиною. Через п'ять залізничних шляхів веде та ополука двох світів на Закарпатській Україні, тому Союз Радянських Соціалістичних Республік цікавиться більше долею Закарпатських Українців, як Українців галицьких, бо Закарпатська Україна є брамою до Європи. Історія Закарпатської України доводить, що Українці все боронили цю браму через тисяч літ кістками й кров'ю, і ця історична ідея повинна бути основою стремління і впертості Українців і в майбутньому. Вони хиталися щодо орієнтації між Русь-Україною і Угорщиною після різних ситуацій політичних, але все стояли за те, що "Руська Країна" в Карпатах, це їх споконвічна батьківщина, якої вони не сміють попустити навіть і в Америці.

Історія показує, що коли Закарпатська Україна належала до Угорщини, себто до західної Європи, - вона все грала роль хвоста, пустиря, відсталого країни, пущі, де пани полювали на звіря, а занедбана людність сходила до ролі панських доглядачів ліса й хортів-гончих. А коли належала до Русь-України, себто до східної Європи, то її значення зросло, вона ставала воротами держави на захід, хороненим оком володарів, як ключ до наддунайської низини. Як каже народна пісня в часів князя Льва:

"Що там доброго в Уграх олишати?
Добре слишано, бо кж поорано,
Юж поорано, злотом засіяно,
Паваним перцом заволочено,
Золотим мечом загороджено"...

Обидва сусіди - Польща й Мадярщина прийшли до згоди, установивши на Карпатах спільну границю 1387 р. Але ніякі способи знищити посідання Карпат Українцями їм не повелося через сотні літ їх державного панування - аж до нинішніх часів. Упертість Українців в ідеї удержання Карпат виявилася сімома повстаннями, підчас шістьохлітньої неволі як рівно ж і після світової війни державною ідеєю Закарпатської України. Американські емігранти з цієї землі знали

неприхильність Антанти до України за Берестейський мир і перевели в життя прилучення Закарпатської України до Чехо-Словацької республіки, щоб утвердити посідання Карпат ва Українцями, затвердили договорами за Карпатами автономну територію під історичною назвою з часів Володимира Великого "Русь" немов на глум сусідам, що розчвертували землі українського народу з його тисячелітньою культурою. В цей спосіб "Підкарпатська Русь", оточена чужими державами впадає в очі цілому світові як наочний доказ, що українсько-руський нарід знасиловано новими границями Польщі й Румунії і що потоптано велику засаду самозначення народів на найстаршій слов'янській народі колишньої "Руси", що є матір'ю всіх слов'янських племен, бо всі слов'янські народи вийшли з земель Русі-України. А тепер значення українського народу росте з кожним роком, бо український нарід є серцем європейського Сходу, через яке переходить кров обнови цілої Європи.

18 липня 1921 р.

Др. Василь Пачовський.

З М І С Т

Проф. В. Доманицький: Передмова

ЧАСТИНА I.

П Е Р Ш И Й П Е Р І О Д

I. НАЙДАВНІША ІСТОРІЯ НАШОЇ ЗЕМЛІ	3 стор.
Найдавніші мешканці	3
Дакійсько-Гетійська держава	3
Дакія римською провінцією	4
Слов'янське розселення	5
Анти наші прародичи	5
Панування Аварів	6
Поділ Слов'ян	6
Анські племена	7
Назва Русь та руський нарід	7
II. ЖИТТЯ РУСИНІВ ЗА ПОГАНСЬКИХ ЧАСІВ	8
Родове господарство	8
Одежа	8
Звичаї	8
Віра	9
Обрядові свята	10
Громадське життя	11
Городи / замки/	11
Перша Українська держава	11
Повстання Київської держави	12
Походи на чужі землі	13
Наші предки в походах Київів	13
III. СТАРОВИННА КУЛЬТУРА НАШОГО НАРОДУ	15
Наша духовна культура	15
Виріз нашої давнини	15
Християнство	16
Дороги християнства	16
Панонія	17

Великоморавська держава	17 стор.
Діяльність Кирила й Методія	18
Затвердження папи	18
Християнство в Панонії	18
Письмо і мова	19

IV. ПРИХІД МАДЯР НАД ДУНАЙ

Мадяри або Угри	20
Мандрівка Мадяр	20
Похід Угрів через Русь	20
Освітлення мадярської історії	22
Життя Українців в новому ладі	23
Життя Угрів	23
Мадярська мова	23

V. ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВ ОБОХ НАРОДІВ

Буйність української держави	27
Наші князі до Володимира Великого	27
Походи Святослава	29
Перемишледи в західній Русі	30
Початки угорської держави	31
Початки культури Угрів	31
Угорщина королівством	32
Феодальний устрій Угорщини	32
Русь за Володимира Великого	33
Організація української держави	33
Хрещення Русі	34
Нове життя на Русі	34
Велич Володимира Великого	34

ДРУГІЙ ПЕРІОД

VI. ПЕРЕХІД ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧУЖУ РУКУ

Прилучення до Угорщини	37
Україна за Ярослава Мудрого	37
Заміщення на Угорщині	38
Вплив Українців на Угорщині	39
Україна за синів Ярослава	39
Боротьба за Галичину	40
Перевага України над Угорщиною	40
Україна за Володимира Мономаха	41

VII. РОЗПАД УКРАЇНИ ТА МАДЯРСЬКИЙ НАПАД

Горе української землі	42 стор.
Занепад Київів	42
Галич - серцем України	42
Угорщина під впливом Царгороду	43
Перший забір Галичини Уграми	44
Основоположник Галицько-Волинської	44
Опійкуни Романовичів	45
Перша змова Маляр і Полянів	45
Золота Буля Андрія II.	46
Збирання українських земель	46

VIII. НАПАД ТАТАР

Татари	47
Похід Татар на Україну	47
Похід Татар на Угорщину	48
Татарська опіка на Україні	48
Данило - королем	49
Зв'язок України з заходом	49
Розбиття планів Данила	50
Руїна Угорщини	50
Потатарське заселення Закарп. України	51
Поворот непої землі до України	51
Бунт Сербської Землі	52
Союз України з Угорщиною	53

IX. КІНЕЦЬ НАРОДНОЇ ДИНАСТІЇ В УГОРЩИНІ

Останній Арпадович	54
Внутрішній заколот	54
Бунт українських вельмож	54
Повстання Петра Петровича	55
Розцвіт української держави	55
Останній Романович	56

X. ДЕРЖАВНЕ Й ГРОМАДЬКЕ ЖИТТЯ ЗАКАРП. УКР.

Родова організація України	57
Взаємини з Києвом	57
Князі Закарпатської України	57
Комітатська організація	58
Автономія привілейованих	59
Замкова гранична полоса	59
Суспільні верстви	59
Німецькі колоністи	61

ТРЕТІЙ ПЕРІОД

XI. БОРІТЬБА ЛИТВИ З УГОРЩИНОЮ ТА ПОЛЬЩОЮ . . . 65 стор.

Литовська держава	65
Політика литовських князів	65
Збирання українських земель	66
Змова Угорщини з Польщею	66
Любарт в Галичині	67
Походи Казіміра на Галичину	67
Невдалий похід Людовика	68
Погром Угрів під Белзом	68
Перемиря Казіміра з Литвою	68
Галичина за Володислава Опільського	69
Перемога Риму на Угорщині	69
Політика Людовика	69
Подружжя Ядвиги з Ягайлом	70
Прилучення Галичини до Польщі	71
Литва проти унії з Польщею	71

XII. ЧАСИ ФЕДОРА КОРЯТОВИЧА

Політика Вітовта	72
Рід князя Федора Корятовича	72
Боротьба Вітовта з Ф. Корятовичем	72
Ф. Корятович на Закарп. Україні	73
Умова Корятовича з Людовиком	73
Заслуга Корятовича	74
Значіння колонізації Закарп. України	74
Манастир в Мукачеві	75
Легенди про Ф. Корятовича	75
Грамота Ф. Корятовича з р. 1360	76
Турецька небезпека	76
Релігійні спори	76
Іван Гус — реформатор	77
Король Жигмонт	77
Перше повстання укр. князів	77
Вій з Турками під Варною	78

XIII. ЧАСИ МАТВІЯ КОРВІНА

Занепад Царгороду	79
Значіння і наслідки занепаду Царгороду	80
Турецькі напади на Україну	80
Матвій Корвін на Угорщині	81
Матвій Корвін для Українців	82
Володислав II.	82

Повстання Куруцїв	83 стор.	189
Українське єпископство	84	
Бій під Мсгачем	84	

ХІУ. ВНУТРІШНЯ ПЕРЕМІНА В ЖИТТІ ЗАКАРП. УКР.

Занепад української державности	85
Занепад Візантійського впливу	85
Занепад верховлади Українців	86
Папська верховлада	87
Наплив латинських монахів	87
Латинщення української шляхти	88
Обмеження автономії Закарп. України	88
Грабунок церковного добра	89
Церков - захист України	90
Сила української культури	90

ЧАСТИНА ІІ.

ЧЕТВЕРТИЙ ПЕРІОД

ХУ. БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ САМОУПРАВІ

Солтман Величний і Роксоляна	97
Реформація	98
Обряди мадярської церкви	99
Політика уряду проти української церкви	99
Становище Українців до нових подій	100
Охорона автономії	100
Польська навала на Україну	101
Самооборона України просвітою	102
Взаємини України з Закарп. Україною	102

ХУІ. ОБОРОНА СТАРОДАВНЬОЇ ВІРИ /1596-1649/

Нова боева сила	103
Як творилося козацтво	104
Церковна унія на Україні	104
Друга війна на Закарпатті	105
Невдала спроба унії	106
Внутрішня сила Українців	106
Друге повстання Українців на Закарп.	107
Ув'язнення єпископа Тарасовича	108
Церковна унія на Закарпатті	108
Причина прийняття унії	109

XVII. ЧАСИ ВЕЛИКИХ ВІЙН /1648-1699/

Недержавний наряд	III стор.
Богдан Хмельницький	III
Союз зі Шведами і поділ Польщі	III
Похід Раковця II. на Польщу	II2
Велике князівство українське	II2
Нова війна на Закарпатті	II3
Релігійні розрухи на Закарпатті	II3
Адміністрація греко-кат. церкви	II3
Перехід під владу Ягерського єпископа	II4
Православна церква на Закарпатті	II4
Завоювання Угорщини Габсбург'ями	II5
Третє повстання Українців	II6
Положення духовенства	II6

XVIII. ПОЛЬЩА В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ . . . . .

Зведення унії в західних землях	II8
Занепад східньої церкви на Закарп.	II8
Перевага уніятів	II9
Бавілонська неволя церкви в Ятрі	I20

XIX. БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЦЕРКВИ

Знесення автономії України	I21
Повстання під ім'ям „опришків”	I21
Еміграція Українців на воєнну границю	I22
Релігійний бунт проти унії	I23
Урбаріяльний закон	I24
Матеріальне забезпечення духовенства	I25
Піднесення освіти духовенства	I25
Вогословська школа в Мукачеві	I26
Шкільництво в другій половині XVIIІст.	I26
Боротьба владик за незалежність	I27
Прилучення Галичини і Буковини	I28

П Я Т И Й П Е Р І О Д

XX. ДОБА АНДРІЯ БАЧИНСЬКОГО

Діяльність Андрія Бачинського	I31
Стан Українців 1772 р.	I32
Реформа шкільництва	I32
Знесення ордеру вчителів	I33
Реформа податків і панщини	I34

Йосиф II. та церковні реформи	134 стор.	191
Суспільні реформи	135	
Університет для Українців	135	
Освіта на Закарпатській Україні	136	
Австрійське протегування мадярьс	136	
Інтелігенція чужим – не собі	137	
Друкарня в Будині	138	
Поділ мукачівської єпархії	138	

XXI. УКРАЇНЦІ ПІД ЧАС ВЕСНИ НАРОДІВ

Політика Австрії супроти Мадярів	139
Шосте повстання Українців	140
Відродження слов'янських народів	140
Огнище відродження Українців	141
Привернення української мови	141
Михайло Лучкай	142
Марктян Шашкевич і руська трійця	142
Кирилометодіївське братство	143
Верезнева революція в Австрії	143
Невдоволення народів в Угорщині	144
Домагання народів в Австрії	144
Слов'янський з'їзд у Празі	145
Собор українських учених	146
Перший парламент в Австрії	146
Повстання Мадяр	147
Становище Українців	148
Відозви Закарпатських Українців	148
Семе повстання Українців	149
Становище Закарпатських Українців	148
Здавлення мадярського повстання	151

XXII. ДОБА АДОЛЬФА ДОБРЯНСЬКОГО

Адольф Добрянський	152
Домагання до престоло	152
Автономний „Руський дистрикт“	153
Духове життя Українців	154
Реформи в Росії для Українців	154
Австрійська війна з Італією	155
Москвофільська течія	155
Домагання Добрянського	156
Нема України – тільки Москва	157
Русофільська заява	158
Німецько-мадярське згодо	158

XXIII. МАДЯРСЬКА РЕАКЦІЯ Й АВСТРИЙСЬКЕ ШАХРАЙСТВО

Політика Мадяр проти Українців	160 стор.
Русофільська течія в Закарп. Україні	160
Проба звороту від русофільства	161
Партія народошців у Галичині	161
Т-во "Просвіта" і т-во ім. Шевченка	162
Заборона українського слова	162
Михайло Драгоманів в Галичині	162
Реформа правопису	163
Драгоманів на Закарпатській Україні	164
Зворот до народньої мови	164
Інтелігенція без народу	165
"Русь не существует на Угорщині"	165
Мадярщення церкви	166
Мадярщення школи	167
Погорда до української мови	168
Види - мадьяризатори	168
Еміграція Українців до Америки	169
Страх Мадяр перед Галичиною	170
Закарпатські Українці в Америці	170
Організація американських Закарп. Укр.	171
Пропаганда православ'я	171
Греко-католики в Америці	172
Розвій політичного життя	172
Середнє шкільництво	173
Економічний розвій Українців	173
Образ Українців 1900 р.	174
Акція єпископа Фирцака	174
Едмунд Еґан і його меморіял	175
Українська акція	176
Економічні реформи для Українців	176
Жидівський процес проти Еґана	177
Народне пробудження в літературі	177
Маніфест 17 жовтня	177
Поворот реакції	178
Мармарошський процес	179
Вібух світової війни	179
В.Пачовський: Передмова до II частини	181
Зміст	185

ВИДАВНИЦТВО "ПЧІЛКА"
Книжки видані накладом Павла Кукурузи в Ужгороді
Карпатська Україна
в рр.1923-1939.

Оповідання, поезії, казки:

- Бонзельс: Пчїлка Мая, 1925, 92 стор.
Боровський: Оповідання з природи, 1926, 40 ст.
Божук: Поезії, 1930, 64 ст.
Вілінська: Первісне життя, 1926, 16 ст.
Гренджа-Донський: Китиця квіток, 1925, 48 ст.
Гренджа-Донський: Оповідання з палочки, 1926, 64 ст.
Евальд: Земля і комета, 1919, 8 ст.
Зелізняк: В тропічній Європі, 1926, 8 ст.
Кіплінг: Оттак казки, 1925, 48 ст.
Кукуруза: Життя рослин, 1927, 32 ст.
П.К.: Казочки для дітей, 1930, 48 ст.
П.К.: Народні казки, 1926, 24 ст.
Коперза: В садку і городі, 1924, 80 ст.
Лагерлеф: Казки, 1927, 16 ст.
Мартинович: Ілія Муромець, 1928, 32 ст.
Підгорянка: Збірничок віршів, 1926, 32 ст.
Русова: Воробчик, 1924, 8 ст.
Сірий: Небо і земля, 1925, 48 ст.
Сірий: Чудні рослини, 1926, 12 ст.
Черкасенко: Поезії для молоді, 1926, 32 ст.
Черкасенко: Пчїлка в байках, 1924, 20 ст.
Черкасенко: Оповідання про псів, 1931, 16 ст.
Черкасенко: Боротьба серед звірят, 1926, 20 ст.
Шевченко: Добірні думки, 1926, 8 ст.
Шевченко: Поезії для дітей, 1925, 16 ст.

Пески для дітей:

- Баланчук: Перехитрив, 1927, 10 ст.
Вілінська: Первісне життя, 1926, 16 ст.
Вілінська: В школі, 1926, 8 ст.
Вілінська: На великдень, 1928, 10 ст.
Гренджа-Донський: Сиротина, 1926, 32 ст.
Животко: Будемо бавитися, 1926, 40 ст.
Мартинович: Малий артист, 1929, 16 ст.
Міговк: Михля, 1938, 20 ст.
Міговк: На дорогу щастя, 1927, 8 ст.
Міговк: Малі кати, 1930, 16 ст.
Олесь: Солом'яний бичок, 1928, 16 ст.
Сливка: Святий Миколай, 1938, 20 ст.
Сливка: Бородате непорозуміння, 1938, 48 ст.
Соколова: Золотий ключ, 1927, 32 ст.
Черкасенко: Відний Лесько, 1926, 16 ст.

Черкасенко: Най живе життя, 1925, 20 ст.
Черкасенко: До світла, до волі, 1928, 16 ст.

Атласи, альбоми:

Атлас звірят, 1925, 108 ст.
Атлас рослин, 1928, 120 ст.
Альбом Підкарпаття, 1927, 120 ст.

Підручники, періодика, календарі:

Волошин: Педагогіка, 1936. Літограф. видання.
Волошин: Дидактика, 1936. Літограф. видання.
Волошин: Психологія, 1936. Літограф. видання.
Волошин: Методика, 1936. Літограф. видання.
Егрешій: Геологія, 1934. Літограф. видання.
Мураній: Астрономія, 1934. Літограф. видання.
Кукуруза: Підручник пасішництва, 1925, 80 ст.
Кукуруза: Пасішництво, 1928, 140 ст.
Кукуруза: Пасішництво в Чехах, 1923, 64 ст.
Кукуруза: Приятель пасішника, 1926, 24 ст.
Павличенко: Як переганяти бджоли, 1926, 24 ст.
Підкарпатське пасішництво, р. I, 1923, 112 ст.
Підкарпатське пасішництво, р. 2, 1924, 140 ст.
Підкарпатське пасішництво, р. 3, 1925, 160 ст.
Приятель школяра-календар, 1925, 100 ст.
Приятель школяра-календар, 1926, 110 ст.
Пчілка - календар для всіх, 1928, 240 ст.
Пчілка - календар для всіх, 1933, 280 ст.

Життєписи:

Брящайко: Масарик як учитель, 1930, 16 ст.
Животко: Педагогічні погляди Масарика, 24 ст.
Чапек: Розмови з Масариком I, II, III кн. 980 ст.

Річники дитячого часопису „Пчілка“:

Пчілка р. 1, 1923, 112 стор.
Пчілка р. 2, 1924, 140 ст.
Пчілка р. 3, 1925, 184 ст.
Пчілка р. 4, 1926, 240 ст.
Пчілка р. 5, 1927, 250 ст.
Пчілка р. 6, 1928, 300 ст.
Пчілка р. 7, 1929, 300 ст.
Пчілка р. 8, 1930, 300 ст.
Пчілка р. 9, 1931, 300 ст.
Пчілка р. 10, 1932, 300 ст.

